ڕۆخنگری میللی و پەزپەزەی چەمکی خوێنەر.. کاروان عومەر کاکەسوور

لە دوو هاوڕێی جیاوازەوە پەرگرافکەم پێ گەیشتووە، کە هیچی نووسینکی (ئارام سدیق)ـە و لەبارەی (چەمکی خوێنەر)ـەوەیە. ئەگەرچی لە لام سەیر نییە، ئەو ڕۆخنگرە بە زمانی میللی، ئەو زمانەی ڕۆژانە خەڵک لە ناوەندە کۆمەڵایەتییەکاندا بە کاری دێنن، لەبارەی چەمکانەوە بدوێت، کە هەر خەم هەوەم داوە لە کتێبی (گۆڕانەوەیەکی کاتی بە دایالۆگکی بەردەوام)دا هەموو ئەو چەمکانە هەبگرمەوە و ئاستە شاراوەکانیان دەربخەم، کە ئەو فێڵی داون، بەڵام بەوەدا هەشتا بەردەوامە، بگرە دەستی لەوە هەڵنگرتووە بە پەوڕی چاکە و خراپە، کە ناوم ناوە (پەوڕی چوخ)، نووسەران هەبسەنگێنێت، تا بەمیان بێت داهێنەری مەزن و ئەویان بە مایپووچ بزانێت، بەیە بە پەویستی دەزانم وەک خوێنەرێک لەسەر ئەم پەرگرافەیشیدا هەوەستە بکەم و هاوکات لە دیدگەی خەمەوە باسێک لەبارەی (چەمکی خوێنەر)ـەوە بنووسم. دیارە لە بەرهەمکانی پێشوویشمدا ئەو چەمکە هووبووم بووەتەوە و دەتوانم بڵێم لە ڕۆی دایالۆگ لەگەڵ کەمێک سەرچاوەی گرنگەوە لەوەی دواوم، بە تایبەتی لە کتێبی (کوشتنی فیل و پاراستنی دووکانی شووشەوات)دا، کە دەبێتە پاشتی ئەم بابەتەیشم.

سەرەتا با پەرگرافکەی (سدیق) وەک خۆی بنووسینەوە:

{بەگومان پەلەنکردنی خوێنەر، یەکێکە لە سەختترین پەلەنکان، بەو پێیەی خوێنەر بوونەوەرێکە سەختە لە ژێر چەتری چەند پێناسەیەکدا کە بکرێنەوە، بەتام لە هووە گشتییەکەیەوە و بە وردبوونەوە لە سیمای دەرەویان دەتوانین بە سێ شێوە پەلەنیان بکەین، کە ئەوانیش ئەمانەن: یەکەم "خوێنەری کاتی". دووەم "خوێنەری پچڕ پچڕ" (ناگوزەر). سێیەم "خوێنەری هەمیشەیی".}.

لە ژێرەوە ناوی خۆی نووسیوە و ئاماژەی بەوە داوە، گەیە لە وتارەکیەوە وەرگیراوە.

هەوە دەدەم لەم هووەوە نووسینەکەم بە دوو تەوەرە دابەش بکەم. لە تەوەرەی یەکەمدا ناوەرۆکی پەرگرافەکە بە هەمان زمانی کۆمەڵایەتی

لێک دەدەوە. واتە زمانی منیش لێرەدا سادەیە و بە ئاوەیە لایەنە پێکەنیناوییەکەی پێشان بدرێت. لە تاوڕەی دووەمدا، کە بنەماتییە و پێشتریش گوترا باسێک لە بارەی (چەمکی خوێندنەوە دەنووسم. مەبەستمە بەم چەن ئاو چەمکەی لە کاتێکدا کەمێک جیاگی لەناو فەلسەفەدا هەن و کەمێک بیرمەندیش پاوەی خڕیک بوون، لە لای خوێندگری میللی دەچێتە ئاستی میللی و بە زمانی ئاژانە وەسف دەکرێت.

لێرەدا دەمەوێت بەم وشەی (پاڕادایم) لە جیاتیی وشەی (کەمیدیا) لە ناونیشانەکەدا نووسیوە. لە سەرەتا و ناوەڕاستی هەشتاکاندا کەمێک هاوڕێ بووین، لە (پارکی ڕووناکی)دا کە دەبووینەوە، گەیە خڕیکی خوێندنی کتێبی فەرگەین، بەڵام زیاتر کاتمان بە گفتوگۆوە دەبردە سەر. (هەشەنگ وەزیری)، (سائیب ئەکرەم)، (فەتحی کەریم)، (ئازاد ئەحمەد)، (کاروان کەیی) و هیی تر ئاژانە دەهاتن. هەندجار دەنگی بەرزمان ئاوانەی دیکەی بەزار دەکرد. ئاوارێک یەکە لە باخوانەکان تووڕە بوو: (ئاو پاڕاڕێتان لە چییە؟ خێشتان نازان چی دەڵێن). لەماوە کاتێ یەکەکمان بەبێ هیچ زانیارییەک بەچوونی دەردەبڕی، ئاوانەی دیکە پێیان دەگوت: (پاڕاڕێ)، یان (واز لە پاڕاڕە بێنە!) و هیی دیکە.

* * * *

تاوڕەی یەکەم:

(سدیق) نووسیویەتی: (بەگومان پاڵەنکردنی خوێنەر، یەکێکە لە سەختترین پاڵەنەکان).

ئایا لە توێژینەوەدا وشەی (بەگومان) بایەخی هەیە؟ ئایا ناکرێت گومان پشێو بێت، تا لە زانراوەوە بڕۆ نەزانراو ئاستە ببێت؟ (سدیق) پێشتریش گوتوویەتی پرسیار گرنگ نییە و ئاوەی پرسیار بکات، مایەپووچ دەبێت، وەک لە کتێبی (گەڕانەوەیەکی کاتی بە دایاگۆکی بەردەوام)دا باسم کردووە و لەو بارەیەوە بۆشکی تایبەتم نووسیوە. ئایا بووە نووسەرێک پرسیاری لە لا بێنرخ بێت و لەبارەی (چەمکی خوێنەر)یشەوە بدوێت؟ بەڵێ، ئاگەر بڕۆ زمانە بنووسێت. دواتر لە تاوڕەی دووەمدا پشانی دەدەین ئاو چەمکە چ شێوەکی بە فیلەسەف و ڕەخنەگرزان فرشتووە، کە لێرەدا خراوەتە ئاستی شمەک و هەڵاج کراوە.

دەڵێت: (پاڵەنکردنی خوێنەر، یەکێکە لە سەختترین پاڵەنەکان).

جارێ با بەیەن پەلەنکردن لە فیکری ڕەخنەییدا شوێنی نییە. پەستمەدڕنیزم سنووری نێوان ژانرەکانی سڕیەوە و هەموو بنەماکانی تەک شکاندن، کە لەمەوە پەلەن هەندێ دیکە هێزی لە دەست دا. وەک (جاک دەریدا) پێی وایە تەکستەکان بە شێوەک بە یەکدا ڕەچوون، شتەکێ لەوە دەرچووە ماناکانیان دەستنیشان بکرێن. چەمکی دەقئاوەزان (intentionality)یش هەر لەرەوە هاتووەتە کایەوە و گۆشەی کردووە. (مەریس بلانشۆ) وا لە چەمکی (ژانری ئەدەبی) دەڕوانێت، کە بەتاڕ و ناتوانێت هیچ کاریگەرییەکی هەبێت، بەو مانایەی پەلەن پێوەندیی بە پەکهاتەی تەکستەوە نییە. مادام ناواخنی تەکست خاوەنی بونیادی تایبەتی خۆیەتی، ئەوە تووخمی ڕەتکردنەوەی پەلەنکردنی هەڵگرتووە و وەرینا گرێت، چونکە هیچی دەرەوەیە.

ئایا سڕیر نییە تە پێشتر ناوی کەمەڵک لەو فیلەسەفانە هەنابن، کە دژی پەلەنکارین، لەولایشەوە ئەو چەمکە زەق بکەیتەوە، بە ئەوەی هیچ لە بارەیەوە بڵێیت؟ شتی سڕیرتر لەوەدایە، کە ئەوەی لەڕدا پەلەن دەکرێت، ژانری ئەدەبی نییە، بەڵکوو خوێنەرە. دواتر دەگوترێت سڕیرکەی لە کوێدایە. من هەر لەو کتێبەی خەمدا یەک بڕشم بە ئەو باسە تەرخان کردووە. بەچوونی کەمەڵک فیلەسەف و ڕەخنەدڕزم هەناوەتەوە، بە تایبەتی هیی (ڕۆلان بارت)، کە (سدیق) خۆی چەند جارێک ناوی هەناوە، بە ئەوەی دوو دەڵی گرنگی لەو بارەیەوە نووسیبێت، بگرە بە پێچوانەوە شتی هەندە سڕیری گوتووە، دەتهەنێتە پێکەنین. (ئەگەر وا نییە، با بڵێتە دەنگ!)… ڕەخنەدڕزی ئەمەریکی، (جۆناتان کوللەر: Jonathan Culler) لە کتێبی (بارت: پێشکیەکی زۆرکورت: Barthes: A Very Short Introduction)دا دەڵێت: (بڕشکی زۆری کارەکانی بارت ڕەنگاوڕەنگ و خاوەنی شێوازی ناوازەن. هەڵگری تایبەتمەندێتیی دەگمەنن و دەکەونە دەرەوەی سنووری ژانرەکانەوە). (بارت) خۆیشی لە وەڵامی پرسیارێکدا، کە پێوەندیی بە سیستەمی کتێبخانەوە هەیە، بەوەی نازانرێت بەرهەمەکانی بخرێنە چ خانەیەکەوە، بگرە هەیانە لە زیاتر لە خانەیەک دانراوە؛ شتی نزیک لەوانەی گوتوون. گفتوگۆکە لە پاڵ کەمەڵک گفتوگۆی دیکەی لە کتێبی (Roland Barthes: The Grain of the Voice, Interviews 1962–1980)دا بەاو کراوەتەوە. پرسیارێکە بەم شێوەیە: (سڕینجم داوە کتێبەکانت لە یەک شوێنی کتێبخانەدا نمایش ناکرێن، بەڵکوو لە شوێنی جڕاوجڕ دانراون، وەک زمانەوانی، فەلسەفە، کەمەڵناسی، ئەدەب و هیی دیکە. ئایا ئەو پەلەنە ئاڵنگاوە بە ئەوە دەگەڕێتەوە، کە شێوازی لێکنزیکردنەوەی بابەتەکان دەگرێتە

بەر؟)... بە (بەڕێ) وەڵام دەداتەوە و ئاماژە بە (ژان پۆل سارتەر) دەکات، بەوەی ئۆیش فیلەسەف، ڕۆخنەگر، شانۆنامەنووس، گوتارنووس و هیی دیکە بووە.

من لە (سدیق) دەپرسم، ئاخۆ دەتوانێت لەبارەی پێڵەنکاریییەوە چەند دەڕەک بنووسێت، تا بزانین چۆنی لە تێگەیشتووە؟ دەکرێت لانی کەم بە هاوڕێیەکی نزیکی خۆی بڵێت مەبەستی لەو وشەیە چییە؟ ئایا لەڕادا هیچ شتێکی لەو بارەیەوە گوتووە؟ ئایا تێنانێت لە ئاستی ستەسازییشدا دروست دەریبەیوە؟

(پێڵەنکردنی خوێنەر، یەکێکە لە سەختترین پێڵەنکان). ئەمە وشەیەکمان هەیە، ناوی (پێڵەن)ـە و دەمانەوێت پێناسەی بکەین. ئایا دەکرێت بڵێین (پێڵەن پێڵەن)ـە؟ نەدەکرا بیگوتبووایە (یەکێکە لە سەختترین کارەکان)، یان لانی کەم بینووسیبووایە (پێڵەنکردنی خوێنەر لە پێڵەنکردنی هەر شتێکی دیکە سەختترە)؟ بەوەدا ئاوەناوی (سەخت)ی داوێتە پاڵ، مانای وایە دەیزانێت، بۆیە هیوادارم پەمانی بڵێت. نازانم بۆچی لەی شاردووینەتەوە! پێڵەنکاری پەیوەندیی بە سیستەمی ڕێکخستنی کتێبخانەوە هەیە. چ کتێبێک لە کۆ دابنرێت و چ ژمارەیەکی پێ بدرێت؟ بە ئەوانەی قاڵب و کێشە لە بەرچاو دەگرن، دەشێ گرنگ بێت بزانن شیعر چۆن بنووسرێت و ڕەمان لە چەند وشەیەک بێت، دەنا وەک گوترا لای ڕۆخنەدزانی جیاوازی، کە ڕۆخنەیان لە شوناس گرتووە، سنووری ژانرەکان کاڵ بووەتەوە و ئەمیان لەویان وەردەگرێت. هەم لە کتێبی (گۆڕانەوەیەکی کاتی بە دایەڵگەکی بەردەوام) و هەم لەو گفتوگۆیەی (شاخەوان سدیق) لەگەڵیدا کردووم و لە ژێر ناونیشانی (ڕەمان لە تاکدەنگەوە بۆ فرەدەنگ)دا چاپ کراوە، هەوەم داوە بە وردی لەو باسە بدوێم.

ئینجا (سدیق) نووسیویەتی: (خوێنەر بوونەوەرێکە سەختە لە ژێر چەتری چەند پێناسەیەکدا کە بکرێنەوە). کاتێ دەگوترێت (خوێنەر بوونەوەرێکە)، واتە تاکە، بۆیە (کە بکرێنەوە) هەڵەیە. پێویستە سەرتاپای وشەکان دابەشژرێنەوە، تا سروشتی خۆیان لە دەست نەدەن، بۆ مەرجە هەتا بە سروشتی خۆیشیان بگەڕێنەوە، هەشتا لە ڕووی تێگەیشتنی ڕۆخنەییەوە پرسیارمان دەمێنێت. تۆ ڕۆخنەگر بیت و کەمێک کتێبت چاپ کردبن، ئینجا بێیت و خوێنەر بە (بوونەوەر) بزانیت، بە من پێکەنیناویە، کە وەک دواتر دەبینین هەر بە ڕاستی بە بوونەوەری زانیوە و بە شێوەی مەرفەلۆجی بینیویەتی. بوونەوەر واتە (Organism)، کە مرۆڤ، ئاژەڵ، ڕووەک و هیی دیکە دەگرێتەوە. لێرەدا مەبەستی مرۆڤە. ئاوەتە نووسیویەتی: (بەڵام لە ڕووە

گشتییەکایەو و بە وردبوونەو لە سیمای دڕاوەیان دەتوانین بە سێ شێوە پاڵنیان بکەین).

لە فەلسەفەدا چەمک واتە لایەنی نادیاری شت، کە بەسنوورە و لە بژمار ئاهاستە پێک دێت. ئایا بە نموونەی چەمکی (دەستەبات) لای (فەکە) بریتییە لەو کارەستانەی حوکمیان پێ دەکرێت؟ (سدیق) خوێندنەوەی لە مرۆڤدا بەرجەستە کردووە. واتە ئەوانە بە شێوەی فیزیکی هەن و کتێب بە دەستەوە دەگرن، کە دەتوانیت بیانژمێریت. ئینجا وشەگەلێی وەک (لە ووە گشتییەکایەو و بە وردبوونەو لە سیمای دڕاوەیان) تەنیا بە مەبەستی فریودانی خوێنەر نا، بەڵکوو فریودانی جەماوەر ئیز کراون، دەنا هیچ ئەرکێکیان لە ئەستەدا نییە. دەسا ئەگەر هەیانە، خەزگە دەهات و لەو بارێیەو بەمان دەدوا! با بزانین ئەو سێ شێوەیە چین، کە پاڵنێی کردوون: {یەکەم "خوێندنەری کاتی". دووەم "خوێندنەری پچە پچە" (ئاگوزەر). سێیەم "خوێندنەری هەمیشەیی"}.

دەیگوت پاڵنکردنیان کارێکی سەختە، کەچی دەبینین هەر زەر ئاسانە. ئەرە مرۆڤ بەو مەبەستەی ئەم پەرەگرافە، بگرە هەزاران پەرەگرافی لەم شێوەیە بنووسێت، پێویستی بە وردبوونەو هەیە؟ بەیە دەپرسم، چونکە نووسیویەتی: (بە وردبوونەو لە سیمای دڕاویان). وردبوونەوەی بە چییە؟ هەر کەسەکت بینی، کتێبی پێیە، خوێنەرە و ئەوەی پێی نییە، فەت. ئەوەی زووزوو بە دەستیەوە دەگرێت و دەیهێنێتە قەرەباغی، "خوێندنەری هەمیشەیی"یە، ئەوەی ناوناوە هەیدەگرێت، "خوێندنەری پچە پچە" (ئاگوزەر) و ئەوەی کەمجار پێی دەبینرێت، "خوێندنەری کاتی"یە.

ئایا لە پەنجاکاندا خاوەنی کتێبخانەیەک نا، بەڵکوو خەووزفرشکەی بەرانبەری، یان نانواکەی تەنیشتی نەیدەتوانی بەو ئەنجامە بگات، کە هەندەک کەس بە شێوەی کاتی کتێب دەکڕن، هەندەک جاروبار و هەندەکیش بەردەوام؟ یەکە لە خەسڵەتەکانی هێنەی میللی، ئەویە، کە تە دەتوانیت لە ئاستی کەمایەتیدا بە هەر شتەکی دیکەی بە کار بهێنیت. لە پەنجاکان دوور ناکەوینەو و پیاوەکی هەژار دەنینە بەر چاومان، کە دەیەوێت نکاو بفرۆشێت. دەچێتە گەڕەکەکەی ئەوبەر و سەرنج لەو نکاوفرۆشەی ئەو دەدات. بە ماڵەوە دەگەڕێتەو و بە هاوسەری دەڵێت: {بەگومان پاڵنکردنی نکخەر، یەکەکە لە سەختترین پاڵنەکان، بەو پێیەی نکخەر بوونەوەرەکە سەختە لە ژەر چەتری چەند پەناسیەکدا کە بکرێنەو، بەڵام لە ووە گشتییەکایەو و بە وردبوونەو لە سیمای دڕاویان

دەتوانین بە سێ شێوە پاڵنیان بکەین، کە ئەوانیش ئەمانەن: یەکەم "نەکخەری کاتی". دووەم "نەکخەری پچڕ پچڕ" (هاگوزەر). سێیەم "نەکخەری هەمیشەیی".}.

ئایا هاوسەری لەی ناپرسێت: (بڕچی، گیانەکەم، تۆ بۆچ ئەوێش ئەمەت نەدەزانی؟)؟ هەنگێ ئەو پیاوە هەر بە سروشتی خەی زمانی کوردی بزانێت و ئەو هەڵانە نەکات، کە (سدیق) کردوونی. بە نموونەی وشەی (پچڕپچڕ) وەک ئەو لە یەک جودا ناکاتەوە، مادام ئاوەناوە. هەروەها ئەو پشکیینەت، کە وەک بینیمان یەک ئەرکی لە ئەستۆ نەگرتووە، بەکوو تەنیا بە فریودان نووسراوە. خەزگە ئەوانەی بەو پەرگرافە سەرسامن، وەک هاوسەری نەکاوفرێش لێیان دەپرسی، ئەرێ تۆ شتێکت گوتووە، ئەمە نەیزانین؟ ئایا وشەی (پچڕپچڕ: intermittent) لە شێوەی ناو، یان ئاوەناودا بە کار دێت؟ دەگوترێت: (مام پچڕپچڕە لە دەرگەی دا)؟ (منداڵەکی پچڕپچڕە و لە دایکە پچڕپچڕەکەی دەچێت)؟ (کتێبە پچڕپچڕەکە دەنگی داوەتەوە و بە دەی خەکە). تا ئێستا نەمزانیوە بەندبژێک گوتبێتی: (جاران پیاوەکی درێژ بووم، ئێستا هەر وەک تڕپ خەم... کەوتووەتە بەر شەقی یاری پچڕپچڕم. فش نابمەوە بە هیچ کەس، چونکە تا بەڕەی پەم). ئەرێ (پچڕپچڕ) هاوواتای (هاگوزەر: transient)ـە؟

من لەو کەسانە نیم سنوور بە زمان و دەربەین دادەنێن، بەڵام ئەگەر بەم شێوەیە لەسەر گرفتی زمانەوانیدا دەوەستم، ئەوە تەنیا دەمەوێت پشانی بدەم ئەم تەگەیشتنە تا چ ئەندازەیەک هووکەشە و چێنیش لە بە خەی دەدات لەبارەی ئەو چەمکانەوە زانیاریی ساختە بخاتە هوو. زمانی ئەم نووسینە لە پێناوی (شت) لە سروشتی خەی دوور کەوتووەتەوە، بەڵام زمانی ئەو نەکاوفرێشە بەوەدا پەوەندیی بە (ژیان)ـەوە هەیە، سروشتی خەی لە دەست نەداوە. زانیاریی هەڵەی نەکاوفرێشکەمان هیچ زیانێک ناگەیەنێت، بەڵام زانیاریی هەڵەی ئەم نووسینە بیرکردنەوە بە لادا دەبات.

ئایا (سدیق) تا ئێستا ناوی چەمکێکی هێناوە، کە ئەمە خەمان پێشتر باسمان لەوە نەکردبێت؟ فیکری یەک فیلەسەف، یان هیی هەخنەدەزێکی ئەدەبیی پە ناساندووین، بەڵێن ئەوە یەکەمجارە لە بارەیەوە دەخوێنینەوە؟ ئایا بەو زمانە میللییەی هەر ئەوانە ناڵێتەوە، کە خەمان پێشتر نووسیومانن؟ دیارە دوای ئەوەی لە ناوەرۆکیانی بە تاڵ کردوون. دوای ئەوەی لە ئاوی میللییان هەدەکشێت، ئینجا بەمانی دێنێتەوە. دەکرا ئەو وەک هەخنەدەزانی دی هەم چەند کتێبێکی گرنگی لە زمانەکانی دیکەوە وەربگەڕابوونایە و هەم ورد لەبارەی کەمەک

چەمکەوە بینووسیایە، کەچی ئەوەتە نەیتوانیوە بە زمانی خۆی پەرەگرافێکی هەندە هووکش دابڕێژێت!

ئەوە یەک پەرەگرافە لەو گوتارەی. ئایا لە خۆی ئادەبینێت تەواوی گوتارەکەم بە بنبڕێت، تا بەم شێوەیە بیخوێنمەوە؟

ئەستا دوو پرسیاری زۆر سادە دەکەین، کە تەواو لە ئاستی پەرەگرافەکەدان: ئایا مەرجە هەر کەسێک زۆر کتێب بکڕێت، خوێندەرێکی قووڵ بێت؟ بە لاکێی دیکەیشدا ئایا ناشە کەسانێک کەم بخوێننەوە، بەڵام خاوەنی تێگەیشتنی زیندوو و فرەوان بن؟ ئەرە مەرجە ئەوانەی لە دەرەوە کتێبیان پێ نابینرێت، لە ماڵەوە نەیانبینێت و نەخوێننەوە؟ ئایا زۆریی ژمارەی کتێب گرنگە، یان جۆری ئەو کتێبانەی دەخوێنرێنەوە؟ ئەوە هەڵەی لۆجیکییە و بە (Style over Substance Fallacy) ناسراوە. واتە هەڵەی لۆجیکیی زاڵکردنی شێوە بەسەر ناوەڕۆکدا. ئەو کاتەیە، کە هووخساری بریقەداری شت فریومان دەدات. مرۆڤی ئەمە بە ئەوەی وەک (سدیق) بانگەشەی ئەوە بکات (هایدیگەر) و فیلەسوفانی تری ناسیون، خۆی لەو هەڵە لۆجیکییە دوور گرتووە و گوتوویەتی: (هەر شتێک بدرەوشێتەوە، مەرج نییە زێڕ بێت). لە کتێبی منداڵیمدا نووسیومە بە مەبەستی فریودانی باوکم، بەردەوام کتێبی فەرگەم بە دەستەوە گرتووە، بە ئەوەی هەر بیخوێنمەوە، کە ئەوەم بە شێوەیەکی دی لە چیرۆکی (جیهان لە فنجانی قاوە)یشدا بە کار هێناوە. ئایا گوتار و کتێبی ئەو هەموو فیلەسەف و هەڵخنەدزەی لە بەرهەمکانیدا ناوی هێناون، بوونەتە هۆی ئەوەی ئەم پەرەگرافە نەنووسێت؟ ئەرە ئەگەر چوار دەی یەکە لەو فیلەسوفانەی خوێندبێتەوە، ئەم پرسیارانە دەوروژێنێت؟ کوا کاریگەریی ئەو کتێبە کوردییانەی، کە پێی گوتووین داهێنانی مەزنن؟ ئایا نەیخوێندووەتەوە، یان ئەوانیش لە هەمان ئاستی تێگەیشتنی خۆیدا نووسراون؟ با بەیەین دروست بۆی چووە و ئەو سە شێوە خوێندەرەمان هەن. دەیەوێت چی بەو ئەنجامە بکات؟ ئەوە کێیە، پێویستی بە زانینی ئەم ئەنجامەیە؟ هەر بە ڕاستی گرنگە ئەمە ئەوە بزانین؟ ئەگەر وایە، سیخوڕانی هەڕێمە سەرکوتکەرەکان لە پێش هەموومانەوە داهێنرن، بۆی دەیانەوێت بزانن کە چی و چۆن دەخوێنەتەوە.

لەو ماوەیدا هەندێک خوێندنەری ئاسایی کەمێک نووسین و قیدیەی نووسەرانیان هەر بە مەبەستی پێکەنین بە ناردووم. هەندێکیان هیی (ئارام سدیق) و سە دانەیان هیی (ئارام کاکەی فەلاح)ن، کە ئەگەر پێیان خۆش بزانن ئەو بابەتانە چین، ئامادەم پێیان بڵێم.

یەکەکیان ئەم پەرەگرافەیە، کە ئەوتە قسەی لەوە دەکەین. هیی نووسەرانی دیکەیشیان ناردووە. ڕەنگە هەندێک نەزانن ئەمە لایەن خوێنەری وریا و چاوکراوەوە ئەو بابەتانەی، خەیان پێیان وایە داهێنانی مەزن، وەک نوکتە سەرنجیان دەدرێتە و بە یەکتری دەنێرن. بە نموونە (دلێر سالیم) ئەوە نزیکەی دوو دەیەیە خەریکی ئەم کارەیە. دیارە مەبەست لە نووسینی نووسەرە، نەوەک نووسەر خۆی، لە کاتێکدا هەر فیکرێک، ئینجا هیی سەرەکی حیزبە، یان هیی سەرەکی دەستگەیەکی کولتووری، هیی ڕەماننووسی بەناوبانگە، یان هیی شاعیری ناسراو، بە ئەوەیە بکرێتە بابەتی نوکتە و پێکەنین. ئەوەی لە لای من نەکراوە و ناکرێت، گەینی بوونی مرۆڤە بە بابەت، کە پێشتریش گوتوومە ئەوەی بوونی کەسێک دەکاتە بابەت، هاوکات بوونە ڕازیە بوونی خەیشی بە بابەت بگۆڕێت.

ئایا بەچوونی ئەو ڕەخنەگرە میللییە گرنگە، چ کاتێ پێتدا هەڵدەڕێت و چ کاتێ دەتشکێنێت؟ ئایا ئەو نووسەرانەی بە داهێنەری زانیون، هەر بە ڕاستی داهێنەرن؟ ئایا بەو تێگەیشتنەی هەندێک نووسەری وای وەک داهێنەر پێ نەناساندووین، کە بەرهەمەکانیان بە خوێنەری سەرەتایش سادەن؟

(حسێن عارف) لە سەرەتای حەفتاکاندا چەند گوتارێکی لەبارەی شێوەلی هەشتەوە نووسیون و کتێبێکی وەک (شێوەلی هەشت لە ڕەمانی نوێدا)ی (ڕێبەرت هەمفری)ی بە خوێنەر ناساندووە، کە تا ئەمڕۆیش ئەو کتێبە بایەخی خۆی لە دەست نەداوە. پاش پێنجاودوو ساڵ (ئارام سدیق) بەم زمانە لەبارەی (چەمکی خوێنەر)ـەوە دەدوێت! هەر لە سەرەتای حەفتاکاندا ئەدەبی ڕوانگە و گرووپی کفری چاو هەڵدێنن و لە بەرانبەریاندا کەمێک گوتاری ڕەخنەیی دێنووسرێن، کە بە هەموو سادەییی خەیان، دەکرا ببنە سەرەتای گرنگ بە دامەزراندنی فیکری ڕەخنەیی، کەچی ئەوەتە (سدیق) لە دوای نیو سەدە و بە زمانی میللی، بگرە لە خوار زمانی ڕۆژانەی خەڵکیشەوە دێنووسێت! (حەمید عەزیز) لە ساڵی (1979)دا کتێبی (سەرەتایەک لە فەلسەفەی کلاسیکی یۆنان)ی چاپ کردووە، کە نزیکەی دە ساڵ پێشتر وەک زنجیرەگوتار لە ڕۆژنامەی (هاوکاری)دا بڵاو کراوەتەوە.

ئەگەر بە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەو سەردەمە بگەڕێینەوە، کەمێک ڕیپەرتاجمان بەر چاو دەکەون، کە بە ئەوە کراون، ئاخە کتێب چەند دەفرۆشرێت و چەند جار خوێنەر هەن. لە خەم ئادەبینم بەم لەوەی (سدیق) جوانتر نووسراون، کە وەک تەوژینەوەی ئەدەبی بڵاوی کردووەتەوە.

فیلمێکی کۆمیدیی میسری هەیە، ناوی (دکتۆر فەرحات)ـە و (فەوزی جەزایرلی) ئەکتەرە دەبینێت. دەرهێنەری ئیتاڵی، (تۆگۆ میزراحی) لە ناوەڕاستی سیپێکاندا دەریهێناوە، کە باس لە پیاوێکی هەژار و بە هەژار لە هەوڵێکدا وەک وەرگێڕت وەردەگێڕێت، لە کاتێکدا بەپێی لێکدانەوەی هاوسەری وشەی (ترجمان: وەرگێڕ) واتە قاپشێر و خەیشی هەر وا تێگەیشتووە. (دکتۆر حیلمی)یش لە لەندەن دەگەڕێتەوە و لەو هەوڵە دادەبەزێت. داهێنانی زۆری لە بواری پزیشکیدا کردووە و ڕۆژنامەنووسان دەیانوت بیدوێنن، لە کاتێکدا دەزانن بە دزی گەڕاوەتەوە و بە ناوێکی خوازراویش لە هەوڵ دابەزیوە، بۆیە دەڵێن دیارە ئەو پیاوە سێرەی ناوی (فەرحات)ـە، لەو زیاتر، کەسی دی نییە. گفتوگۆی لەگەڵدا دەکەن و ئەویش وەڵامی سێریان دەداتەوە، بەوەی هیچ شتێک لەبارەی پزیشکییەوە نازانێت و هاوسەریشی پێی گوتووە بە ئەوەی وەک قاپشێر لەو هەوڵەدا وەربگیرێت، پێویستە هەر شتێکی لە دەپرسن، بڵێت دەزانێت و وەڵام بداتەوە. (دکتۆر حیلمی) بەی دەردەکەوێت ئەو پیاوە بە شۆفێرێکی زۆر پێکەنیناوی هەسوکەوت دەکات. ئینجا لە دووڕوو پەوەندیی دەداریی لەگەڵ کچێکدا بەستووە، لە کاتێکدا لە لای ووون نییە، ئاخۆ کچە لە دەوڵەتی، یان لەبەر ناوبانگ و سامانەکەی دەیەوێت ببێتە هاوسەری. وای بە چاک دەزانێت ئەو پیاوە دەشتەکییە هەژارە لە جیاتیی خەی بنەڕەت، بەو مەبەستەی تاقیی بکاتەوە. هەر بە ڕاستی باوکی کچە پێی ڕازییە و خەکیش تەنیا لەبەر ئەوەی، گەیە پزیشکە و خاوەنی سامانە، هیچی لە دەگرن، بگرە سەرسامیی خەیان لە ئاستی گوتە ساکارەکانیدا دەردەبڕن، لە کاتێکدا کچەکە هەست بە نائومێدی دەکات.

دیارە ناموەت لەوە زیاتر لەبارەی فیلمەکەوە بدوێم، بەڵام مەبەستەم بەوە، کە ئەمە لەناو دنیای نووسینماندا نموونەی ئەم (دکتۆر فەرحات)انە زۆرن. جیاوازیی نێوان (دکتۆر فەرحات)ی فیلمەکە و ئەوانەی خەمان، ئەوەیە، کە ئەم بە ئەوەی ویستبێتی، ئەو هیچی پێ دراوە، لە کاتێکدا ئەوانەی ئێرە بە ئارەزووی خەیان پێی گەیشتوون. (فەرحات) کاتێ وەک وەرگێڕ وەردەگیرێت و بە هەکەوت لە هەندێک هەوڵەستدا ڕزگاری دەبێت، دەڵێت: (من وام دەزانی پیشەی وەرگێڕی زۆر سەختە، کەچی دەرکەوت تا بڕێی ئاسانە). بە ڕاستی ئەمە نووسینی هەندێ ئاسان بووە، کە سایانە دەتوانیت بە زمانی هەژانەی خەک چەند کتێبێک بنووسیت و کەسانێکی زۆریش، وەک ئەوانەی بە گوتەکانی (دکتۆر فەرحات) سەرسام بوون، پێیان سەرسام ببن. ناونانەویش بەباوکردنەوەی پەرەگرافی لەم شۆڕیە پێویستە. کەمێک لایک و کەمێنتی جەماوەر بە دەست دەهێنیت و دەبێتە ناوێکی دیار.

تێش کاتێ هووبوونی ئەم تێگەیشتنە دەبێتەوە، بە ناچاری دەبێت لەو ئاستەدا بدوێت. ئایا دەکرێت چاو لەم نووسینانە بپۆشین، کە زانیاریی ساختە دەگەیەنن؟

* * *

تەوەری دووەم:

تیۆریی خوێنەر/وەرگر لە ناوەڕاستی شەستەکانی سەدەی بیستەم لە فەرگەی کۆنستانس (Constance School)ی ئەڵمانیای خۆرئاوادا چاو هەڵدێنێت، کە (هانس ڕۆبێرت یاوس: Hans Robert Jauss) و (ڤۆلفگانگ ئایزەر: Wolfgang Iser) وەک دوو ڕابەرایەتی و تیۆریستی ئەدەبی ناوی گەورە لە پەکهێنانیدا دەبینن. یەکەمیان بایەخی بە ئێستاتیکای وەرگر (aesthetic of reception) و دووەمیان بە خوێنەری ناوەکی (implied-reader) داوە. ئەم دووانە و ئەوانەی تریش، کە دواتر ناویان دەهێنرێت، ئاگەر لە هەندێک ڕووەوە جیاواز بن، ئەوە لە گەوهەردا لەسەر ئەوە کۆکن، کە دەبێت خوێنەر بەهای پە بدرێت و ئەو بەهایانەیشی بە بگەڕێنرێنەوە، پێشتر لەسەر حیسابی نووسەر، بگرە لەسەر حیسابی تێکستیشدا لەی سەندراونەتەوە.

پەیوستە هەر لە سەرەتاوە بگوترێت ئەمە بە گشتی باسی چەمکی خوێنەر دەکەین و کەمتر ڕێ دەچینە قووڵاییی تیۆرییەکانەوە، کە وەک پێشتر گوترا مەبەستمانە بە پلەی یەکەم ئەوە پێشان بدەین ئەم چەمکە چ قورساییەکی لە لای فیلەسەف و ڕەخنەگرزان هەیە، لە کاتێکدا ڕەخنەگری میللی تا ئاستی زمانی تێگەیشتنی ڕۆژانەی خەڵک، بگرە خوارتریشی دابەزاندووە. خۆ ئاگەر پەیوستی کرد بە تایبەت لەبارەی هەر یەکە لەو تیۆریانەوە قسەی زیاتر بکەین، ئەوە لە ئایندەدا بە خۆشحاڵییەوە بە باسکی لەم شێوەیە دەگەینەوە. وەک گوترا پێشتریش لەو بارەوە کارمان کردووە.

بەوەدا ئەو تیۆریە، یان دروستتر ئەو تیۆرییانە لە کتوپڕکدا نەهاتوون، بەکوو لە کۆمەڵک سەرچاوەی گەورەوە هەڵقوڵاون، ئەوە ناکرێت ئاگەر بە کورتییش بڵێت، ئاوییان لێ نادینەوە. ڕاستییەکەیشی وا پەیوست دەکات تیشک بخەینە سەر بەشێک لەو سەرچاوانە، تا پتر قووڵاییی چەمکەکەمان بە دەربکەوێت.

ئەو چەمکە هەر لە سەردەمی فەلسەفەی یۆنانیدا ئاماژەی پێ دراوە، بە تایبەتی لە لای (ئەریستۆ)، کە هەرسە توخمی تێکست، نووسەر و وەرگری باس کردوون، لە کاتێکدا ڕۆڵی هەر یەکەیانی دەرخستووە. پێی

وایە شاعیر لە لایەک بە حەقیقەت و واقیعەوە پەیوەستە و لە لایەکی دی بە وەرگرەوە. ئەو لە کتێبی (هونەری شیعر)، لە چوارچێوەی شیعری شانەیدا، کە پەیوەستە بە تراجیدیا و کۆمیدیاوە، بایەخ بە چەمکی وەرگر و ئیستاتیکای وەرگر لە وەرگرتنی تێکست دەدات، بەوەی بینەرانی شانۆی گرنگ لە تاوتوێکردنی کاری هونەریدا دەبینن. لەچاوکردنەوە (Imitation) لایەنی دەروونی دەگرێتە خۆی، کە وروژاندن و ناکاوی (Surprise) دەهێنێت. ئەوانە لە شێوەی ترس (fear) و بەزەیی (pity)دا دەردەکەون. بەوەدا ئەرکی شیعر ئەوە نییە واقیعێک وەک ئەوەی هەیە، بگوازێتەوە، لەرەدا ناچاوەڕوانکراوی (unexpected)ی لە دەکەوێتەوە، کە بە وروژان و سەرسامییەوە پەیوەستە. واتە بایەخ بە لایەنی چێژ دەدات، بەوەی لە ئیستاتیکادا بەرجەستەیە. لەبارەی ترجیدیاوە دەڵێت کۆتایی دەخۆشکەر (happy ending) دەخۆشمان ناکات، بەو مانایەی وەرگر زیاتر بە هووداوی چاوەڕوانکراو دەوروژێت و چێژ دەبینێت.

لانی کەم لە پێناکانی سەدەی ئابردووەوە تا ئەمڕۆ فیلەسەف و ڕەخنەگران ئاوڕیان لەو چەمکە، چەمکی خوێنەر داوەتەوە و پەیوەی خەریکن. (سارتەر) لە کتێبی (ئەدەب چییە؟)دا هەوڵی داوە بە شێوازی خۆی لە چەمکی خوێندنەوە بکۆڵێتەوە و دەپرسێت بۆچی دەنووسین؟ دەڵێت پرسیسی خوێندنەوە وا دەکات کاری ئەدەبی بمێنێتەوە. واتە بە هاوکاریی نووسەر و خوێنەر بەرهەم دێت. ناکرێت ئەوە لە بیر خۆمان ببەینەوە، کە بە گشتی ڕەخنەی فەلسەفییەکان لە کۆتایی سەدەی نۆزدەمەوە زەمینەیان بۆ دەرکەوتنەوەی خۆش کرد و وردەوردە دەستەڵاتی نووسەر خرایە ژێر پرسیارەوە، کە لە زمانی ئینگلیزیدا وشەی نووسەر (Author) بە وشەی دەستەڵات (Authority)ـەوە پەیوەستە. بە نموونە لە بیرکەی (مەرگی خواوەند)ی (فریدرێک نیتشە)وە بیرکەی (مەرگی نووسەر) لە لای (ڕۆلان بارت) و (مەشەل فۆکۆ) دێتە کایەوە، کە (بارت) لە (مەرگی نووسەر)دا دەڵێت پەیستە لەدایکبوونی خوێنەر لەسەر حیسابی مەرگی نووسەر بێت. لە کتێبی (چێژی تێکست)دا پێی لەسەر دادەگرێت، کە خوێنەر لە جیاتیی ئەوەی ببێتە بەکاربەری تێکست، دەبێتە بەشدارێکی چالاک لە بەرهەمهێنانیدا. پەیوەندییەکی بە تێکستەوە وەک پەیوەندیی دادار بە دەبەرەکییەوە. (بارت) بەم شێوەیە خۆی وەک خوێنەر پێناسە دەکات: (من عاشقی زمانم، کەواتە عیشقی خۆم بە نووسراو دادەگەینم). خوێنەر لە ڕۆگەی چێژەوە یاخی دەبێت و لە یاسا دەردەچێت، بەوەی خاوەنی خوێندنەوەیەکی جیاوازە. بەیە چێژ دەبینێت، چونکە تاکە و خاوەنی جەستەی خۆیەتی. لە کتێبی (ڕەخنە و

حەقیقەت)دا پێی وایە ئەو تەنیا خوێندنەوەیە شایستای کاری ئەدەبییە و پەیوەندیی شەهوەتئامێزی لەگەڵ دادەمەزرێنێت. کاتێ دەخوێنینەوە، مانای وایە شەهوەتمان بە کاری هونەری بزووواوە. هەروەها دەڵێت نووسین بنەبڕکردنی هەموو دەنگ و سەرچاوەیەکە، ئەو بڵایەنییەیە، ئەو پێکهاتە و پێچ (oblique)ـەیە، کە خودە چالاکەکانمانی تێدا وەڕ دەبن. ئەو ڕەشایی و سپێتییەیە، کە هەموو شوناسێکی تێدا ون دەبێت، لە شوناسی ئەو جەستەیەوە دەست پێ دەکات، کە دەنووسێت. مەبەستی ئەوەیە ئەمە نازانین کێیە لەناو تێکستدا، واتە لەو شوێنە بڵایەنەدا دەدوێت. پێشتر هەم (ستیفان مالارمە) و هەم (پۆل ڤالێری)یش بە شێوەیەک لە شۆکان (دانەر)، یان (نووسەر)یان بە گرنگ نەزانیوە. (فەکە) خۆی (بوونی زمان) دەخاتە پێش (existential primacy of language) مرۆڤەوە، بۆ مانایەی زمان لە مرۆڤدا دەدوێت، بۆیە لە ڕاڤەکردنی چەمکدا، گەڕانەوە بە نووسەر بە پێویست نازانێت، بۆەی لەناو تێەی فرەوانی چەمکەکاندا ئەو مرۆڤە هەر ونە. ئەوە چەمکەکانیشن (خود)یان پێک هێناوە، نەوەک (خود) ئەوانەی دروست کردبن، کە (بارت) جەخت دەکاتەوە هەر تێکستێک لە کەمەڵێک تێکستی دی وەرگیراوە، بۆیە لەوەی دوور دەخاتەوە بە پەوری ڕەوشت بخوێنرێتەوە، لە کاتێکدا بکەرەکەی بە لاوە نراوە. واتە لەگەڵ ئەوەدا نییە بگوترێت، ئاخە ڕاستێ، یان درێ، کە ئەویشە وا دەکات تێکست لە نووسەر دابڕێنرێت و توانای ئەوەی هەبێت دەقئاوەزان (intentionality) پێک بهێنێت. بەردەوام پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت، کە مەرگی نووسەر، واتە لەدایکبوونی خوێنەر. مەبەستی ئەویە کاتێ نووسین بە هیی نووسەر دەزانین، ئەوە سنووری بە دادەنێین و مانای کۆتایی پێ دەدەین. لەڕەدا بایخ بە کرانەوەیی تێکست دەدات، بۆ مانایەی ئەو تێکستێ نەکرێتە ووبەرێک بە حوکمی ڕەها و ئاڕاستەکان لە خاڵێکدا کۆتاییان نەیێت، بە ئەوەی خوێندنەوە ببێتە کارێکی داهێنەرانە و بەشداریی خوێنەر لەو پرۆسەدا دەربکەوێت. (هیچ حەقیقەتێکی بابەتی و خودی بە خوێندنەوە نین، بەڵکوو تەنیا حەقیقەتێکی یاریکەر هەیە). ئەو حەقیقەتە یاریکەرە چەسپاو نییە و لە جووڵەدایە، کە دەکرێت هەر خوێنەرێک بە شێوازی خۆی لێکی بداتەوە. ئەو حەقیقەتە یاریکەرە یارمەتیمان دەدات دوالیزمەکان تێبپەڕێنین.

(جیل دولووز) بە شێوازی خۆی ڕەخنە لە دەستەواتی نووسەر دەگرێت، کە لە شێوازی نووسینی کلاسیکدا بەرجەستەیە، بەوەی شێوەیەکی چەسپاو و تاکڕەهەندە. لە کتێبی (هەزار بان: A Thousand Plateaus)دا، کە بە هاوکاریی (فلێکس گواتاری) نووسیویەتی، هەوە دەدات لە ڕێی

چەمکی ڕایزم (rhizome)ەوە، دروستتر لە نووسینی ڕایزمیانە: rhizomatic writing)ـەوە ووبەووی لۆجیکی درەخت ببێتەوە. (ڕایزم، یان ڕایزم، یانیش ڕیزوم، ووەکەکە لەسەر زەویدا دەردەکەوێت و هێگی نییە). پێیان وایە دوالیزمی درەخت/هێگ لە دنیا و نووسینیشدا هەنگی داوەتەوە. نووسین وەک درەخت سەرەتایەکی هەیە و دەگاتە کۆتایی. درەخت خاوەنی هێگ، لق، گەڵا و بەرهەمە. نووسینی کلاسیک وەک خێیان ناوی دەنێن، لاسایکردنەوەی درەختە. لە درەختدا هێگ هەیە و لە نووسیندا گرفت. درەخت لە هێی لق و گەڵاکانیەوە بەاو دەبێتەوە، نووسینیش بە هەی ڕاڤەکانیەوە. درەخت بەر دەگرێت و نووسینیش ئەنجام بە دەست دەنێت. بەم شێوەیە (دولووز) و (گواتاری) دەیانەوێت ئەو لۆجیکە تەک بشکێنن، کە تەنیا چەسپاوی و وەستان بەرهەم دەنێتەوە. سەرجەم بوارەکانی بایەلۆجی، سیاسی، ئابووری و ئەوانەی دیکەیش بەپێی ئەو لۆجیکەی درەخت بە هێوە دەچن، لە کاتێکدا شتەکە لە سروشتدا جیاوازە، بەوەی سروشت پێچەوانەی فیکر، هێی ئەو دوالیزمە نادات، تەیدا کار بکات، لە کاتێکدا خاوەنی خەسڵەتی دینامیکییە. درەخت شێوەیەکی دیاریکراوی هەیە، کە شاقووڵییە، بەڵام ڕایزم ئاسۆییانە دەکشێت و قووڵایی نییە، بەڵکوو لەسەر زەویدا بەاو دەبێتەوە. واتە هیچ شتێک ناشارێتەوە، کە مەبەستی (دولووز) و (گواتاری) مێتافیزیکە. ناونیشانی کتێبەکەیش (هەزار بان)، یان (هەزار ووە)ـە. ڕایزم خاوەنی پرینسیپی گەیاندن و جەراوجەری (Principles of connection and heterogeneity)یە، بەو مانایەی پەیوستە شتەکان (چەمکەکان) جیاواز و هەمەهێنگ بن، بەیە پێچەوانەی درەخت بە هەموو لایەکدا دەجووڵێت و لقی جەراجەری لە دەبێتەوە. کتێب تەواو بووە و داخراوە، لە کاتێکدا ڕایزم بەردەوامە و بەسەر هەموو ئاڕاستەکاندا کراوەیە، کە هەر خاڵێکی دەگریت، پەیوەندیی بە خاڵێکی تریەوە هەیە و هەر خاڵێکی ئەرێ بە خاڵێکی ئەوە دەگاتەوە، بەیە پێچەوانەی درەخت سەنترالیزمی تێدا وەن. ڕایزم ئەگەر لە خاڵێکدا بپچڕێت، دەست پێ دەکاتەوە، کە ئەو خەسڵەتە لە درەختدا نییە. بەم شێوەیە پێچەوانەی درەخت، لە بەردەم هەر گەڕانکارییەکدا کراوەیە و هێ دەدات دەستکاریی بکرێت. ئەوان بە ووبەووبوونەوەی دژی مەدەرنیزم، کە لەسەر بنەمای بیری دژبەیەک (Binary thinking) دامەزراوە، هێی ڕایزمیانە (rhizomatic approach) دەگرنە بەر، بەوەی شتەکان هەموو کاتێ پەیوەندیی ڕایزمیانە (Rhizomatically interconnected)یان پێکەوە هەیە و ئاماژە بە هەمەهێنگی دەدەن. ئەوە لە لایەک وەستانەوەیە لە دژی پرینسیپی هەکار و ئەنجام، کە لە درەختدا بەرجەستەیە، بەوەی سەرەتا و کۆتاییی هەن، لە لایەکی دیکە

بەلاوەنانی سیستەمی کرۆنۆلۆجیی، بۆ مانای کولتوور بەرەو ئامانجی دیاریکراو ناچێتە پێشەوە، بەڵکوو کۆچەریانە لە دەگرێت. ئەو تێگەیشتنە، کە مەبەستیەتی شەوازی نووسین بگۆڕێت و دەرگەکانی بەسەر دەرەوەدا بکاتەوە، مانای دەرکەوتنی خوێندنەوەی جیاواز و بەشداریی خوێنەرە لە کاری هونەریدا. نووسەر و خوێنەر پەیوەندیی ئایزەمیانەیان پێکەوە هەیە. نووسینی ئایزەمیانە جووڵەیەکی ڕووانایانە (arbitrary)یە و ئامانجی دیاریکراوی نییە، وەک چۆن خوێندنەوەی ئایزەمیانە ئازادە و گوێ بە هیچ یاسایەک نادات.

سەرەتای ئەو بایەخە گەورەیەی (بارت) و ئەوانەی دی بە خوێنەری دەدەن، کەچی هەشتا لای تیۆریستانی تیۆریی وەرگر (reception theory) کەم، بەوەی زیاتر بە تێکست ئاڕاستە کراوە. لەڕوەی کەمەک لێخنەدەزی وەک (هانز ڕۆبەرت یاوس)، (ولفگانگ ئایزەر)، (ئومبەرتۆ ئیکۆ)، (جاک ئیفاتێر) و هیی دیکە پەیوەی خوێنەری دەبن و لەم ڕووەوە چەندە چەمکی وەک (خوێنەری ناوەکی)، (خوێنەری نموونەیی)، (خوێنەری باڵا)، (خوێنەری ئاستی) و زۆری تر دێنە کایەوە. هەر لەم نێوەدا ناکرێت چەمکی هەڵوەشاندنەوەی (جاک دریدا) فەرامۆش بکەین، کە ئەو فیلەسوفە بە شەوازی خۆی بایەخ بە خوێنەر دەگەڕێنێتەوە. هەر ئەوەی لێخنە لە مێتافیزیکای ئامادە (metaphysics of presence)، یان (سەنترالیزمی عەقڵ) (Logocentrism) دەگرێت، مانای وایە مەبەستی تێکشکاندنی دەنگی نووسەر، تا دەنگی خوێنەر دەربکەوێت. پێی وایە هەمیشە لە ئاستی تێکستەکاندا ڕووبەڕووی دوالیزمە دژەکان (Binary Oppositions) دەبینەوە، وەک ڕۆح/ جەستە، عەقڵ/ ناعەقڵ، قسە/ نووسین، گەرم/ سارد، ڕەش/ سپی، ژیان/ مردن، چاک/ خراپ، جوان/ ناشیرین و زۆری تر، کە مێتافیزیکا لەو ڕێگەیەوە مانای پێشوەختی خۆی دەسەپێنێت، مانایەک، وا خۆی دەردەخات قەوارەیەکی یەکگرتوو (Coherent) و هاوتوخم (Homogeneous)ی هەیە و بووەتە سەنترالی عەقڵ، دواجار لە شێوەی حەقیقەتێکی نەگۆڕدا دەردەکەوێت. لەم دیدگەیەوە نووسەر/خوێنەر وەک دوالیزم سەیر کراون و دووەم لە ڕێی یەکەمەوە بە بیر هاتووەتەوە، بەڵام بە پلەیەکی نزمتر، کە تێکشکاندنی ئەو سەنترالیتییەی نووسەر، گەڕاندنەوەی بەهایە بە خوێنەر. لە کتێبی (نووسین و جیاوازی)دا بە شێوازی خۆی جەخت لە چەمکی یاری دەکاتەوە، بۆ مانایەی یاری بە خودی خۆی دەگەڕێتەوە، کە یاریی بەردەوامی ماناکان سێنەوەی سنووری نێوان چەمکەکان و دەرکەوتنی ڕاڤەکانە، تا لەوەوە هەر ڕاڤەیەک بتوانێت تێکستەکە بە شێوەی خۆی پێک بهێنێتەوە (reshaping). پێی وایە (هیچ شتێک لە دەرەوەی

تێکستدا نییە)، بەو مانایەی تێکست لە هەموو سەرچاوەکانی دەرەوەی خۆی دابڕاوە. پێ لە دژایەتی، دوورە لەوەی چێسپاو بێت و هیچ چەق (سەنترال)ێکیشی تێدا نییە. بەم شێوەیە کراوەیە و بە خاڵی کۆتایی ناگات، کە هەر خوێنەرێک بە ڕێگەی خۆی دەیخوێنێتەوە. واتە ئەو خوێنەرە مانا بە تێکست دەبەخشێت و هەر ئەویش مانای جیاواز بەرهەم دەهێنێت. لە ڕێی یاریی بێکۆتایی (infinite play)یەوە ڕاڤە بێکۆتایی (infinite interpretations)ـەکان دێنە دی و نادیار (absence) دەردەکەوێتەوە، بەوەی ئەو پرسەسە کارلێکی نێوان دیار و نادیار پێک دەهێنێت.

تێوژمە ڕەخنەییەکانی پێستەدەرنیزم بە گشتی و پێستستروکچرالیزم بە تایبەتی وەک هەڵوەشانەوە (deconstruction)، هەرمەنتیکا (hermeneutics)، ئاماژەناسی (semiology) و تیۆریی وەرگر (reception theory) بایەخیان بە وەرگر، یان خوێنەر داوە.

تیۆریستانی تیۆریی وەرگر بە گشتی ئەو بۆچوونیان بە لاوە نا، کە پێی وایە تێکستی ئەدەبی ڕەنگدانەوەی ژیرخانێ، بەو مانایەی بونیادی تێکست لەگەڵ بونیادی کەڵەپایەتیدا هاوتەکە. ئەو تێگەیشتنە بایەخ بە ژیانناممەی نووسەر دەدات و مەبەستێتی لە بارودۆخی مێژوویی و کەڵەپایەتیی بکۆڵێتەوە. بە مانایەکی دی، ڕەهەندی ئامانجداری (teleological dimension) بایەخی یەکەمی هەیە، کە دیاردەت هونەر بە بارودۆخی کەڵەپایەتییەوە گرێ بدات و هەر لەوێشەوە لێکی بداتەوە.

* * * *

ئێستا دەگەینە ئەوەی بەیەن تیۆری، یان تیۆریەکانی وەرگر لە خوێندنەوە، پێداچوونەوە و ڕەخنەی بۆچوونەکانی پێشووی ئەو ئاستە ئەدەبی و فەلسەفیانەوە هاتوونەتە کایەوە و گۆشیان کردووە. دەکرێت لەم ڕووەوە ئاماژە بە هەندێک سەرچاوەی دیکەیش بکەین:

فۆرمالیستەکانی ڕووس ئیلهامبەخشی ئەو تیۆریانەن. ئەوان لە چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەمدا دەرکەوتن. بەوەدا پێیان وایە ئەدەب بەرهەمێکی سەربەخۆیە (Autonomous Product)، ئەوە شێوە بایەخی بەرچاوی هەیە و هەموو کاریگەرییە دەرکییەکان بە لاوە دەنێن، بەوەی ئەوانە بە ناوەرۆکەوە پێوەستن، لە کاتێکدا ئەوان ناوەرۆک دەدەنە دواوە. واتە فاکتەری مێژوو، کەڵەپایەتی، ئابووری، سایکۆلۆجی و ئەوانەی دیکە بە گرنگ نازانن، بۆیە دژی ئەو تیۆریە

وەستانەوە، کە (جەرج لەکاچ) نوێنەرایەتیی دەکرد و وا لە ئەدەبی دەڤانی، ڕەنگدانەوەی واقیعە. ئەوە دەخەنە ڕوو، کە مەژووی شەوازە ئەدەبییەکان لە مەژووی واقیعەوە دەگوازرێتەوە. واتە ئەو ئاستە چییە، شێوەی هونەر پێی گەیشتووە؟ نەوەک ئەو هونەرە چەن دامەزراوە؟ بەم شێوەیە لە لای ئەوان ئەدەب هیچ پەیامێکی کۆمەڵایەتی و ئایدیۆلۆجیی نییە. هەر لەم دیدگایەوە چەنیەتیی پارچەپارچەکردنی ڕووداو و داشتنەوەی لە ئاستی هونەریدا گرنگە، نەوەک خودی ڕووداوەکە خۆی. لەڕەوە بایەخی خۆیان ئاراستەی ئەو بابەتانە کرد، کە بە بونیاد و زمانەوانی (Linguistics)یەوە پەیوەستن، تا گەیشتنە ئەوەی زمانی ڕەژانە تێک بشکێنن و بیخەنە ئاستێکی دیکەی جیاوازەوە. دیارە هەر بایەخێک بە وردەکارییەکانی زمان، هاوکات بایەخە بە شیعریەتیش. بەم شێوەیە فۆرمالیستە ڕووسەکان بایەخیان بە تێکست دا، کە دواتر لای (بارت) و ئەوانەی تر ئەو بایەخە زیاتر کرا، تیۆریستانی تیۆریی وەرگریش سوودیان لەو ئەزموونانە وەرگرت.

فینۆمینۆلۆجیای (هوسێرل) سەرچاوەیەکی دیکەی گرنگی تیۆریی خوێندنەوە. فینۆمینۆلۆجیا واتە ئەوەی ڕاستەوخۆ لە هەستدا دەردەکەوێت. تەنیا ئینتیوشن (حەدس) هەیە، نە بیرکردنەوە لە ئارادایە و نە حوکم. لێکدانەوەی واقیع وەک ئەوەی لە هۆشیاریی ئێمەدا دەردەکەوێت، بەڵام هەر هۆشیارییەک بریتییە لە هۆشیاری لەبارەی شتێکەوە. کاتێ بیر دەکەمەوە، ئەوە بیرم لێم دەخەدا ئاماژە بە شتێک دەدات. واتە پەیوەندییەکی ناوەکی لەنێوان پرسەسی بیرکردنەوە و بابەتی بیرکردنەوەدا هەیە، بەو مانایەی هەستی من بە شەوەی نەگەتیف شتەکانی دەرەوەم تەمار ناکات، بەڵکوو وێنەیان دەکێشێت. کەواتە زانینی ئەو شتانە لەوەوە دێتە کایەوە، کە بار هەستم دەکەون. ئەو شتانە بوونەتە دیاردە و کاریان تێ کردووم. ئەو هۆشیارییە لە لای ئەو هەمیشە مەبەستگرا (ئینتێنشنالیتی: intentionality)یە، بەوەی ڕووی لە بابەت (object)ـێ. بەم شێوەیە مەبەستگرایی واتە گۆڕینی دیاردە دەرکییەکان بە بابەتی مەبەستدار، بەو مانایەی بابەت تەنیا بە بێ مەبەستی هۆشیاری دەردەکەوێت و لە ڕێی کرداری هۆشکییەوە بە ئەو بابەتە ئاراستە دەبێت، کە مەبەستە. لەڕەوە چەمکی ترانسێندێنتاڵ (transcendental) دەردەکەوێت، کە مانا لە هەستدا بە شێوەی بگەرد پێک دێت. واتە کاتە لە دنیای ماتریاڵی دەرکییەوە بە دنیای بگەردی ناوەوە دەپەڕێتەوە. ئەو مانایە تایبەتە بە تاک و خەسڵەتکانیشی هەر تایبەتن بەو تاکە، بە ڕادەیەک هیچ شتێکی دەرکی لە بەرچاو

ناگیرێت. بەم شێوەیە ترانسێندێنتاڵ وا دەکات بابەتی هەستپێکراو (object perceived) لەو شتانە دوور بخرێتەوە، کە پێوەی پێوەستن، بەو واتایەی تێگەیشتنی دیاردە ملکەچی توانای خودی و هەستی بەگەردی تاکە. واتە هەوانین لە خودەوە بۆ بابەت، بەو مانایەی لە دەرەوەی چوارچێوەی خودزانین (self-perceived)دا نێ هیچ زانین و تێگەیشتنێکی بابەتییانە و نێ هیچ دیاردەیەک لە ئارادایە. هەر مانایەک پوختەی تێگەیشتنی بەگەردی ئەو تاکەیە، کە وەک گوترا ئەمە بۆ ترانسێندێنتاڵ ناو دەبات.

پێویستە بگوترێت فینەمینۆلۆجیا هەر لە بنەڕەتەوە لە ڕەخنەگرتن لە کۆجیتۆی (دیکارت)ـەوە سەری هەڵدا، کە (هەسەرل) پێی وایە داخراوە و لە بەرانبەردا پێ لەسەر هۆشیاریی مەبەستگەرا دادەگرێت. کاتێ باس لە هۆشیاریی، وەک ئەوەیە باس لە خودیش بێت، کە پێی وایە لە زانستەکانی ئەمڕۆدا ئەو خودە لە بیر کراوە. ئەمە بە نووسەری ئەدەبی گرنگە. ئەوە مێتۆدی ڕەخنەیە لە مەعریفە. لەڕەوە ئەو هۆشیاریی سەروشتییە وێنە بەرهەم دەهێنێت، کە (هەسەرل) بە فێنتازیا ناوی دەبات و خەیاڵێکی ئازادانەیە، بەڵێ ئەو دیاردەیە زیاتر بەو مانایەیە، کە لە خەیاڵدا پێک دێت، نەوەک لە ئاستی فیزیکدا، بە مەرجێ ئەویش دەگرێتەوە. گەڕانەوە بۆ سەرەتا و بنەمای مەعریفە، کە لەڕدا بە شێوەیەک لە شێوەکان بە هەڵگەڕانەوەی بەهای (نیتشە) دەگاتەوە. کەواتە فینەمینۆلۆجیا لە ڕەهی هۆشیاری و ئەزموونی مرۆڤەوە ئەوەی هەیە، دەخوێنێتەوە، بە ئەوەی پێنا بە دەرەوە ببات. بەم شێوەیە فینەمینۆلۆجیا پێچەوانەی زانستی سروشتی و بۆشکی زەری زانستی کەمایەتییش ڕاڤەی خەی لە خودەوە دەست پێ دەکات و بە دنیای دەرەوە ئاماستە دەبێت، نەوەک لە دنیای دەرەوەوە بەرەو خود بچێت. ڕاستییەکەی پێشتریش گوترا وەک کاردانەوەیەک لە دژی فەلسەفەی عەقڵ هاتە کایەوە، کە دەیویست حەقیقەتی ڕەها دابمەزرێنێت. بەپێچەوانەوە هەوڵی دا حەقیقەت لەو ڕەهاییە دابماڵێت و بە شێوەی ڕەڤڕەیی مامەڵە لەگەڵ شتەکاندا بکات، کە لەڕەوە ئەدەب بە سروشتی خەی لەگەڵیدا ڕەک دەکەوێت. پێی وایە زانینی تەواوی جیهان بەوە نایەتە دی، هەوە بەدەست شتەکان لە دەرەوەی خوددا ڕاڤە بکرێن، بەکوو بەوە دەبێت خود خەی شی بکرێتەوە، کە ئەو جیهان دەناسێت.

ناکرێت باس لە فینەمینۆلۆجیای (هەسەرل) بکەین، ئەگەر هاوکات بچوونەکانی (ڕەمان ئینگاردن)ی لە بەرچاو نەگرین. ئەوەی لەم ووەوە (ئینگاردن) لە (هەسەرل)ی تەدەپەڕێنێت، ئەوەیە، کە بایەخ

بۆ ئەنتۆلۆجیای فینۆمینۆلۆجی دەدات و ووە لە فەلسەفەی هونەر دەکات، بەو مانایەی دیاردەی هونەری مرۆڤ بە دنیای واقیعەوە گرێ دەدات، تا لەوە ئامانجەکانی بنەتە دی. وەک چۆن لە دیدی (هەسەرل)دا فینۆمینۆلۆجیا مرۆڤ بە گەردوون دەبەستێتەوە، بە مەرجێ دەرەوە بریتی نییە لە شتگەل و واقیعەکی ئامادەکراو، (ئینگاردن)یش پێی وایە کاتێ لە هەر دیاردەیەک دەکۆڵینەوە، پەیوەستە لە هەموو ئەو شتانەی دوور بخەینەوە، کە پەیوەی پەیوەستن. واتە بەلاوەنانی ئەو بەچوونانەی پێشوەخت لەو بارەیەوە هەمانن. ئەوە هوانینەکی ئیستاتیکییانەیە بە کاری هونەری. بەخنە لە (هەسەرل) دەگرێت لەوەی پەونەدیی بە ئایدیالیزمی ترانسەندەنتال (Transcendental idealism)ـەوە هەیە، کە پێی وایە مەرج نییە فینۆمینۆلۆجیا هەر بە ئایدیالیزمی ترانسەندەنتال بگات. لەم ووەوە هەوە دەدات بەچوونەکانی (هەسەرل) تێبپەڕنێت، کە لەو تێپەڕاندنەدا دەخی هەندەک لەو چەمکانە دەگۆڕێت، بەوەی پێی وایە ئەو تێگەیشتنی دروستی بەیان نەبووە. بەر لە هەرچی ئەو ترانسەندەنتاڵی (هەسەرل) دەخاتە ئاستی پراکتیزەی کاری ئەدەبییەوە، کە ئەویان بریتییە لە کارلەکی نەوان بونیادی تێکست و کرداری تێگەیشتن. ئەو دوالیزمەی واقیع و ئایدیال لە ڕاڤەی مەعریفەدا دەداتە دواوە. لەم نەوەدا چوار چین دەردەخات: یەکەم، دەنگی وشە. دووەم، مانای وشە. سێیەم، ئەو شتانەی تێکست نوێنەرایەتییان دەکات. چوارەم، نەخشەگەرایی. (ئینگاردن) هەر لە سییەکانەوە بایەخ بە پەوەندیی نەوان تێکست و خوێنەر دەدات، کە پێی وایە مادام تێکست وەک پێکهاتەیەکی ئاماژەیی و جوانکاری بە تەواوی لە نووسەرەوە نایەت، ئەوە خوێندنەوە، (خوێندنەوەی چالاکی مەبەستە)، دەتوانێت بەشاییەکانی پڕ بکاتەوە. واتە ئەوە خوێنەرە مانا بە تێکست دەبەخشێت، بەوەی لەسەر شەوازی خەی هەوەسی پێکردنەوەی بەشاییەکان دەدات و لەو ڕێیەوە کاری هونەری پێک دەهێنێت.

لە فینۆمینۆلۆجیادا فیکر و بوونی دیاردەی شت پێک دەبەستێنەوە، بەو مانایەی خود و بابەت لە ڕێی دایالۆگەوە کار لە یەک دەکەن، بە ڕادەیەک نەتوانرێت ئەمیان لەویان جودا بکرێتەوە، کە ئەمە زەمینە بۆ لەدایکبوونی مانا خش دەکات. ئەوە هەمان پرسەسی خوێندنەوەی تێکستە لەلایەن خوێنەرەوە، کە لە ڕێی تێگەیشتن و ڕاڤەوە مانای نوێ بەرهەم دێنێت. لەو نەوەدا ئیستاتیکا دەردەکەوێت. خوێندنەوە بەو مانایەی خود و تێکست لە بابەتدا یەک دەگرن، تا تێگەیشتن و ڕاڤە لە دایک ببن.

هەرمەنتیکای (هانز جۆرج گادامەر)یش سەرچاوەیەکی دیکەی گرنگی تیۆریی خوێندنەوە. لە دیدی ئەو فیلۆسۆفەدا هەرمەنتیکا بریتییە لە تێگەیشتن و ڕاڤەی مانا. لەو ڕوانگەیەوە بایەخی مەزووی لە بەرچاو دەگرێت، بەڵکو بەرهەمهێنانەوەی مانا و دامەزراندنی مانا دەگرێتە خۆی. لەم ڕووەوە چەمکی پێکبەستنەوەی ئاسۆیی (Fusion of horizons) بە کار دەهێنێت، تا ئەوە پیشان بدات تێگەیشتن توانای هەیە ڕابردوو و ئێستا پێک ببەستێتەوە، بگرە بیانکاتە یەک، چونکە بەبێ ڕابردوو ئێستا نایەتە کایەوە، ئەوە ئێستایش وا دەکات ڕابردوو هەبێت. بەم شێوەیە (ئێستا) دەخی خۆی جێ دەهێڵێت و بە (ڕابردوو) دەگات، بگرە بەها بەو (ئێستا)یە دەبەخشێت، تا تێگەیشتن دروست ببێت. لێرەوان گەیەنەر و وەرگێردا ئەو تێگەیشتنە بە ڕوونی دەردەکەوێت. بە هەمان شێوە خوێنەر لە خوێندنەوەی تێکستدا ئەو تێگەیشتنە پێک دەهێنێت، کە وەک گوترا بە (پێکبەستنەوەی ئاسۆیی) ناوی دەبات. لەو پرسەدا هاوبەشدا خوێنەر مانا بە تێکست دەبەخشێت و تێکست مانا بە خوێنەر دەگەیەنێت. جێخت لەسەر خودی خوێنەر دەکاتەوە وەک هەڵکی کاریگەر لە تێگەیشتن و ڕاڤەکردنی مانادا. تێگەیشتن کردارێکی مەزووییانەیە و بە درێژایی کات پەیوەندیی دایەلەگیانەی تێکستەکان لەگەڵ خۆی دەگرێت. لەرەدا بایەخی (گادامەر) بە مەزوو لەوەوە سەرچاوە دەگرێت، کە پێی وایە تێگەیشتنی هەر فاکتێک، بەستراوەتەوە بەو ئەنجامانەی لێیەوە هاتوون، چونکە مەزووی ئەو ڕاڤە و ئاماژە تایبەتانەی بە ڕووداوێک، یان بە کارەکتەرێک پەیوەستن، توانامان پێ دەبەخشێت وەک ڕاستییەک و بە شێوەی جیاواز لەوەی هاوچەرخەکان لێی تێگەیشتوون، لێی تێبگەین، کە خاوەنی خەسڵەتی فرەمانایین. ئەوە کێ؟ کاتە کارەکە تەواو بووە و بووەتە ڕابردوو. لەرەدا ئەزموونی ژیانی تایبەتی تاک بەیار دەدات چۆن هەست بە بابەتەکانی دەرەوەی بکات. بەم شێوەیە مەزووی ئەو تاکە لەو تێگەیشتنەدا ڕۆڵی هەیە، کە ئەو ئەزموونەی بە پێک هێناوە. هەر مانایەک پابەندی هەڵوەستی مەزووییانەی ئەو کەسەیە، کە کرداری ڕاڤەی کارەکە دەگرێتە ئەستۆ، بەوەی هەر ڕاڤەیەکی ئەدەبی ڕابردوو، لە دایەلەگی نێوان ڕابردوو و ئێستاوە هەڵدەقوڵێت. بەم شێوەیە ڕاڤە توانای هەیە ڕابردوو ملکەچی تێگەیشتنی تایبەتی خود بکات، بەوەی ئەو خودە پەیوەندیی بە ڕابردووەوە نەپچڕاوە و تێگەیشتنی ئەو ڕابردووەیش تەنیا لە ڕۆڵی فاکتەکانی ئەم ئێستایەوە بە دەست دێت.

ئەو تێگەیشتنەی (گادامەر) بە مەزوو بووە یەکێک لە کۆگەکانی تیۆریی وەرگر/خوێنەر. تیۆریستانی ئەو تیۆرییە، بە تایبەتی (یاوس)

بایەخی مێژوو لە بەرچاو دەگرن. ئەگەر ستراکچرالیزم گرنگیی بە هاوکاتی (synchronicity) دەدا و لەوەو دەیەوانیە زمان، بەوەی هەموو فاکتەرەکی دەرەوەی تێکستی بە لاوە دەنا، گرێ ئایدیی پەوەندیەکانی ناوەوەی تێکست خێیان حەقیقەتی خێیان دادەمەزرێنن، بە ئەوەی پێنا بە هیچ سەرچاوەیەک ببەن، ئەوە تیەریی وەرگر/خوێنەر مێژوو بە پێکهاتەیەکی گرنگی ئەو پەوەندیە دادەنێت، بەوەی هەم نووسەر و هەم خوێنەر دەگێنەوە تێکستەکانی پێشوو، کە بە هەمان شێوەزی ئەدەبیەوە پەوەستن. پەویستە لێرەدا بگوترێت تیەریی وەرگر وەستانەوەیە لە دژی حوکمی بابەتیانە و پێشوەختەی مێژوو، کە هەر کاتێ ئەو تێگەیشتنە خودیە دەردەکەوێت، حوکمەکانی مێژوو هێزی خێیان لە دەست دەدەن و ئەو پەوەندیەی نێوان ئەدەب و مێژوو گۆڕانی بەسەردا دێت، بگرە دەچێتە دۆخێکی دیکەی جیاوازەوە. (یاوس) چەمکی (ئاسۆ) لە (گادامەر) وەردەگرێت و وشەی (چاوەڕوانی)ی دەخاتە پاڵ، تا ببێتە (ئاسۆی چاوەڕوانی). بەم شێوەیە چەمکی ئاسۆی چاوەڕوانی (Horizon of Expectation) واتە ئەو کاریگەریەی کاری ئەدەبی لە لای خوێنەری جێ دەهێڵێت. کارلێکی نێوان تێکست و خوێنەر لە لای (یاوس) مەرجی سەرکەیە بە بەرهەمهێنانی مانا، بۆیە وا پەویست دەکات هەم نووسەر و هەم خوێنەر خاوەنی خێیاڵی بەپیت و ئاگایی فرەوان بن. لێرەدا مەبەست مانای کۆشەدار و ئامادە نیە، بەڵکوو جەختکردنەوەیە لەسەر ئەوەی تێکست بتوانێت خێیاڵی خوێنەر ببزووێنێت و بیخاتە ئاستی دینامیکیەوە. خوێندنەوەکانیش بەپێی کات و شوێن گۆڕانیان بەسەردا دێت. تێکست هەیە لە سەردەمی خۆیدا سەرنجڕاکێش نەبووە، بەڵام لە کات و شوێنی تردا پێچەوانەکەوتووەتەوە. پێی وایە تێکستی ڕوون ناتوانێت سەرنجی خوێنەر ڕابکێشێت و بەرهەمدار نابێت. پەویستە کاری ئەدەبی بتوانێت ئاستی تێگەیشتنی خوێنەر هەڵبکشێنێت و وای لە بکات بەو ڕووبەرانە بگات، کە پێشتر پێیان نەگەیشتبوو. بەوەدا لایەنی کەمڵایەتی، کولتووری، ئایدیۆلۆجی و سەمبۆلیی کەمەگە لە پێکهێنانی تێکستدا بەشدارن، ئەوە تۆیدا ڕەنگ دەدەنەوە و دەچنە باری ڕاڤەی دیکەوە، بۆیە ئەو پێکگەیشتنەی نووسەر و خوێنەر لە تێکستدا توانای گۆڕانکاریی هەیە. (ئایزەر) پێی وایە ئەو کاریگەریی (effect)ـە گرنگە، کە تێکست لە لای خوێنەری جێ دەهێڵێت. واتە لە دەروونی خوێنەردا چ گۆڕانێک بەرپا دەکات. بەوەدا ئەو خوێنەرە ئەزموونی ئەدەبیی هەیە، ئەوە کاتە بەر تێکست دەکەوێت، شتی نوێ دێتە کایەوە. خوێنەری زیرەکی ڕەخنەدەز دوای خوێندنەوەی تێکستێکی قووڵ ئاستی ئەستای جێ دەهێڵێت و دەگاتە ئاستێکی تر، وەک چۆن هەر ئەو پەوەندیە ئاستی تێگەیشتنی نووسەر بەرز دەکاتەوە. لێرەدا مەبەست لەو کارە ئەدەبییەیە، کە

سەرسامی دەهێنێت، ئەو شتانەی دەیبینێت، کە نوێن، تا وەرگر بخوێنێتەوە، بگرە پێویستە نائومێدی بە ئەو وەرگرە بهێنێت. (لە حەفتاکانەوە تا ئەمڕۆ بیستووەمانە و دەیبیستین چۆن ڕەخنەگری میللی دەیێت نووسەر قسەی ناو دڵی منی کردووە، بۆیە بەرهەمەکەی داهێنانێکی گەورەیە، لە کاتێکدا ڕەخنەدڕان دەیێن پێویستە کاری ئەدەبی نائومێدی بە خوێنەر بهێنێت).

(فەرگەی فرانکفەرت)یش کەموزەر کاریگەریی بەسەر تیۆریی وەرگرەوە هەیە. بە نموونە سوودی لە ئەستاتیکای نەگەتیڤی (تیەدەر و. ئادەرنۆ) (The Negative Aesthetics of Adorno) وەرگرتووە، کە دژی هەموو مانایەکی ئامادەیە و پشتگیری لە سەربەخۆیی هونەر دەکات، بەوەی پێی وایە تا ئەو کاتەی هونەر ملکەچی یاسا باوەکان نییە و خاوەنی یاساکانی خۆیەتی، زیندووە و توانای هەیە لە ڕەخنەوە بە گژ عەقڵی ئامڕگەرا (instrumental mind)دا بچێتەوە. بەم شێوەیە هونەری نەگەتیف هەر ساتە دەستی لە سەربەخۆیی خۆی هەڵگرت، ئەوە دەبێتە بەشێک لە میکانیزمی ئەو کۆمەڵگەیەی لەسەر ئەوە دامەزراوە چۆن هەموو شتێک بە شمەک بگەیێت، وەک چۆن کاتە بەسەر خۆیشیدا دادەخرێت، دەشێ دیسان لەو دامودەستگەیانەدا بتوێتەوە و بکەوێتە ژێر کەفەی بازاڕەوە، بۆیە لە دژی ئەو تەگەیشتنە دووستێتەوە، کە لەسەر ئەوە دامەزراوە، گەیە هونەر تەنیا ڕەنگدانەوەیەکی کاڵی واقیعە، بەڵکوو پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت، کە هونەر پێویستە ئەو شتە دابهێنێت، پێشتر نەبووە و دەبێت پێوەندیی خۆی لەگەڵ هەموو ئەو شتانەدا ببڕێت، کە هەن، بەو مانایەی واقیعەکەی دی دروست بکات، تێیدا ئازاد ببێت، نەوەک نامۆ. ئەو لەگەڵ دامەزرانەدنی فەلسەفەیەکی هونەرییانەیە، کە لە دژی مێتافیزیکادا بجەنگێت، وەک ئەوەی (نیتشە) لە دژیدا جەنگا، لە کاتێکدا ئەوەی (نیتشە) بە هونەری دەزانێت. ڕەخنەی ئەو لە شوناس و هەموو بیرکردنەوەیەکی شوناسییانەیە (identity thinking)، بەو مانایەی هونەر پابەندی شوناس نییە، بەڵکوو خاوەنی خەسڵەتێکی ناشوناسییانە (non-identity)یە، بۆیە حەقیقەتی ڕەها بەرهەم ناهێنێت، بەڵکوو هەمیشە مۆدایەک لەنێوان مرۆڤ و شتەکاندا جێدەهێڵێت.

ئینجا بۆدا تیۆرییەکە بە شێوەیەک لە شێوەکان دەگاتەوە تیۆریی گەیاندن، ئەوە کاریگەریی ئەو فەرگەیە لەڕێشدا دەردەکەوێت، بەوەی ڕەخنەدەزانی توانیویانە تیۆریی ڕەخنەیی دابمەزرێنن، کە هەر لەناویدا تیۆریی کرداری گەیاندن (The Theory of Communicative

Action) چاوی هەڵهێناوە، بە تایبەتی لە لای (یۆرگن هابرماس)، کە ویستوویەتی لەو ڕێیەوە ڕووبەڕووی عەقڵی ئامڕگەرا ببێتەوە و لە بڕانبەردا عەقڵێک لەسەر بنەمای گفتوگۆ و پێوەندیی ڕاخنەییانە دابمەزرێنێت، تا توانای هەبێت لە ئاستی کێشەیەتیدا لێکتێگەیشتنی عەقڵانی پڕ بە بدات.

لە لایەکی دیکەوە ناکرێت کاریگەریی فەلسەفەی (نیتشە) بەسەر تێکڕای ئاستە ئەدەبییەکانی سەدەی بیستەم و بیستویەکەم لە بیر بکەین، کە تیۆریی وەرگێڕانی لەو کاریگەرییە بێ بەش نییە. ڕاخنەی ئەو فیلەسوفە لە حەقیقەت، کە پێوەستە بە چەمکی هەڵگەڕانەوەی بەها (Transvaluation) و جینیالۆجیای ڕەوشتەوە، ڕوانینێکی دیکەی بە هونەر هەناوە، چونکە کاتێ حەقیقەت تێک دەشکێت، ژیان بە فرەوانییەکی دەردەکەوێت. لە کتێبی (جینیالۆجیای ڕەوشت: On the Genealogy of Morality)دا ڕاخنە لە سیستەمی ڕەوشتی باو دەگرێت، کە نێک هەر لە وەهمدا نغرۆ بووە، بەڵکوو شواوە و لە بنەمای هەستنی خۆی دوور خراوەتەوە. لەم ڕووەوە دەنووسێت: ئەمە پێویستمان بە ڕاخنەی بەهاکانی ڕەوشت (moral values)ـە و بڕ لە هەر شتێکیش پێویستە لێیان بکۆڵینەوە. ئەمەیش ئەوە دەخوازێت لەو هەلومەرج و بارودۆخانە بگەین، کە تێیاندا گۆڕە بوون. واتە جینیالۆجیا پرسیارە لە خودی بەها، کە لەو ڕێیەوە نێک خۆی، بەڵکوو ئەوانەیش تێک دەشکێنرێن، کە ڕایان گرتووە و هەشتوویانەتەوە. لە ڕێی هونەرەوە ڕووبەڕووی دۆخی مەدەرنیتی دەبێتەوە و تێدەپەڕێنێت، کە ئەویە ناهەقیقەت مەعریفەی عەقڵانی دەست بەسەر غەریزەماندا بگرێت. ئەو دەیویست لە هونەردا حەقیقەت بدزێتەوە، نەوێک لە زانستدا، چونکە ئەو حەقیقەتەی هونەر پێکی دەهێنێت، هیچ زیانێ و بەسنوورە، پێچەوانەی هیچ زانستە، کە سنووردارە و ناتوانێت ڕووخسار تەبپەڕێنێت، تا بە ئەودیوی ئەو ڕووخسارە بپەڕێتەوە، بەوەی زانست هەر ئەو کارە دەکات، کە مێتافیزیکایش کردوویەتی و وەک ئەو ملکەچی پرینسیپی ئایدیالیزمە. بەم شێوەیە هونەر لاساییکردنەوەی سروشت نییە، بگرە لاسایی هیچ شتێک ناکاتەوە، بەڵکوو چالاکییەکی مێتافیزیکییە و سروشت تەدەپەڕێنێت. پێی وایە هونەر بریتییە لە هەزی دایۆنایسز (Dionysus) و جوانیی ئەپۆلۆ (Apollon). دایۆنایسز، کە سەمبۆلی خۆشی و نۆشە (ecstasy)یە، توانای سەما و چڕبینینی هەیە، بەوەی ئازادە و ژیان بە قووڵی دەردەبڕێت، بەیە خاوەنی هەزی نوێبوونەوەی بەردەوام و نامرێت. ئەو وزەیە، کە مرۆڤ و مرۆڤ، مرۆڤ و سروشت پێک دەگەیەنێتەوە. هەر ئەویش لە عەدەم (Nothingness)مان دوور دەخاتەوە و تانیا لە ڕەی هونەریشەوە

دەکرێت جیهان ڕاڤە بکەین، دەنا هەر ڕاڤەیەکی دیکەی ناهونەری، بەکەڵکە. لەمەوە هونەر بە جۆستوجۆ پێوەست دەکات، بەوەی توانای هەیە مانای ڕاستینە و بگەڕدە لە خۆی بگرێت، وەک چۆن لە دەستی دێت حەقیقەت دەربخات، بۆیە پێ لەسەر لایەنی فیزیۆلۆجی دادەگرێت، بەو مانایەی بەوای بە دوالیزمی جەستە/ڕۆح نییە، بگرە پێی وایە دایناسەفکە و خۆی بە شاگردی دادەنێت. دایناسز نوێنەری گەرشوونی، ناڕەکی، ناهاوسەنگی، ناشوو، تەوژمی ژیانەکی سەختە، لە کاتەکدا ئەپۆلۆ هونەری شوەسازی، ڕوونی، ڕووناکی، پێشبینی، میوزیک و پۆەری تەدا بەرجەستەن، کە (نیتشە) ئارامی و عەقڵی تەدا دەبینێت.

گۆشکردنی هونەر پێوەستە بە دوالیزمی دایناسز و ئەپۆلۆو، کە ئەو دوو غەریزە جیاوازی لە سروشتوو هەقوەاون، شانبەشانی یەک دەچنە پێش و لە ململانێدان. واتە بەرزکردنەوەی غەریزە و ژیان لە پێناوی پاراستنی جۆرەکە. بە یەککگرتنی ئەو دوو غەریزە جیاوازە، هونەری باشا لە دایک دەبێت، کە ئەو دەربڕینی قووڵاییی تراجیدیایە. تێکەڵبوونی پیاوەتیی زبری ئەمیان و ژنێتیی هەمنی ئەویانە. ئەپۆلۆ دەتوانێت ئەو شتانەی دایناسز لە شوەی جواندا دەربخات، بەوەی هونەرمەندی شوەسازە. ئەمیە هەز بە هونەر دەدات، تا بەهای جوانی بە شتە ناشیرین و بەدەوشتەکانیش ببەخشێت، وەک لە کتێبی (لەدایکبوونی تراجیدیا)دا دەڵێت. هەر لەوەدا ئەو دەردەبڕێت، کە مەگەر تەنیا وەک دیاردەیەکی جوانیناسییانە پاساو بە هەواییەتیی هەتاهەتایی بوون و جیهان بنێنەوە. (it is only as an aesthetic phenomenon that existence and the world are eternally justified). واتە ئەو جوانیە وامان لە دەکات چاو لەو هەموو ناشیرینییەی دنیا بپۆشین، لە کاتەکدا جوانی پێویستی بەوە نییە پاساوی بە بەهنرەتەوە.

پێی وایە ئەو چەڕە مەتافیزیکییەی لە تراجیدیادا هەستی پێ دەکەین، حیکمەتی غەریزەی ناهەشیارییانە (unconscious)ی دایناسیەتە و بە زمانی وێنە گەڵاوە. ئەوە لە ویست (Will)دا بەرجەستەیە، کە دەیەوێت لە پێناوی ئاسوودەییماندا خۆی لە ناو ببات. ئینجا ئەپۆلۆ، بەوەدا نوێنەری هونەری شوەسازییە و لایەنی جوانکاری لە خۆی دەگرێت، لە کاتێکدا ئەو جوانییەوە بەسەر ناخۆشییەکانی ژیانماندا زاڵ دەبێت، کە لە لای (نیتشە) ژیان دەکەوێتە سەرووی حەقیقەت و هەر شتەکی دیکەیشەوە. لە بەشی (354)ی لەژەر ناونیشانی (زیرەکیی جۆرەکان: genius of the species) لە کتێبی (زانستی

هەژی: The Gay Science)دا دەڵێت هەشیاری تەنیا لەژێر فشاری پێویستیی بە گەیاندن (the need for communication)دا گەشە دەکات. سەرەتا ئەو هەشیاریيە پێویست و بەسوود نییە، تا ئەو کاتەی دەچێتە نێو پێوەندیی مرۆڤەکانەوە، بە تایبەتی لەنێوان ئەوانەی فەرمان دەردەکەن و ئەوانەی بە جێی دەهێنن (those who commanded and those who obeyed). هەشیاری بەپێی هادەی ئەو پێویستییە گەشە دەکات. واتە هەشیاری تەنیا بە پێداویستییە کۆمەڵایەتییەکانەوە، بەوەی لەو ڕێیەوە هەستی دەنیاییی بە دابین دەبێت. هەر لەڕێشەوە زمان هاتووەتە دی، بەوەی زمان ئەو ڕووبەرییە، کە مەتافیزیکا تێیدا دەردەکەوێت وا دەکات مانا ئەزەلییەتی خۆی بپارێزێت. واتە مەتافیزیکا مەبەستێتی شوناس و تاکەهەندیی مانا لەسەر حیسابی جیاوازی، درێژە پێ بدات. بەم شێوەیە هەشیاری بە ژیانەوە پێوەست دەکات و لەو پێناوەدا ڕووبەڕووی حەقیقەت دەبێتەوە. بنەمای حەقیقەت بڕۆ، بەوەی تا ئەو کاتە درێژەی دەبێت، کە سوود بە ژیان دەگەیەنێت. کاتە حەقیقەت بە ژیانەوە پێوەست دەکەین، ئەوە ئەو حەقیقەتە لە پێناوی خێدا حەقیقەتە، نەوەک لە پێناوی شتی تردا، کە سوود خۆی دەخزێنێتە ناوێوە. پێی وایە حەقیقەت لە وەهم زیاتر شتێکی دی نییە، بەڵام ئەمە لە بیرمان چووەتەوە، کە بەم شێوەیە. بەو مەبەستەی ئەوەمان بە دەربکەوێت، پێویستە پێنا بە جینیالەجیای بەهاکان ببەین.

ئایا ڕوانینی (هایدیگەر) بە تایبەتی ئەوەی پێوەندیی بە (کاری هونەری)یەوە هەیە، یەکێک نییە لەو سەرچاوانەی، تیەریی وەرگریان لە هەڵقوڵاوە؟ بەوەدا هەوڵم داوە لە هەردوو کتێبی (گەڕانەوێکی کاتی بە دایەلەگێکی بەردەوام) و (کوشتنی فیل و پاراستنی دووکانی شووشەوات)دا بە وردی لەو بارەیەوە بدوێم، بۆیە لێرەدا بە پێویستی نازانم باس لە کاریگەریی ئەو فیلەسوفە بکەم بە گشتی لەسەر تیەرییەکانی ئەدەب و بە تایبەتی لەسەر تیەرییەکانی خۆنەردا.

وەک سەرنج دەدەین تیەریستانی تیەریی وەرگر هەوڵیان داوە هەموو ئەو تەوژمە ئەدەبی و فەلسەفییانە بەسەر بکەنەوە، تا لە داشتنەوەی تیەرییەکەدا بیانخەنە ڕوو. بەم شێوەیە ئەو تیەرییە لە لایەک ڕەخنەییە و بەچوونەکان دەداتە دواوە، لە لایەکی دی لێیان وەردەگرێت، بەو مەبەستەی هەنگاوێکی تەکەم، بەڵام ڕوون دابمەزرێنێت. مەبەستێتی لەوەوە بەوانێتە هەموو ڕەهەندەکانی ئەو چەمکە و هەوە بدات گەڕانی گەورەی بەسەردا بهێنێت.

بەم شێوەیە ئەو خوێنەرەی پێشتر، (واتە پێش دەرکەوتنی ئاستە

فەلسەفی و ئەدەبییەکانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم، کە بە شێوەی جەراوجەر بەردەواميیان هەیە و کاریگەرییان لە تیەرییەکانی وەرگردا بەرجەستەن) لە دەرەوە بوو و تەنیا پەیامی پە دگەیشت، ئەستا لە ناوەوەیە و وردەکارییەکان دەبینێت. هەوەی تێگەیشتن دەدات، لەکەدانەوە دەکات و بەچووەن دەردەبڕێت، کە ئەوە بە (realization) ناسراوە، بەو مانایەی خوێنەر لەو ڕێیەوە لایەنی ئیستاتیکیی تێکست دەگرێتە ئەستۆ (aesthetic)، لە کاتێکدا ئەوەی نووسەر لایەنی هونەرییە (artistic). واتە خوێنەر لەسەر هەردوو ئاستی تیەری و پراکتیدا چالاکە. هەموو ئەو خرۆشان، چڕبینین، هەڵچوون، سەرسامی و ئەوانەی دیکە، کە لای خوێنەر دروست دەبن، خەیان لە لایەنی ئیستاتیکادا دەبینینەوە. بەم شێوەیە خوێنەر جەخت لەسەر ماناکانی نووسەر ناکاتەوە، بەڵکوو خەی مانا دادەمەزرێنێت، بگرە تێکست وەک گوتارێکی گەیاندن (communication) هەر خەی لەناو هەشیاریی خوێنەردا هەڵدەچنرێت. بە مانایەکی دی، کاری ئەدەبی تەنیا ساتە بە دەست دەت، کە بەر زانینی خوێنەر دەکەوێت، چونکە ژیان کاتە دەخزێتە نێو کاری ئەدەبییەوە، کە دەبێتە بابەتی تێگەیشتن. (یاوس) ناو لەمە دەنێت ئیستاتیکای وەرگر (aesthetic of reception)، بەوەی ئەو خوێنەرە لە دیدگەی خەیەوە کاری ئەدەبی دادەڕێتەوە. واتە بەرهەمهێنانەوەی تێکست (text reproduction) بە شێوەیەکی جیاواز، کە دوورە لە خواستی نووسەر. دەسا نووسەر هەر خەی خوێنەرە، خوێنەری تێکستەکانی پێشووە، کە سەر بە هەمان توخمن. دەکرێت بگوترێت لایەنی هونەری، کە نووسەر نوێنەریەتی، بریتییە لە بونیادی زمانەوانی، مانای شاراوە، ئاماژە مەعریفی و ئایدیەلەجیاکان، لە کاتێکدا لایەنی ئیستاتیکی، ئەوەی خوێنەر دەگرێتەوە، خەی لە خوێندنەوە، ڕاڤە و پەکردنەوەی بەشاییەکاندا دەبینێتەوە، کە دەتوانێت تێکست لە دەخی ڕووتەوە ببات دەخی هەستپەکراوەوە، بەوەی هەم بینین و هەم هەش لەو پرسەسەدا بە کار دەهێنێت. واتە چەمکی خوێندنەوە فرەهەندە، کە هەندەکانی دەروونی، کۆمەڵایەتی، ئیستاتیکی، جەستەیی و زەری دی لە خەی دەگرێت. بەم شێوەیە خوێندنەوە جەرەکە لە نووسینەوەی دەق و هەر ئەویش بەرهەمهێنانەکەی وادا دەکات. خوێنەر لەناو تێکستدا دوو ڕێ دەبینێت، ڕێی خوێنەر و ڕێی نووسەر، نووسەرێکی جیاواز لە نووسەری پێشوو، هاوکات دەبێتە خوێنەرێکی جیاوازیش لەوەی هەبوو. دیارە لەردا هەشیاریی خوێنەر ڕێی هەیە لەوەدا پەوەندی بە چ تێکستێکەوە بکات، چەن ئاماژەکان بخوێنێتەوە و چییان لە پەک بهێنێت. واتە پرسەسی هەبزاردن، گەان و هەڵسەین دەگرێتە ئەستۆ. خوێندنەوە واتە خود، تێکستیش واتە بابەت. یەکگرتنی خود و

بابەت (خوێندنەوە و تێکست) ڕاڤە بەرهەم دەنێت.

نووسەری داهێنەر بە سروشتی خۆی پێی خۆشە بەر خوێنەری نموونەیی بکەوێت، ئەو خوێنەرەی (ئیکۆ) هیوای بە دەخوازێت، کە توانای لە هیی نووسەر کەمتر نییە و خاوەنی ئەزموونی گەورەیە. دەگەینە ئەوەی بەڵێن لەو پرسەسی گەیاندن (communication process)ـدا پاشخانی کەڵتووریی خوێنەر و تێکست ئامادە دەبن و بەر یەک دەکەون، تا هەماهەندی مەژووییان دەربکەوێت، بەو مانایەی ڕابردوو و ئێستا لە هەمان ئاسۆدا پێک دەگەنەوە. لێناو تێکستدا نووسەر وەک ڕابردوو و خوێنەر وەک ئایینەدە بەر یەک دەکەون، کە ئەو بەریەککەوتنە سێنەوەیی نەوان دەخەکانی کاتە. لێرەدا مەژوو بە مانای ڕووداوی زنجیرەیی نایەت، بەڵکوو بریتییە لە بەسەرکردنەوەی تێکستە جەراوجەرەکان. ئەو نووسەرەی تێکستێک بەرهەم دەهێنێت، خوێنەری کەڵەک تێکستی دیکەیشە، وەک چۆن ئەو خوێنەرەی دەخوێنێتەوە، ئەزموونی لەگەڵ چەند خوێندنەوەی دیکەدا هەیە. لەم ڕووەوە (یاوس) پێی وایە ئەزموونە ئێستاتیکییەکانی ڕابردوو دەتوانن ببنە پاڵپشت بە نەوەکانی دواتر و دەوڵەمەندیان بکەن. واتە ئەو خوێنەرە لە یەک گۆشەنیگاوە ناوانێت، بەڵکوو لە چەند لایەکەوە سەرنجی دەداتە، بەیە توانای هەیە لە ڕێی ڕاڤەوە بە ئەنجامی جەراوجەریش بگات. لەبەر ئەوەیشە ئەوەی بە دەست دێت، کاری ئەدەبییە، کە تێپەڕاندنی ئاستی تێکستە. واتە ئەوەی لەنێوان هەردوو تەوەرەی هونەری و ئێستاتیکادا بەرهەم دێت، کاری ئەدەبییە، کە لە تێکست ترازاوە، بەو مانایەی لەگەڵ تێکست و دەرکەوتەکانی هاوەڵێک نییە، بەیە کاری ئەدەبی بە شێوەیەکی دینامیکییانە ئاستێکی دیکەی نەوان هەردوو تەوەرەکە پێک دەهێنێت. تێکستی فرەئاستە هەر جارە خوێنەری ڕەخنەدزی بەر بکەوێت، تازە دەبێتەوە و پتر لە ئاستی خوێندنەوەدا خۆی دەکاتەوە، کە ئەو ئازادییەی خوێنەر لەو فرەئاستییەوە دێتە کایەوە. خوێنەری ئازاد مانای ئازاد بەرهەم دێنێت، کە ئەو مانا ئازادە توانای جووڵەی هەیە و لە دەخەکدا قەتیس نابێت، بەڵکوو لە هەر کات و شوێنێکدا خۆی نوێ دەکاتەوە. وەک گوترا لە کاری هونەریدا تەنیا نووسەر نییە داهێنەرە، بەڵکوو خوێنەریشە. بە مانایەکی دی، تێکست بەو ئەندازەیەی کەناڵێک بە دەرخستنی تواناکانی نووسەر، ڕووبەڕووکیشە بە دەرکەوتنی بەهرەی خوێنەری ڕەخنەدز، کە لەو بەریەککەوتنەدا تواناکان بەر یەک دەکەون و تەقینەوە گەورەکە دروست دەکەن. ئینجا تێکشکانی قاڵب و کەشەکان لە لایەک و کاڵبوونەوەی سنووری نەوان ژانرەکان لە لایەکی دیکەوە وایان کرد خوێنەر پتر ئازادی بە دەست بهێنێت لەوەی چۆن

تێکست بخوێنێتەوە و چێنیش مانای لێ پێک بهێنێت.

دەگەینە ئەوەی بپرسین چ تێکستێک دەتوانێت خوێنەر لە دۆخەوە بهێنێتە ناوەوەی خۆی؟ ئەو تێکستەی خاوەنی نهێنییە، نەوەک ئەو تێکستەی هیچ نەبێت. چ خوێنەرێک دۆخەکە جێ دەهێڵێت و بۆخۆی ناوەوە دێت؟ ئەو خوێنەرەی توانای دۆزینەوەی نهێنیی هەیە. دەکرێت بەم شێوەیە دابەشیان بکەین: ئەو تێکستەی ئاستی زانراوی تێپەڕاندووە و چووەتە ئاستی ئاماژەوە، یان بە خوێنەری داهێنەر دەدات مانای جیاواز و فرەهەند بدۆزێتەوە. نە تێکستی سادە دەتوانێت خوێنەری داهێنەر ببزوێنێت و نە تێکستی قووڵیش سەرنجی خوێنەری سادە ڕادەکێشێت. بەڵکو نانی مەبەستگەرایی لای تیۆریستانی تیۆریی وەرگر واتە گەیینی دەستکەوتی نووسەر بە دەستکەوتی خوێنەر، بەو مانایەی دەکرێت ڕاڤەی جیاواز بە تێکست بکرێت. هەر تێکستێک ئەوە هەڵدەگرێت لە گۆشەنیگای جیاوازەوە لێی بکۆڵرێت و مانای جیاوازی تێدا بدۆزرێتەوە. (ئیکۆ) ئەوە دەخاتە ڕوو، کە تێکست هەموو شتێک نالێت، بەڵکو خوێنەری نموونەیی ئەو شتانە دەدۆزێتەوە، کە نێگۆتراون، بۆی هەر ئەوانیشن توانایان هەیە کارلێکیان بکەن دی. بە بۆچوونی (ڕیفاتێر) پرسەسی گەیاندن، کە لەنێوان تێکست و خوێنەردا دەردەکەوێت، هەمان ئەوەیان نییە، کە لە پرسەسی گەیاندنی ئاساییدا هەیە. گەیشتنی خوێنەر بە تێکستی ئەدەبی هەر خۆی ئازموونی شتێکی تاقانەیە، کە ئەمە ئەنجامە سەرکییەکەی شێوازە. شێواز بە خوێنەر لە کاتی ناڕێزمان (ungrammaticalities)ەوە دەردەکەوێت. واتە تێکست لە شێوەی کەد و ئاماژەدایە و خوێنەر خۆی دەیاندۆزێتەوە، کە ئەوە ڕێگەی لەدایکبوونی شێوازە. ئەوە یاساکانی ڕێزمان نین شێواز دەنێنە کایەوە، بەڵکوو ئەو بیرکەرانەن بە ناڕاستەوخۆیی لەو تێکستەدا شوێنیان هەیە. (ئایزەر)یش پێی وایە هەر تێکستێک شیوازێکی خوێندنەوەی تایبەت بە خۆی دەخوازێت.

دەکرێت بگوترێت تیۆریی وەرگر بایەخی خۆی ئاڕاستەی چوار تەوەرە دەکات: یەکەم، نووسەر وەک بەرهەمهێنەری تێکست. دووەم، وەرگر وەک ئەوەی لەو بەرهەمەدا بەشدار دەبێت. سێیەم، ژینگە وەک ئەوەی بواری کەمایەتی، کولتووری و ئایدیۆلۆجی دەگرێتە خۆی. چوارەم، مێژوو وەک ئەوەی توانای پێکبهێنەوەی هەموو توخمەکانی هەیە و دەتوانێت بەرەو تێگەیشتن و ڕاڤەی ئاڕاستەیان بکات، کە لەوەوە کاری هونەری پێک دێت، بەو مانایەی تێپەڕاندنی ئاستی تێکستە.

خوێنەری ڕەخنەدۆز، یان خوێنەری ڕاڤەکەر خۆی نە بە لایەنگر و نە بە دژی نووسەر دەزانێت. دەستکەوتی خوێنەریش لەڕوە دێتە کایەوە،

کە ئەو تەکستە ئاستی زانراوی تێپەڕاندووە و مانای جیاوازی لە خۆی گرتووە. بە دەربڕینێکی دی، خوێنەر کاتێ ڕووبەڕووی تەکستێ دەبێتەوە، پێنا بە تواناکانی خۆی دەبات، تا مانا شاراوەکان لێک بداتەوە. بەم شێوەیە مەبەستی گێڕەر و وێرگر بە ناچاری لە یەک دەترازێن، مادام مانا شاراوەکان هەم زیاتر لە خوێنەرێک دەهێنن گێڕ و هەم کەمێک ئاستەی جیاوازیشیان لە دەبێتەوە. شێوازی دەستپاتکەیش دەگەڕێت، کە ئەگەر پێشتر لە سەرەوە بە خوارەوە بوو، واتە لە نووسەرەوە بە خوێنەر دادەبەزی، ئێستا ئەو هەرەمە تێک شکاوە. هیچ سەنترالیتییەک نەماوە، بەڵکوو کەمێک ئاستەی بەسنوور هەن. بەرزی و نزمی سەاونتەوە و ڕاڤەکان ئازادانە دەجووڵێنەوە. ئێ بە خەم دەدەم بەم تەکستی کراوە توانای هەیە خوێنەر و نووسەر پێکەوە کە بکاتەوە، تا هەم جیاوازی و هەم یەککەوتنەکانیان بخوێنێ ووە. زەریی خوێنەر ناهەڵێت تەکست چەسپاو بێت، بەڵکوو دەیخاتە ئاستی بەردەوامی و دینامیکییەوە، کە ئەوە پێدانی ژیانە بە تەکست. وەک ڕەخنەگرێکی کەنەدی (نەترەپ فرای: Northrop Frye) پێی وایە ئەدەب دوو جەر هەز دەخوازێت، یەکەمیان، خوڕقاندنی لایەن نووسەر و دووەمیان، تێگەیشتنی لایەن خوێنەرەوە. هەر (فرای) پێ لەسەر چەمکی (ترازان: displacement) دادەگرێت، کە تەکنیکێکە و بە ئەوەیە دنیامان بکاتەوە خوێنەری ئەفسانە و فەنتاسیا پێیامی دروستی چیرۆکی پێ گەیشتووە. بە مانایەکی دی، ترازاندن بە ڕاستی دەتە کایەوە، کاتێ خوێنەر لە جیاتیی بەشێکی ئایدیۆلۆجی (partial ideology)، کەیاڵ (complete fiction)ی بە دەست هێناوە.

* * * *

ئێستا لێرەوە بە تەوەرەی یەکەم دەگەڕینەوە و دەپرسین: ئایا ئەوانەی (ئارام سدیق) و زەرینەی ڕەخنەگرە میللییەکانی دیکە لە بارەی چەمکەکان بە گشتی و چەمکی خوێنەرەوە بە تایبەتی، دەیانێن، لە ڕێی دایلۆگەوە هاتوون، (دایلۆگ لەگەڵ ئەو سەرچاوانەوە)، یان تەنیا وێرگرتنی چەمکەکانە بە هەی هەستەوە، تا بە ئاستی میللییان بگەنێنەوە و لەوەدا بە زمانی ڕۆژانەی خەڵک وێسفیان بکەن؟ ئایا ساختە ئەوان بزانن چەمکێک هەیە و ناوی (خوێنەر)ـە، یان هەر شتەکی دیکەیە؟ ئایا لەوە ئاسانتر هەیە بەم زمانە کەمێک کتێب لە ماوەیەکی کورتدا بنووسن؟ ئەڕە ساختە ناوی بەڕمار فیلاسەف و ڕەخنەدەز ێیز بکەن، بە ئەوەی ویستبەتیان لێیان تێبگەن؟ ئایا بەبە دایلۆگ لەگەڵ ئەو سەرچاوانە، دەکرێت ئەمە

ئەدەبی داهێنەرانە بنووسین؟ ئەو پرسیارەی تەوەرەی یەکەمیش دووبارە دەکەینەوە: ئایا ئەو ناوانەی ڕەخنەگری میللی زۆقی کردوونەتەوە، لە کاتێکدا وەک خۆیان بە هەمان زمانی جەماوەر دەنووسن، داهێنەرن؟ ئایا کاتێ ڕەخنەگری میللی دەڵێت فڵان چەمک زۆر سەختە، بە ئەوەی بە چەند وشەیەک لەوەی بدوێت، فریودان نییە؟ ئەڕە ئەوانە کەی لەبارەی ئەو چەمکانەوە دەنووسن؟ بە نموونە کەی نەڕەی چەمکی (پۆلێن) دێت و ئەمەی خوێنەر دەزانین هەر بە ڕاستی کارەکی سەختە، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا ئەو ڕەخنەگرە ڕووبەڕووی بووەتەوە؟

بەگشتی نووسین لە لای ڕەخنەگری میللی ڕێچووە و تێیدا ئەوە گرنگ نییە، ئاخۆ زانین پەیوەندیی بە بەهای ژیانەوە هەیە، یان نا، بەڵکوو گرنگە ئەو شتانە دووبارە بکاتەوە، کە هەن. بە نموونە کاتێ گوتەیەکی (هایدیگەر)ی لە شوێنکدا بەر چاو دەکەوێت و بە ناو گوتارەکی دەگوازێتەوە، هەست بە دڵنیایی و ئارامی دەکات، هەتا ئەگەر لە مەبەستی گوتەکەیش نەگەیشتبێت، یان هەر لە بنەڕەتەوە ئەو گوتەیە هیچ سەرچاوەی حەوت و هەشت بڕت، بە ڕادەیەک خودی ئەو نووسەرەی لێیشی وەرگرتووە، شتێکی ئەوتە لە بارەیەوە نازانێت. هێندەی بەسە، کە زانیوێتی (هایدیگەر) فیلەسوفێکی مەزنە. ئینجا ئەو گوتەیە چ گەنجینەیەکی لە هەشیاریی ئەودا دەنێتە کایەوە و چیی نوێ بە ناو ژیانی دەهێنێت؟ ئەوانە هەشتا نەبوونەتە پرسیار.

ڕەنگە بپرسرێت، ئاخۆ پەرەگرافێک دەتوانێت بابەتێکی لەم شێوەیێت پێ بنووسرێت. ڕاستییەکەی پێشتر وەڵامی ئەم پرسیارەم داوەتەوە و ئێستایش دەیڵێمەوە، کاتێ لە بەردەم چەمکداین، هیچ سنووردکمان نییە، ئایا بە چەند وشە لەو بارەیەوە دەدوێین و چ مێتەدێک دەگرینە بەر. هیچ چەمکێک تەواو نەبووە، بەوەی نە سەرەتایان هەیە و نە کۆتایی، بەڵکوو هەر یەکەی خۆی لە بەردەم ڕاڤەی بێپسانەوەدا دەکاتەوە، بە تایبەتی کاتێ ئەمە ئارەزووی ڕاڤەمان لە دەست نەداوە. ڕەزانە لە ناوەندە کەمەڵایەتییەکانی وەک ماڵ، فەرگە، کۆمەڵان، بازاڕ و ئەوانەی دیکەدا چەمکی خوێنەر دەبیستین، کە شتێکی سەیر نییە ڕەخنەگری میللییش وەک هەر کەسێکی دیکە بیزانێت و چەند وشەیەکی سادە لە نووسینەوەیدا بە کار بهێنێت، بەڵام هەر هێندە بەو ئاستەی ڕازی نەبووین و وێستمان بە دوای ئاست و ڕەهەندی دیکەیدا بگەڕێین، ئەوە ئەمە لە زانراوەوە و بەرەو نەزانراو دەچین و لەوێدا بە زمانێکی دی، بە تێگەیشتنێکی تر و بە ڕوانینێکی دیکەی جیاوازەوە دەدوێین. لەم نووسینەمدا هەوڵم داوە بڵێم (ئارام سدیق)

ئەوانەی گوتوون، کە هەر کەسێکی دیکەی کەمتەرگەم، بە ئەوەی خۆی وەک نووسەر ناساندبێت، دەیانزانێت، بەڵام ئەوانەی نەگوتوون، وا من لەبەردا پێشانم داون. لە کتێبی (گەشانەوەیەکی کاتی بە دایلۆگێکی بەردەوام)دا نووسیوم: {خەڵکی ئاسایی هەم بەر لە (ئەریستۆ) و هەم دوای ئەویش هەژاندە باسی ئاو، خاک، ئاگر و هەوایان کردووە، بەڵام ئایا وەک ئەو لێیان وردبوونەتەوە و توانیویانە بەو شێوەیە قووڵاییان ببینن؟ ئەو شتانەی فیلەسوفەکان لە بارەیانەوە دەنووسن و مانای نوێیان تێدا دەدۆزنەوە، هەر ئەوانن، کە خەڵکی تریش دەیانناسن، بەبێ ئەوە ناوی شتەکان نیین، بەڵکوو ئەو مانا نوێیانن، کە لێیانەوە بەرهەم دێن، زمان و تێگەیشتنی کەسێک لە هیی کەسێکی تر جودا دەکەنەوە}. ئەو چەمکانەی (ئەریستۆ) لێکی داونەتەوە، تا ئەمڕۆیش بە شێوەی جیاوازتر ڕاڤە دەکرێن، بە ئەوەی تەواو ببن. پەناسەی فەلسەفە لە لای من بریتییە لەو جووڵەیەی بە هێزی پرسیار لە (زانین)مانەوە دەستی پێ دەکەین، تا بەرەو ووبەری (نەزانین)مان ببات. لەبەرەوە ئەمە بەو شتانە دەگەین، کە پێشتر نەماندەزانین. ئەو پرسەسە بەپسانەوەیە و ناگاتە ئەنجامێک، بەڵکوو بەردەوام ئەو (نەزانین)ـە بە (زانین) دەگۆڕێت، بە ئەوەی ڕووی لە (نەزانین) وەربگۆڕێت. من لەم ڕوانگەیەوە دەڕوانمە چەمکی خوێندەر و هەر چەمکێکی دیکەیش.

نووسەرێکی بەتەمەن دەچێتە کتێبخانەیەکی گەورە و باسکەکانی لە یەک گرێ دەدات، تا بەوانەتە قووڵاییی کتێبخانەکەوە. بە وێنەگرێکی شارەزایشی گوتووە، وێنەیەکی بگرێت، بە مەرجێ زەرترین کتێبی لەگەڵ دەربچووبێنێت. هەر بە ڕاستی وێنەگرەکە دەتوانێت وێنەیەکی لەم شێوەیەی بە بگرێت. ئەم وێنەیە بەتاڵ دەبێتەوە، کاتێ ئەو نووسەرە دەستەکانی لە یەک دەکاتەوە و بە یەکەمجار لە ژیانیدا کتێبەکیان پێ دەگرێت، تا بە چاوەکی جیاواز بیخوێنێتەوە. دەسا ئەگەر لە کتێبخانەکە هاتە دەرێ و کتێبی بە دەستەوە نەگرت، ئەوە لە ژێر وێنەکەدا دەنووسێت: (من نووسەرێکی داهێنەری مەزنم و ئەوانەی دی چاویان پێم هەڵناێت).

ئەمڕۆ زۆرن ئەو وێنانەی پێشان دەدرێن و شتیان لە ژێردا دەنووسرێت.

(جلال خالد)، یەکەمین ماڵمانی کرێکاریی عێراقیی و کۆرتە خوێندنەوەیەک.. عەبدوڵا سلێمان(مەشخەڵ)

ماڵمانی (جلال خالد) لە نووسینی مەحموود ئەحمەد ئاڵسێیدە، دوای نزیک بە سەدیەک لەباوبوونەوەی چاپی یەکەمی، جارێکی تر لەساڵی ٢٠١٧ ئەو ماڵمانە چاپ و باو دەبێتەوە.(١) ئەم ماڵمانە بە یەکەمین ماڵمانی عێراقی دادەنرێت کە بەزمانی عەرەبی نووسرابێت و هەروەها بە یەکەمین ماڵمانی کرێکاریش لەبزووتنەوەی ئەدەبی عێراقیدا ئەژمار دەکرێت، چونکە مەحموود ئەحمەد ئاڵسێیدی نووسەر نەک هەر لەم ماڵمانەیدا، بەڵکو لە سەرجەم بەرهەمە ئەدەبییەکانیدا بە دوودڵی هەوڵستی سیاسی چینایەتی خۆی لە بەرژەوەندی چینی کرێکار وەک مارکسیستێک ئاگەیاندووە. (٢)ئەم ماڵمانە لە دوو بەش و پێشکەشێک پێکدێت. لەپێشکەشێکدا نووسەر دەیەوێت ئەوە بخوێنەر بڵێت کە ئەو شێوازە ئەوتۆبایۆگرافییەی کەلەماڵمانەدا بەکارهاتووە هیچ پەیوەندییەکی بەنووسەرەوە نییە و نووسەر بەشک نییە لە ووداوەکان. بەڵام لە دنیای واقیعدا جلال خالد هەر خودی نووسەری ماڵمانەکەیە. بەشی یەکەمی ماڵمانەکە باس لە هەشنبیرێکی عێراقی دێکات کە لەڕگەی دەریاوە و بەهۆی پاپۆڕی (بارجورا)وە لە شاری بەسرەوە بەرەو بەمبی هیندستان دەچێت. لەسەر پاپۆڕەکە خزانێکی عێراقی جوولەکە دەبێنێت و دەی دەچێتە سەر سارا کیژە جوولەکەکە. لە هیندستانیش ماوەی ئەو ساڵ و چەند مانگێک لەگەڵ (ف.سوامی) کە هەشنبیرێکی چەپی هیندییە بەسەر دەبات و جلال خالد دەکەوێتە ژێر کاریگەری بۆچوونەکانی سوامی. دوای گەڕانەوەشی بە عێراق، کەمێک نامە لەنێوان جلال خالد و ک س و ئەحمەد موجاهید ئاوگەڵ پەیدا دەکرێت و نامەکان لە بەشی دووەمی ماڵمانەکە دانراوە. ئەوەی کە ئەم ماڵمانەی پێ بایەخ کردووە ئەوەیە کە خاڵی وەرچەرخانە لەمژووی ئەدەبی گەرانەوەی عێراقی نوێدا، کە بە ڕوانگەیەکی نوێ و بەدیدگایەکی تازەوە بە واقیعی عێراق دەڕوانێت.(٣)ڕوانینێک کەلەم ماڵمانەدا باڵا دەستە، ڕوانینەکی هەشنبیری چەپە کەخۆی و زیانی خۆی تەرخان کردووە لەپێناو مەسەلە بەرهەقەکانی کرێکاران و جووتیاران لە دەیەی بیستەکان و سیەکانی سەدەی بیستەم لەسەر ئاستی عێراق و

جیهان. دەم جیهان چونکە تەوانینەکانی وەکو ئینتەرناسیونالیستێک دەخاتە بەرچاو و تانات پشبینی شۆشی ١٩٤٩ی چین دەکات. با لەم هەوەست و تەوانینانە ورد بینەوە : (گەر بتوانیت کرێکاری کارگەیەک ببینیت کە جلێکی دەاو سادەی لەبەردایە و گەرما خریکە دەیسووتینێت و کاری بەردەوام و بە وەستانیش نائومەد و دەستی لەخە پە بەردەدا و زانیشت کە هەقدەستەکەی بەشی ناکات و داخت بێ خوارد و بەزەییت پێداهاتەوە. هەست بە نەفرەت لەو سیستەمە دەقەق و زالمانەیە دەکەیت کە زەرینەی خەڵک دەچەوسێنێتەوە لەپەناو تاکەک یان کەمینەیەک...). (٤) یانیش دەەت (بەەژن ستەملێکراوە و مافی وەکو ئەو کرێکارانە پشێلکراوە. لەسەر من و تۆیە پێویستە بین بەو چینەوە کە خەبات دەکات..تا ژن یەکسان بێت بە پیاوان.) (٥) و هەروەها بە هەشنبیری ئایینی سەدەکانی ناوەڕاست دەەت تریاک.) (٦). ئەمانە ئەو ستوونە تووند و پتەوانەن کە تەوانینەکانی نووسەریان بەرز هاگرتووە.
دەخی وەاتی عەراقی تازە دروستکراو لەو سەردەمە کەلەدوای هەرەسی ئیمپراتۆری عوسمانی و داگیرکاری بەریتانیا ، دەخێکی تابەی نالەبار و خراپ بوو لەووی ئابووریەوە جگە لە چەند کارگە و دامەزراوەکی سەرەتایی و بەندەرکان ئاماژەیەکی تر بە بەرەوپێشچوونی ئابووری نادەبینرا. لەووی کەمەایەتیشەوە تابەی دواکەوتوو و نەخوێندەوار و فەرهەنگ لەخوار بوو. بەام لەگەڵ ئەوشدا لەو سەردەمە سەرباری دەخە نالەبارەکە، جموجۆڵی سیاسی هەبووە و گەلێ خوێندەوار و شۆشگێڕی ئەو سەردەمە لەپەناو باوەی ئینسانییاندا تێکۆشاون و خەباتیان کردووە، کە مەحموود ئەحمەد ئەلسەید خەی یەکێک بووە لەوان.(٧) نووسەر لە هەمانکەلەزمانی کەسی دووەمی تاکەوە پاەوانی سەرەکی هەمانکەمان بەم سیفەتانە هەنگەژ دەکات :
یەک : هەشنبیرێکە لە دەرەوەی پرسەی بەرهەمهێنانی کەمەگەوێە.
دوو : تەوانینی چەپ و مارکسیستییە و نەونەتەوییانە بیر دەکاتەوە.
سێ : هەگری شانازی نەتەوییە و وەک بەرژوازییەکی نیشتمانی دژ بە پێوەندییەکانی فیودالی و مەسەلەی عەراق بە ئەو گەوهەرییە.
لە هەمانکە باس لە چینی کرێکار و مەسەلەی ئافرەت و ئایین و دەخە کەمەایەتییە دواکەوتووەکان کراوە. ئەم بابەتانەش بە ئەو قەناغ و سەردەمە تا بەڕادەی گرنگ بوون.(٨) مەحموود ئەحمەد ئەلسەید جگە لە هەمان ، چیرۆکنووسیش بووە و لەبواری کردەیشدا یەکێک بووە لە هابەرانی هەکخراوی پیشەوەران لەگەڵ محەمەد ساەح ئەلقەزاز و هاوەڕێکانی کە مەژوویەکی درەوشاوە و جوانیان لە بزووتنەوەی

کرێکاری عێراقدا نەخشاندووە.

ئەم هەمانە لەووی تەکنیکەوە هەنگاو زۆر لەبەر دەان نەبێت، بەڵام بە ئەو سەردەمەی کە ئەدەبی گێرانەوە لە عێراق لەسەرەتای گۆڕانکاری خۆیدا بوو، هەست دەکرێت هونەرییانە دارێژراوە و نووسراوە. لەلایەکی تریشەوە پەداگری نووسەر لەسەر مەسەلە بنەڕەتییەکانی ژیان و بەستنەوەیان بە ململانێی چینایەتی، بۆتە شوناسی شێوازیان.
مەحمود ئەحمەد ئەلسەید، وەک هەمانووسەک و چیرۆکنووسەک، لەگەڵ ئەم هەماناوە توانیویەتی وەک نووسەرێکی پێشرەو و پێشکەوتووخواز بە یەکجار لەمڕووی بزووتنەوەی ئەدەبی عێراقدا، شاکارێکی وەک (جلال خالد) مان پێشکەش بکات. کە بە بچووکی من دەبە هەموو کرێکارانی عێراق شانازی بەم هەماناوە بکەن و بیخوێننەوە.

عەبدوڵا سلێمان(مەشخەڵ)
حوزەیرانی ۲۰۲۲

سەرچاوە و پەراوێزەکان :
(١)جلال خالد اول رواية عراقية محمود احمد السيد ١٩٢٨، دار السطور للنشر و التوزيع ٢٠١٧.
(٢)تا ئێستا کەنگیەک لەنەو هەخنەی ئەدەبی عەرەبی عێراقی هەیە بەوەی کە هەمانی (دارخورما و دراوسێ)ی غائب طعمە فرمان کەلەسانی ١٩٦٦ دا نووسیویەتی بە یەکمین هەمانی پێگەیشتووی عێراقیی دادەنرێت کە شێوازی هونەری و هەگزەکانی هەمان لەخۆدەگرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە الرواية العراقية و استعجال المئوية موقع العربي الجديد https://www.alaraby.co.uk
هەروەها بڕوانە : الملامح الفكرية السياسية لمحمود احمد السيد دكتور علي ابراهيم موقع ملاحق المدى https://almadasupplements.com/print.php?cat=17629

(٣)جلال خالد رواية النشآة و التحول احمد عواد الخزاحي موقع الناقد لاعراقي https://www.alnaked-aliraqi.net/article/44376.php
(٤)و(٥)و(٦)جلال خالد اول رواية عراقية محمود احمد السيد ١٩٢٨، دار السطور للنشر و التوزيع ٢٠١٧ لاپەڕەکانی ١٤ و ٢٣ و ٣١.
(٧)بڕوانە کتێبی مێژووی چینی کرێکاری عێراق دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد وەرگێرانی فوئاد مەجید میسری چاپی دووەم لەبڵاوکراوەکانی ناوەندی کەمان. لاپەڕە ١٦٩.
(٨)ئەو سەردەمەش کە هەمانەکە باسی دەکات ١٩١٩ تا ١٩٢٣ یە.

گۆڤاری نما ژمارە 00

بۆ خوێندنەوەی ژمارە 00ی گۆڤاری نما کلیکی ئێرە بکەن..

کورتە چیرۆک\ عیشقی ئێبەدیم.. ئۆڤین نوسرەت

بۆ خوێندنەوەی ئەم بابەتە کلیکی ئێرە بکەن...

بەڕێز بەدەر کە لە دوونیاکەی تردا ژیانێک دروستبکەین.. نوسینی: یوسف اسماعیل عەزیز

خەریکی گەڕانی ڕەمانێک بووم لە پیشانگایەکی کتێب، ئەوەندە خەلکی لەبوو کە نەم دەتوانی بەجوانی لەنەو ڕەمانەکاندە بگەڕێم، لە کۆتایدا بەیارمدا بگەڕێمەوە بۆ ماڵەوە بەیانی زوو بڕۆم و بە هەمنی بۆ دوای ئەو کتێبە دەخوازێی خۆم بگەڕێم، لەنەو خەلکدا هەناسەدانم تەنگ ببوو.
کەس هاوکاری کەس ناکات، یەکەو لەڕاست خۆیەوە قسەیەک دەکات، دەنگگان زۆر بەرزە و گوێیەکان زیاتر دەبیستن، من زیاتر لە قسە گوێبیستی شاوشکەی نەو خەلکەکەبوو، شوێنکم دەزیەوە بۆ خۆزگارکردن لەم قەڕەبالغی ئەم خەلکە، هەنگاومدا بۆ شوێنە چۆڵەکە کاتێک تێپەڕبووم شانی چەپم خۆم لە کچێکی گەنجکی تازە

پەگەیشتووەوا، کتێبەکانی لەدەست کەوتنە خوارەوە، هیچ کاردانەوەیەکی بەم هەوداوە نەبوو بە لەسەر خۆی دەستیکرد بە کەکردنەوە کتێبەکانی، منیش وەکو هەزەک خەم چەماندەوە و کتێبەکانم لەگەڵی کەکردەوە و دەم بەدەستی، وتم: " ببورە "
" نا ئاسایی بەهەزم"
بەزەیی جوانەکەی و هەوەخۆشکی لەبەرچاوان وونبوو، بەهاستی کەسەکی تەگەیشتوو و لەسەر خۆ بوو.
لە پیشانگادا دەرچووم و گەهامەوە بە ماڵ، بەیانی لەگەڵ زەنگی مۆبایلەکەم هەسام و بەپەلە خەم ئامادەکرد بۆ ئەوە بۆخرایی بچم بۆ پێشانگا و تا خەڵک رووی تێنەکردووە من هەمانەکە بدزمەوە و بیکەم، کەشکەی من ئەوە بوو نەمدەزانی ئاخۆ ئەم هەمانە هی کام چاپخانەیە؟
کاتێک گەیشتم و بینیم کەسەکی زەر کەمی لەیو هەشتا دەمکی ماوە خەلکەکە هەووی تێبکەن، ئاهەکی دڵخۆشم کرد و دەستم بەگەهانی ئەم کتێبەکرد، لەکاتی گەهانم دا چەند هەمانەکی باشم دەست کەوت و ئەوانیشم کەڵ و خستمە بن هەنگەم و گەهان بەردەوام بوو.
" بەزەحمەت کاکە، ئەمە بەچەندە و چەند بەرگی هەیە؟ "
ئاوهەکم دایەوە ئاخەم ئەم دەنگە کێیە؟ ، بینیم هەمان ئەکچەیە کە دوێنێ بەهەکەوت شانم لە نەوخەلکەکەدا پەکەشا.
" ببورە دوێنە نەمتوانی بەتەواوی داوای لێبوردن بکەم بە هەوداوەکەی دوێنە "
" کەشە نییە، تەش خوێندەری؟! "
" بەهە، خوێندەرەکی جدی "
" زەر پە خەشحالبووم، چەنە دووبارە هاتیتەوە بۆ پێشانگا؟ "
" بەدوای هەمانەک دەگەیم بەهام بەرچاوم ناکەوێت "
" ناوی چییە؟ لەوانەیە بتوانم هاوکارت بم، خەم خوێندەری هەمان و شعرم "
من ناوەکەم پێدا و ئەو تەزەک بەو هەمانە پەکەنی و دواتر بە هەمنی وتی:
" ئەو هەمانە چاپی نەماوە، مەگەر کەسەک پێشوو کریبێتی و پێتی بدات "
" بەهاستیت، ئەوە شتەکی خراپە هاوهەی خوێندەرم نییە "
" کەشە نیە من پێتی دەدەم بەهام بە دوو مەرج، یەکەم کە خوێندنەوە بەمی بگەهێنیەوە، دووەم بەچی ئەم هەمانێت هەبژاردووە؟ "
" زەر باشە، یەکەم تە لەگەهاندنەوە شکت نەبێت، دووەم هاوهەکی کەنی خەم پێشوو دایم باسی ئەو هەمانەی بۆ دەکردم و دایم بەدەستکانیەوە بوو، بەهام بەداخەوە ئێستا لەژیان نەماوە. "

ئیتر کتێبەکانی خەم زوو پەیدام کە ئەوانەی دەست نەدەکەوتن، بەوین بە باشترین هاوڕێ، ئەو مامۆستای قوتابخانەیەکی بنەڕەتی بوو کە بە خەبەخشی وانەی دەوتەوە، سەبارەت بە منیش من دەرچووی کۆلێژی ئادابم بەڵام کارەکەی من جیاواز لەوە کە لە خوێندن تێواوم کردووە، دوکانی کۆمپیوتەر و پرۆگرامینگم هەیە، ئیتر ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لەیەکترەوە نزیک دەبووین تا ئەکاتەی بەڕێنی هاوسەرگیریمان بەیەکدا، بەڵام نەمان توانی هاوسەرگیری بکەین، دوای ماوەک لە نەخۆشخانە دکتۆرکان وتیان ئەمە نەخۆشی درێژخایەنی گرتووە، لە کۆتا ڕۆژکانی تەمەنیەتی.
منم ڕۆژانە سەردانیم دەکرد تا کۆتا ڕۆژ کە بانگی منی کرد و وتی:
" تکایە دەکرێت ئەمە بە چەند خولەکێک جێبهێڵن"
هەمووان ژورەکەیان جێهێشت، من لەسەر کورسی بەرامبەر قەڵەوەرەکەیەوە دانیشتبووم و دەستم لە دەسیەکانی جیانەدەبوونەوە، بە هێمنی و لەسەرخۆی وتی:
" من سێ داواکاریم هەیە بۆتە دەبێت بەجێیان بگەیەنی، یەکەم بەڵێن بدە کە هاوسەرگیری بکەی دووەم کتێبەکانم لای خۆت هەڵبگیت تا بتوانم لەگەڵەکەم ئازات بم، سێیەم بەڕێنم پێبدە کە لەدونیاکەی تردا ژیانێک دروست بکەین. ئەستاش بۆ و هیچکاتێک مەگەڕێوە "
لەنەخۆشخانە هاتمە دەرەوە و لە بن دیوارێک دانیشتم و سەرئێشکەم وازی لەنەدەهێنام تا بەئاگاهاتمەوە بە دەنگی کچەکەم، کە هاواری دەکرد و دەی وت:
" باوکە هێسە درەنگە کەی دەمگینیتە قوتابخانە"
هاسام و سەیری کتێبەکانم کرد و وتم: " بەڕێن بۆت لە دونیاکەی تردا ژیانێک دروست دەکەین"

نوسینی: یوسف اسماعیل عەزیز

مردووان گەرانی زەویی دووەمیان دەێن.. سەباح هەنجەر

یەکەم بونەوەر مرووڵیە بەنی پێێ دکات
خۆی توند دەگرێ و بارناو لە شاری لا دەدا

لە ئاهەنگی چل ساڵەدا
چەندین گەرانیبێژ بەشداربوون
یەکیان لەناو هوونەکی چلپەدا
مەستانە ئاواز و تەزووی بە بەردی تێزیویش دەدا
گەرانی چاوەوانی گەرانیبێژە گەرووی نەخەڵەتێنێ
گورانیبێژێك دەنگ لێی یاخی بوو
باڵندەی چلئاواز بەناو هوونەکی چلپەدا هات
لەناو لەپی دوو هەڵکەی چلخاڵی دانا
باڵی سووك لێکدا و چل جار لە هەڵکەکانی خشاند
خەڕ گەرم بە دەتروسکەن و پرچی نەرم دایاندەپۆشێ
دەبیەوێ منداڵی دەست بێ ترش و شیرینی بەرات
مانگ کانی پێ هوونەکی چلپەی و مەودای ێ دەکا
ژیان درێژبێتەوە لە کەمەڵ یادگارییەك زیاتر نابێ
دەفتەری خاموشییت دەکرێتەوە و هەڵکانی درێژنابنەوە
ئاگر فریوخواردووی بەختەوەرییە
نازانێت بنووسێ فریشتە و خوداوەند دیارنین
هەمووشمان لەناو
ئاوێنێ و بەترس هەنگاونان دەمێنینەوە و داناگیرسێین
***
خوێ فرمێسکی ماسی و دەمەبەڵەی قرشێ
دەتوانین وێنەی دەریای چل هووبار بە کەف بکێشین
خەری لەژێر دارهەنار تێرخەوبوو
بێ ئارامیی بەسەریدا تێناپەڕێ
گیای کێناریش بەرزن
باڵی ئارەقکردووی باڵندەی
بەناو هوونەکی چلپەدا هاتوو دەڕۆن
بێ بەرەو هەڵکێ تروسکانێکی تر
گەرانیبێژی مەست ئامادەبێتەوە
پێی باڵندێ نەرمێ
لەناو لەپی منداڵی ساواش ئاوێستێت ئازاری نادا
هوون و هەوان
پەروو و تەرازوو دەگۆنیەك و دەستیان لەسەر ملی یەکتر گەرمدەبێ
ئەوەی دەیبینم نایشارمەوە
لایەکی زەوی چاو و ئارامی پێ سەروەرییە
***
پەی چلباێ و ئەنگوستیلەی چلنقێم
لێ ماتی و مەلوولیم وردەبنەوێ

خودا ئاشقی کردم و پێناسەی خۆی و ئەشقم پێنەکرا
دڵو و دوژمنیشم لەزەربووون
دڵم خستە هەوێنی ووناکی چلپەی شیعر و بەهاری بەدەنگ
دروشمەکم بێ دڵو و دوژمن زەربوون نادەزیەوێ
ڕەگا دەستی بێ درژکردم و ڕشتم
هونەری هەوانبژی و ڕوانین فێربووم
گوڵەمێلاقە ڕەخ ئاوم
ماڵم کۆووتێ تاجی چلپەی زەوی
ووناکی چلپەی هەی دەزینەوەی یەکەمین ئاوێنە چییە
ڕوون و هەوان
بەهەمنی و بەدەنگیش ماومەتەوێ و هەستەکانم لە ئاگرن
باڵندەی چلئاواز وڕامی پێ بوو
ڕەگ لێ گڕا و گوێ جوانترێ
زەویش دەیشارەتەوێ
ڕەگ سەراخ دەکا و ناز بە بەروبووم دەدا
وەک بیابان ناولێپی بەتاڵ نییە
***
ئادەم ئەگەر سووکەت تەواو نەخواردووێ
شتێکی بدێ من
نائومێدیی دەکوژم و هەستم تینی تەدەکوێت
زەوی لێ ڕەگ شاردنەوێ ئاگادارەکەمەوێ
کفنی پرچ خاوان شەدار مەکێ
ئەمڕۆ یەکەم زەنگم لەدا
چل شەو و ڕەژ بەسەر مردووەوێ نامێنمەوە
باخچەیەکم بە دیواری گڕستانەوە هەیێ
ئاسمانی چل پیرەزەی بە تەنافی شەکردووەتەوە
ڕوخساری جەشمان دەدا و بە دوو دەست
یادگاری و پیت و فەی هەگرتووین
هەز و هەستێ نزیکەکانی بوون و ئارەزوو بەجەمان ناهەژن
کەشتیمان دەخنەوێ ناو ئاو و ووناکی چلپەی ئاو
کاتژمێر بێ دیواری کەشتی هەناواسرێ
دەستیشمان بێ کلیل و قوفڵی دەرگاوە نامێنەتەوێ
***
چاوی بیرکردنەوێ
بێ خوشک و برایێ
بێ ئاگر و مەمێ
بێ ووبار و بەردەبازێ

بۆ نامۆ و نامەبەرە
زۆویش هۆشتان داوادۆکات مرۆڤی پرچ نەرم لۆسۆری لۆدایکبن
چیرۆکی سەیر و نامۆ لەبارەی مرۆڤ گۆدراوەتەوە
پەۆی تاووس هەۆدەکۆشۆ و دەیکاتە گۆسك
ماۆیشی پۆ خاوۆن ناکرۆتەوە
***
پەیوەندییەکی پۆ هەست
نەوتی ناو چرا مرۆڤ ناسووتۆنۆ
دەبۆتە ۆوونا کی چلپەۆ
داری سووتاو خۆۆمۆشکۆی
ناوی کۆسوکار و منداۆۆکانی دۆژمۆرۆ و ستۆ و بەردەستۆین
ۆۆگ
لك
پەلك
ئۆو بیرکردنۆوانۆی تۆپۆۆین
لۆ شۆو و ۆۆژۆکدا کات کۆتایی دۆت
شوۆن بۆرزدۆبۆتۆوۆ
ناتوانین تۆماشای بکۆین
ۆۆگا چۆن لەدایکدەبۆ
***
لە ۆوونا کی چلپەۆ هاتوو
خوداوەندۆکی چلپەراسووە لە دەستنووسی گەنمدا
ۆوخسارمان بۆ دەگەۆۆنۆتەوە
ۆوخسار مەودای ۆۆگا نزیك و ۆوونا ك دەکاتەوە
بەهار موچۆکی دۆنیایی لە جەستەی زەوی دەگۆۆ
زەوی چاوی بە گریان سوورهۆنەگەۆاوە و خەواۆووش نییە
مریەم بەسەر لەدایکبوونی عیساوە مرد
گوللە لە ناوچەوان دەرناچۆ و ۆوون و ۆەوان
سووۆی خوۆن پاراو دەکات
گۆرانیبۆژۆك لە ناوچەوان نۆژراوە
زەوی بووەتە ئاواز و گۆرانی و بۆنیخۆشی درەختی زگپۆ

gتشرینی یەکەمی 2022 هەولۆر

یەکگرتـــووبی شـــش و ـــــی حیزبەکان... حەمید تەقوا یی

وەرگێڕانی بۆ کوردی کاوە عومەر

مانگرتنە سەرتاسەریەکان کە لە ٢٤ی ئەم مانگەوە دەستی پێکرد، جارێکی دیکە فراوانی بە وڵاتی هەڵی شەشگەڵەی بە ژیانی ئازادی و یەکگرتوویی ژنان و پشتیوانیی کەرت و چینە جیاوازەکانی کۆمەڵگای لەم بزووتنەوە مەزنەدا نیشان دا. ئێستا نزیک هەر خوێندکاران لە دەیان زانکۆ مانیان گرتووە، بەشکو لە چوار هەژی ڕابردووداە، بازرگانان و دوکاندارەکان لە زیاتر لە ٥٠ شاری سەرتاسەری ئێران، کرێکارانی ئاسن تواندەی ئیسفەهان، کرێکارانی ستی سەنتەری شاری ئیسفەهان، کرێکارانی کەمپانیای کروز، کرێکارانی تایەی ئێران، و هەندێک لە ناوەندە کرێکارییەکانی دیکەش مانیان گرتووە. هەروەها شورای هاوئاهەنگی سەندیکای کرێکاری مامۆستایان ڕایگەیاندووەکە، مامۆستایان ، وەک ناڕازایەتییەک بەرامبەر کوشتنی منداڵان بە ماوەی سێ هەژ مان دەگرن.
ئەم مانگرتنانە لە چوارچێوەی خۆپیشاندان و ڕاپەڕینە بەربڵاوەکانی تری ئەمڕۆی شارەکانداین کە بەهەمان شێوە تەشەنەی کردووە بەرەو گوندەکانیش، کەبوونەوەی ناڕازایی پزیشکان و پارێزەران، لەدوان و کلیپی دژە حکوومەتی سینەماکاران و وەرزشکاران و هونەرمەندان و خەبشاندانی سەدان هەزار ئێرانی و... غەیرە ئێرانی لە شارە جیاوازەکان.لە وڵاتانی جیهان ڕووداەت. کەمەگای ئێران بە یەکگرتوویی هەڵکشاوە و خەڵکی شەریفی جیهانیشی لەگەڵ خۆی هێناوە.
بەم شێوەیە شەشی ئێستای ئێران، زیاتر لە هەر ئەزموونێکی تر، سروشتی گشتگیر و هەمەلایەنەی شەشەکان پیشان دەدات. جارێکی تریش بە شێوەیەکی حاشا هەڵنەگر دیارە کە هەموو شەشەک دیاردەیەکی گشتگیرە، بزووتنەوەیەک کە جەماوەری خەڵک واتە ٩٩٪ دەهەنتە سەر شەقامەکان. سروشتی گشتگیر و هەمەلایەنەی شەشەکان لەسەر بنەمای خواستی هاوبەش بە گەیەنی حکومەت و ئۆسیستەمی کەهەیە. لە شەشی ئێستادا دروشمی ژن ژیان ئازادی بەرجەستەکردنی خواستی هاوبەشە بە ڕزگاربوون لە شەی کەماری ئیسلامیی. ئازادی لە حوکمەانی حکومەتکی دژە ژن و دژە ژیان و دژە ئازادی!
خەڵکی سەربەرزی ئێران بە وریاییەوە پارێزگاری لە یەکگرتوویی هەمەلایەنە و یەکگرتوویی ڕیزەکانی شەش دەکەن. "لە زاهیدانەوە تا

تاران خوناوی، هموو ئران"، سنی زاهیدان چاو و ووناکی ئران" و "یاشاسین کوردستان، بژی ئازربایجان"، هروها "سنی زاهیدان، پیوندیتان پیرز". بهبی لبرچاوگرتنی شوناسی نتوویی ومیللی و ئاینیان.
ئه م جه ختکردنه له سر یککگرتوویی و هاوپشتی گشتی به امبه ی کماری ئیسلامی له پشکه وتن و سه کهوتنی ششدا ی سه ه کی ده گت. ئم تبایی و یکیزییه پ سز و پ ل سز، ئستا ل شقام و لسر ئاستی میدان بدیهاتوو. دکر بین یکیزی و تبایی خکیش وک شوازی داهنر و کاریگرکانی خبات کیانی ل ششی ئستادا، ل لابردنی حیجاب و سوانوی حیجابو تا تککردنی خزمتکردن ل زانکان و وتنوی دروشم ل ماکانو شوان و بردبارانکردن ، گودان و ئاسن و کورسی.سرک و بکرگیراوانی حکومت، ل پنجر و باکنو، تا دگات عمام لکردنو، داتای خبخی ششن. ئم دركوتی هاوپشتی شکمندی شقام برامبر ب حکومتکی "دژ ژن و دژ ژیان و دژ ئازادی"!
ئم دتوانین سیمای گشتی شش ل درووی وات ببینین. خپیشاندان و نازایتی جماوری ل وات و شار جیاجیاکانی جیهان، ل کبوونوی ۸۰ هزار کس ل برلین تا خپیشاندانی دیان هزار کس ل ژانی شممه ل سدان شار و دیان وات، گشتگیریی ششی ئستا لسر ئاستی جیهانی نیشان ددات .
چپ و یکیزی یزکانی شش
لسر ئاستی گشتی هموو ششک سیمایکی نرنی هی، دژی نزمی هبوو و بتکشکاندنی هنگاوی ناو و ئم ئامانج هاوبش پکولکنری ناوکی یزکانی خکه. بیی هر پلیک دانانی ئامانج و برنامی ئیجابی ل لاین حیزبکانو، چ است و چ چپ، ل دی شش و ل میدانی خباتی شقام و جماوری ب ووخاندنی حکومت، هنگاوکه ب پچوانی ووی بابتیی ل شش و سیما نرنی و گشتگیرکی و تنیا دتوانرت بپراوزکوتوو ئو هیز کتایی بت.
ل دی ششی ئستادا، هر هزکی سیاسی، ب حیزب و کخراو یان تاک و کسایتی چالاکو، تنیا ب ووبووونوی تواوی بارودخی هنووکیی ب ادیکالیزمی خی و خنگرتنی یشیی و قوو ل سیستم و حکوومتی کماری ئیسلامی، دتوانت کاریگری و ئیعتبار بدست بهنت .ب بدستهنان پور ب پانانی برو پشو ل ناخی ششکدا و بدستهنانی متمانی جماوری ششگ، خنو نکیکردن ل سیستم و حکومتی هنووک و

هەرچەند ئەم قسانە و نکۆلییە ئاشکرا و هەمەلایەنەتر بێت، ئیرادەی شەڕش هەمەلایەنەتر و بەهێزتر دەبێت.
قسەگرتن و لێقاودانی هەر هێزێکی ئۆپۆزسیۆن کە لە ئاستیدا سیاسەتێکانی دابەشکەر و سازشکارانە و بە ئاراستەی بەهێزکردنی حکومەتدا بێت، بەشێکە لەم قسانە و نکۆلیکردنە قووڵەی حکومەت. لە دەی شەڕشدا پێویستە هێزە سیاسییەکان بە گشتی و کاریگەرییان لە پێوەندی لەگەڵ شەڕشدا مەحەک و پێوانە بکرێن. لێرەدا بە تایبەتی دەبێ بە هاوڕێیانم لە بزووتنەوەی چەپ و کۆمۆنیستیدا، جەخت لەوە بکەمەوە کە لێقاودان و سنووردارکردن لەگەڵ هێزەکانی دیکەی دژ بە حکومەت، لەبەر ئەوەی کە ئەوان کۆمۆنیست نین یان مۆژووی خەباتکردنیان نەبووە و تازە هاتوونەتە مەیدان، دڕئەنجامەکی جگە لە گەشەگیری و پڕاوڕکۆتنی ئەوان خزمەتی نابێت. ئاڕیکالیزمی ئەمە لە قسەی بنکەتیترمان لە کۆماری ئیسلامی، لە قسەی سۆسیالیستیانە لە هەموو هەڵاوردن و ئازار و نادادپەروەرییەکان، لە لکەدانەوەی بنکەتیتر، ئینسانیانەتر و شەفافترمان بە ژن ،ژیان، ئازادی و ڕووبەڕووبوونەوەمان لەگەڵ هەر هێزێک کە بیەوێت ئاستەنگ لەسەر ڕێگای شەڕش دروستبکەن. ئەمە هێزی شەڕش زیاتر کۆمەڵایەتی وەرزشی و سینەما و کۆمەڵایەتییە ناوداڕکانی ناوەوە و دەرەوەی ئێران هەناوەتە پێشەوە و تەنانەت حکومەت و حیزبە حکومییەکانی وەکو جیاجیا پاڵ دەدەن بە ئەوەی خەیان لە کۆماری ئیسلامی دوور بخەنەوە و پاڵپشتی شەڕشی ئێران بکەن. سنووردارکردن و "لێقاودان" یان شەڕش بەهێزتر ناکات، بەڵکو لاوازی دەکات و لە ئاستیدا بە قازانجی کۆماری ئیسلامی کۆتایی دێت.
هەندێک لە دەستانی چەپ پێیان وایە دژایەتی کۆماری ئیسلامی بە ئادەی پێویست چینایەتی و ئاڕیکاڵ نییە. و هەر بۆم هەیشەوە سنووردارکان لەگەڵ نزیارانی دیکەی کۆماری ئیسلامی ئاشکرا دەکەن و دیاری دەکەن، بەجۆرێک کە پێیان وایە خەباتیان لەگەڵداکوتاو و قووڵتر کردووەتەوە. بەڵام ئەم قووڵبوونەوەی خەبات نییە، ئاستەنگکردنی خەباتە. کەکردنەوەی هەموو هێزەکان بە لابردنی سیاسی چینی دەسەڵاتدار کە لە شەڕشی ئێستادا بە مانای ڕووخاندنی کۆماری ئیسلامییە، لەگەڵداکوتاوترین و قووڵترین شێوەی خەباتی چینایەتییە.
کۆمۆنیستێک لە دەی ئەم خەباتەدا، لەبری ئەوەی سەرنجی لەسەر ئەوە بێت کە کۆماری ئیسلامی بەوخەنەت خرێکی سنووردانان و "لێقاودان" بێت لەگەڵ هەر غێرە کۆمۆنیستێک کە پشتیوانی شەڕشی ئێران بکات، نە تەگەیشتنێکی ڕوون و دروستی لە سیاسەت و خەباتی سیاسی هەیە ، نە لە شەڕش و خەباتی چینایەتی تەگەشتووە.

پەیوەندی نێوان هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن لە هەلومەرجی شۆشگێڕانەدا

جێکەوتەکانی سەر سەرکی بوونی خەبات دژ بە کۆماری ئیسلامی بە بڕپرسیارێتی ناهێنێتەوە بڕامبەر بە هێزەکانی دیکەی ئۆپۆزسیۆن، بەڵکو پێوەرێکی دروستمان پێدەبەخشێت بە مامەڵەکردن لەگەڵ هێزەکانی دیکە.
ئەوەندەی پەیوەندی بە کۆمۆنیستەکان و بە تایبەتی حزبی ئێمەوە هەیە، پێوەرمان بە هێزە سیاسییەکانی دیکە پەیوەندییان نییە لەگەڵ حزبەکەمان یان لەگەڵ کۆمۆنیستەکان بە گشتی، بەڵکو لەسەر بنەمای پەیوەندییان لەگەڵ خەڵکدایە. وە لە هەلومەرجی ئەمڕۆدا ئێم پەیوەندییە لەگەڵ خەڵک پێش هەموو شتێک لە ڕوانگەیان بە پێشهاتە شۆشگێڕییەکان دەردەکەوێت. ئێمە بە ئەرکی خەمانی دژانین خەڵکگرتن و ئاڵاقەودانی هەر سیاسەت و هەوێست و ئەدای هەر هێزێکی ئۆپۆزسیۆن کە ئامانجی لاوازکردنی شۆڕش بێت. لە قۆناغەکانی پێشوودا خەڵکگرتن لە سیاسەت و سیناریۆکانی ئۆمێدی چەنجی(واتە گۆڕینی ئۆمێدکان لەسەرەوە بە پشتیوانی ئەمریکا و ئۆڕئاوا.وەرگێڕ) و ئیفراندەم و سازشکردن لەگەڵ بزووتنەوەی سەوز و وەنەوشەیی و هتد، لەلایەن هێزە ڕاستەکانی ئۆپۆزسیۆنەوە خەڵکیان لەگیرا و ئەمەش هەوێی دەرزی لەدانی پیرەزنی نێتەوەیی و میللی نیشتیمانی شاهەنشای بە ناو بزووتنەوەکانی شۆقام، ئۆفتاری فالانژی هەندێک لەو هەزانە لە خۆپیشاندانەکانی دەرەوەی وڵات، سەپاندنی خۆیان بەسەر کەبوونەوەکان و هەوڵەکانیان بە ڕاندنی خۆپیشاندانەکان جێگای خەڵکی ئێمەیە. بە بۆچوونی ئێمە خودی هاتنە مەیدانی شۆڕش بە دروشمی ئیناسی و جیهانداگری ژن ،ژیان،ئازادی ، ڕاستەوەکانی ئۆپۆزسیۆنی پڕاوێز خستووە. وە ئێم هەوڵانەی کە لە هەندێک هێزی ڕاستەوەو دەیبینین، لێم ڕاستییەوە سەرچاوە دەگرن.
خاڵێکی دیکە سەبارەت بە پەیوەندی هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن لەگەڵ یەکتردا، وەهمی هاوپەیمانی و یەکگرتوویی حزبییە. بەشێک لە چین و توێژەکانی خەڵک و تەنانەت بەشێک لە هێزەسوڕاوانیش یەکگرتوویی حیزبەکان بە هەکاری یەکگرتنی ڕیزەکانی خەڵک دەزانن. ئێمە بیرکەیەکی دروست نییە. وەک ڕوون کراوەتەوە، هاودەنگی و یەکەیزیی خەڵک لە شۆڕشی ئێستادا لە دەوری ئامانجی ڕادیکاڵ و ڕەخنەی قوڕ و گشتی و ناڕەزایەتی دەربڕین بڕامبەر بە دەسەڵات و سیستەمی هەنوکەیی پێکهاتووە. بە واتایەکی تر کلیلی یەکگرتنی خەڵک کەکردنەوەی هەموو هێزە سیاسییەکانی ئۆپۆزسیۆنی کۆماری ئیسلامی نییە، بەڵکو قووڵی و هەمەلایەنەی ئێم دژایەتییە. دژایەتیکردنی کۆماری ئیسلامی بەهەی دژە عەرەبی، بەهەی ئۆفسوس بە سەردەمانی

ابردوو، جەختکردنەوە لەسەر بەها نەتەوەیی-نیشتمانپەروەرییەکان و ناسیۆنالیزمی فارس و کوروشی گەورە، هەڵخەڵگرتن لە ئیسلام وەک ئایینێکی عەرەبی یان ناڕەزایەتی دژبەین بەرامبەر بە "شۆاندنی" ئیسلام لەلایەن حکومەت و هێزە تەنها فاکتەری هاودەنگی نییە.وە یەکەیەزی ئیزەکانی شێش هەکاری دابەشبووون نییە. هەر جۆرە هاوپەیمانی و یەکگرتنێک لە نێوان هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن لە دەوری ئەم جۆرە سیاسەت و بۆچوونەوەی شێش و ئاوکردنەوە بۆ ئاشی ئۆیمدا.
ئەمە جەخت لەسەر یەکەیزی و یەکگرتوویی جەماوەری خێک لە شێی دژ بە ئۆەم دەکەینەوە و ئەمەش تەنیا بۆندە بە هەخنە و ناڕەزایەتییەکی ئینسانیانەتر، گشتگیرتر و ڕادیکاڵتر و ناڕەزایەتی دژبەین بەرامبەر بە سیستەم و نیزامی کەماری ئیسلامی.

بیرکەی پەستەمدژنیستی یەکگرتوویی خێک

بیرکەیەکی دیکەی یەکگرتوویی خێک هەیە کە بە تایبەتی لەلایەن هێزە نەتەوەیی و نۆژادیکانەوە وروژێنراوە. بیرکەیەک کە لەسەر بنەمای تێوانینی پەستەمدژنیستی کەمەگاکان دامەزراوە. ئەم بۆچوونە سەرەتا کەمەگاکان بەسەر گروپە نەتەوەیی و میللی ونۆژادیە جیاوازەکانەدا دابەش دەکات و دواتر هەوە دەدات بە نوسخەیەکی وەک فیدراڵیزم کەیان بکاتەوە. ئەم وێنەیە ١٨٠ پلە پێچەوانەی مەدەنیەت و بناغەکانی کەمەگە مەدەنییەکانە. کەمەگای مەدەنی لە بنەڕەتەدا بە چەمک ومەقوڵەی مافی هاووڵاتی و هاووڵاتیبوون لە کەمەگە خێڕکییەکانی سەدەی ناوەڕاست دابەاوە. لە ناوەندی شێشی ئەستادا جۆگرتنەوەی سیستەمی سەردەمی کەنی کەماری ئیسلامی بە سیستەمێکی مەدەرن و مەدەنی و شارستانی سەدەی بیست و یەکی هەیە.
شێشی ژن ،ژیان، ئازادی دەیەوێت ژن بە هەر شوناسێکی نەتەوەیی و ئایینی و نۆژادی ئازاد بێت کە بە خێی هەیگرتووە یان بەپەسەند دانراوە و وەک هاووڵاتییەکی سەربەخۆ و خاوەن مافی یەکسان بناسرێت، دەوێت ژیانی هەموو هاووڵاتیانی لەگەڵ بژێو و کەرامەتی ئینسانیداپکەوە بێت، وە دەیەوێت هەموو مرۆڤکان ئازاد بن کە هەر ئایینێکیان هەبێت یان هیچ ئایینێکیان نەبێت، هەر زمانێک بیانووێت قسە بکەن، هەر جلوبەرگێک کە بیانووێت لەبەر بکەن و هتد و هتد. کەماری ئیسلامی خێ ەوخساری دابەشکردنی خێک بوو بەسەر ئاین جیاوازو نەتەوەی جیاوازو خێی جیاوازو پاسەوانی جۆرەها هەڵاواردنی ئایینی و نەتەوەیی و میللی و هەگیزیە. ئەتەرناتیف،

دانپێدانان بەو دابەشبوونانە بە داوای مافی تایبەت نییە، بەڵکو دەستبەرکردنی مافی هاووڵاتیبوونی هەموو دانیشتووانی جوگرافیای سیاسی ئێرانە. شۆڕشی ئێستا نەک تەنها بە حکومەتە ئایینییەکان، بەڵکو بە هەموو تەواوینە نامرۆڤانە و پێست مەدرنیستەکان بە کۆمەڵگا و حوکمڕانی و یاساکان دەبەتە خاڵی کۆتایی
یەکێزی بە دووركەوتنەوە لە حیزبەکان بەدی نایەت
تەواوینەکی تری هەڵە بە یەکێزیی خەڵک ئەوێیە کە وەک ئەوەی ناسنامەی حزبی هەڵسوڕاوان یان بڕشداریکردن لە خۆپیشاندان و کەمپینەکان بە ناو و وێنەی حزبەوە دەبەتە هەی دووبارەکی! ئەم دیاردە یە لە ئێستادا لە دە ە وە ی وڵاتدا دیارە کە ئامادە بوونی ئاشکرای حزبە کان لەتوانادایە ، بە ڕام دە توانێت بە کردنە وە ی پانتایی سیاسی لە ناوخۆی وڵاتیشدا تەشەنەبکات .
ئەم تەواوینە ڕەگ و ڕیشەی لە جەرگ لە دواکەوتوویی جیهانی سێهەم لە کۆمەڵگە دیکتاتۆرییەکاندا هەیە کە خەڵک ئەزموونی حزبایەتی و چالاکی حزبییان نییە. لەم کۆمەڵگایانەدا بە لایەن بوون و "من سەر بە هیچ حیزبەک نیم" جەرگەکە لە فەزیلەت. ئەم ڕەوتە دەبەت بەرپەرچ بدرێتەوە. لەرشدا پێویستە جەخت لەوە بکرێتەوە کە یەکگرتوویی و یەکێزیی ڕیزەکانی شۆڕش لە ئەنجامی نەبوونی حیزبایەتی هەڵسوڕاوانیەوە نییە، بەڵکو لە سیاسەت و ئامانجی حیزبە چالاکەکانی شۆڕشەوەیە. پێویستە ڕەگە بدرێت کۆمەڵگا بە ڕوونی و شەفاف سیاسەت و ئەدای حزبەکان ببینێت و هەڵیبژێرێت. ئەم ئاشکرابوونە لە کۆشەوای سیاسی ئێراندا بە وردی لەبەر ئەوەی دیکتاتۆری حوکمڕانی بوو، قبوڵ ناکرێت. کۆمەڵگای ناحیزبی و نەڕازایەتی ناحزبی و مانگرتن و شۆڕش ئاڕزیەکانی دیکتاتۆریەتکانن و دەبە بگوترێ کە یەکێکە لە سوودەکانی دیکتاتۆری بە چینە دەسەڵاتدارەکان. لە کۆمەڵگای ئێراندا، لە ناوچەیەکی وەک کوردستان کە مێژوویەکی دوور و درێژی خەبات و نەڕازایەتی بە هەی هەکاری مێژوویەوە هەیە، حیزب و حیزبایەتیش باو و قبوڵکراوە. وە خاڵکی بەهەزی نەڕازایەتییەکانی کوردستان، وەک نموونەی مانگرتنی سەرتاسەری کە لە سەرەتای شۆڕشی ئێستاوە بە بانگەوازی حیزبەکان لە زەرەک لە شارەکانی کوردستان پەک هاتوون، حزبایەتی کۆمەڵگایە. ئەمە لە پارێزگاکانی دیکەی ئێراندا نییە و ئەمەش لاوازییەکە کە دەبەت مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت.
بەڵام ئەگەر هاوسەنگی هێز لەناوخۆی وڵاتدا هەشتا ڕەگە بە چالاکی گشتیی حیزب نەدات، لەدەرەوە هیچ بەربەستکی لەو شێوەیە نییە. بە تایبەت لە هەلومەرجی دوو مانگی ئابردوودا کە خۆپیشاندانی بەرفراوان لە شارە جیاجیاکان لەژێر کاریگەری شۆڕشی ئێران

بەرەوچوون، پەیوستە حیزبەکان بە ناو و داب و نەریتی خیانەوە دەرکەون. ووتە کە باسەکە لەسەر حزب و هەزکانە کە بەدوای ووخاندندا دەگەرین. لەم حالەتدا نەریتی خیشاندان و گردبوونەوە لە وەاتانی ئاژاوا نموونەیکی باش دەخنە ووو. ئەگەر لە یەکی ئایارو هەشتی مارس یان خیشاندان و ئیپەوان بە هەر هەکارەکی تر، حیزبەکانی وەاتانی ئاژاوا بە ناو و ئاڵای خیانەوە بەشداری بکەن و لە تریبونەکان بە ناسنامەی حزبی خیان وتار بدەن، لە خیشاندانەکانی پەیوەست بە شەشی ئەران ، ئەوانیش دەبە ئەو هەمان پەورەکانی پەیەو کردبێت.
ئەوندەی پەیوندی بە حزبی ئەمەو هەیە، لە هەر کۆیەک بانگهەشتکەر بووین، ئامانگیاندووە کە هەموو لایەنکان بە ناو و وێنەی خیانەوە دەتوانن بەشداری بکەن و لە سەکەی ئازاددەوە قسە بکەن و قسەکانیان بخنە بەر گوێی خەڵک. تەنانەت لەو شوێنانەی کە تەنیا لە نەو بەشداربووان بووین، بە ناسنامەی حیزبی و لافیتە و پلاکاردی خەمانەوە خەمان نیشان داوە. بەگومان ئەمە بەو مانایە نییە کە ئەمە مەیدان بدەین بە هەزکانی وەک فالانژیە شاهانییەکان کە ئەرکی خیان سەپاندن و ڕاندنی خیشاندانەکانە. یان ئەو جەرە هەزانە دەبێت لایەن پاسەوانی خیشاندان و پشتبەستن بە یاساکانی هەر وەاتێک مامەیان لەگەڵدا بکرێت. بەڵام هەر حزب و هەزێکی سیاسی کە نەزم و ئامانجەکانی بە خیشاندان ڕابگەیەندرێت، بە نموونە لە بارودخی ئێستادا، بە پشتیوانی لە شەشی خەڵک لە ئەران و گەیاندنی هاواری خەڵکی ئەران بە گوێی جیهان، بەبێ گوێدانە ئەوەی کە سیاسەتەکانی چەندە باش لایەن بانگهەشتکارانەوە قبوڵکراون، یان نا مافی ئەوەی هەیە بە ناسنامەی حزبەکەی خی بەشداری خیشاندان و گردبوونەوەکان بکات.
پابەندبوون بەم پەورانە لە دەرەوەی وەات بە تایبەتی گرنگ بەو مانایەی کە سبەی لەگەڵ گەانی هاوسەنگی هەز لە ناوخەی وەاتدا ووبەووی هەمان بارودخ دەبینەوە. ئێستاش بەو پەیەی دەرەوەی وەات و ناوخەی وەات لە ڕەگەی تەلەفزیۆنی مانگی دەستکرد و سەشیال میدیاوە بەیەکەوە گرێدراون، ڕەچاوکردنی پەورە مەدێرن و دەموکراتیکەکان لە بەرەوچوونی هەمەتەکاندا کاریگەریی ئەرێنی ڕاستەوخەی دەبێت لەسەر بەدەستهێنانی متمانەی خەڵکی ئەران بە حیزب و هەزە سیاسییەکان.
سەرابی "یەکێتی" لە دەوری ڕابردوو!
هەزە ڕاستەوەکانی ئەپەزسیۆن بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ئاڵای سەرەنگ نەونەرایەتی هەموو ئەرانییەکان دەکات. بەڵام وابەستەبوونیان بە ئاڵا بە هەی یەکێزییەوە نییە، بەڵکو بەهەی

خوونی گەانوویانە بە ئابردوو. ئەو ئاڵایەی کە لۆگۆی شەرە خورشیدی لەسەرە، کە لە بنەڕەتدا لۆلایەن هێزە شاهانەییەکانەوە ئامادەکراوە و بە شێوەیەکی بەرفراوان لە نێوان ئێرانییەکاندا دابەشکراوە، نە هەمای ئێرانە و نە یەکگرتوویی گەلی ئێرانە، بە پێچەوانەی ئەو پڕوپاگەندەیانەی لەسەری دەکرێت. بەڵکو نیشانەی ڕژیمی ڕوخاوە. ئەم ئاڵایە لۆگۆی سیاسی ئەو هێزانەیە کە دەیانەوێت سیستەمی ئابردوو زیندوو بکەنەوە و بەم مانایەش بە مانای وردی وشەکە دواکەوتوانە یان کۆنەپەرستانەیە. بەڵام مەرج نییە ئەوەی ئاڵای دەست بکەوێت، لایەنگری دەسەڵاتی پاشایەتی بێت و نایەوێت بگەڕێتەوە بۆ ئابردوو. زۆربەی خەڵک ئاڵای سەرهەنگ بە هەمای ئێران دەزانن نەک حکومەتی ئێستا یان ئابردووی ئێران. بۆ هەڵکردنی ئاڵا، دیانەوێت بڵێن ئەمە ئێرانین و هەر لەبەر ئەم هۆکارەش، هەموو جۆرە ئاڵایەکی سەرهەنگیان دەست دەکەوێت، بە دروشمی ژن ،ژیان، ئازادی، بەبێ هیچ نیشانە و لۆگۆیەک یان تەنها بە خۆڕایی لە... ناوەڕاست.

پاشایەتیخوازەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ئاڵاکەیان هەمای یەکگرتوویی خەڵکە، بەڵام واقیعەکە تەواو پێچەوانەیە. ئاڵای شێر و خۆر، چ بە هەی نەوەنەرایەتیکردنی ئەو سیستەمە شاهانەییەی کە کەمەگای ئێرانی بە یەکجارەکی و بە هەمیشە لەگۆیدا نیشتەجێ بووە، چ وەک هەمای گۆڕەیی ناسیونالیزمی فارسی، هەکارەکە بە دابەشبوون لە نێوان خەڵکدا و نیشانە نییە لە یەکگرتوویی و یەکدەنگی. ئاڵای سێ ڕەنگەکە، بەتایبەتی بە لۆگۆی شێر و خۆر، ئاڵای میللی – نیشتیمانی – نەتەوەیی ، کورد، تورک، بەلووچ و هتد دەهێنێتە مەیدانەکە و دیسانەوە، کەمەگەی مەزایکی "فرەگەل " ی ئێران، ئەمجارەیان لە شێوەی شێوەی ئاڵای سەرهەنگ، دژی مەدەنیەت و کەمەگەی مەدەنیدا دەوستێتەوە.

بەڵام بەدەر لەم مانای نەتەوەیی – نیشتمانیە ئاڵا، ناتوانین بەڕەن بە خەڵکی ئێران، بەتایبەتی گەنجان و هێشتاکانی سەدەی ئابردوو کە لە پێشەنگی شۆڕشدان، بەڕەنی ئابردوویان وەک داهاتووبدیتە! ئەمە چیتر باسی یەکگرتن و دابەشبوون نییە، بەڵکو باسی ئاکشانی کەمەگایە بە قەناغی پێش کۆماری ئیسلامی. کۆماری ئیسلامی پێشەنگی لە هەمووان دزیوە لە کوشتن و تاوانکان کە شاهانەییەکان لەسەر پێشیمانی بە ئابردوو حسابیان بۆ کردووە. بەڵام ئەم حساباتە خەلیل ئومەدەکیخەڵایی و بە بنەمایە. دەندەیی و دواکەوتوویی کۆماری ئیسلامی شۆشکی مەدەرن و ئینسانیانەی لەدژی خۆی و پێشکەوتنەک کە خەریکە چەقۆ لە ئاسمان دەدات، کەکردەتەوە. شۆشک کە نەک هەر پێزامەندی بە ئابردوو نادات، بەڵکو دیەوێت

بگاتە دوا سنوورەکانی شارستانییەت و مرۆڤایەتی و دەستکەوتە زانستی و کولتووری و کۆمەڵایەتییەکان و ناسیۆنالیزم و پستەدەرنیزم و هەموو پیرۆزی و تابووە نەتەوەیی-ئاینییەکان فڕێدات و جیهان بەرەو پشێوە ببات لەگەڵیدا. خۆشویستی بۆ ئافرەت لە عەقڵیەتی ساڵانی هەشتاکان و شەشی ژن ژیان ئازادی ئەواندا جێگایەکی نییە.
ئەوندەی پەیوەندی بە ئافرەتی وەتانەوە هەیە، نەک لۆگۆ و سیمبولی سیاسی حزبەکان، ئافرەتی هەر وەتانێک لە حکومەتەکەی جیا نییە. هەروەها ئافرەتی ئێران ئافرەتی کۆماری ئیسلامییە کە لە سەردەمی شەشی ئێستادا لەلایەن خەڵکەوە لە شۆڕشگێڕانەی ئێراندا ئاگری تێبەردراوە. ئۆگەر ناڕازایەتییەکانی دەرەوەی وەتان دیاردەیەت هاوئاهەنگ بن لۆگۆ ناڕازایەتییەکانی خەڵکی ئێران، پەیوستە ئافرەتی سەرەنگی کۆماری ئیسلامی بسوتێنن.
هەر هەزەک مافی ئەوەی هەیە بە هەر ئافرەکەوە بێتە سەر شۆڕشگێڕ، بەڵام بە بەچوونی ئەمە ئافرەتا هیچ بایەخێکی مێژووییی و نەتەوەیی-نیشتمانپەروەری و ناسیۆنالیستی نییە، بەڵکو تەنیا نیشانەی جوگرافیایەکی دیاریکراوە کە نوێنەرایەتی وەتانێکی دیاریکراو دەکات لە ڕێکخراوە نەودەوڵەتییەکان یان لە پشبەکە و پشانگە وەرزشییەکاندا. ئۆگەر کەسێک بڵێت بیر لە یەکخستنی خەڵکی دەکاتەوە، پەیوستە هەر پەیوەندییەک لۆگۆ ئەو ئافرەتا سەرەنگەی کە لە ئابردوودا لە هەر وشانێکدا هەیبوو، وەلا بنێت و ئافرەتی داهاتوو، ئافرەتی شەش، ئافرەتی ژن ژیان ئازادی هەڵبکات.
ئەنجام
شەش بزووتنەوەیەکی گشتگیر و نەرێنییە. یەکگرتوویی جەماوەری خەڵک و پتەوکردن و فراوانکردنی ڕێزەکانی شەش نابێ هاوپەیمانی حیزب و هێزەکان و نە بە ئافرەتا و هەمای نەتەوەیی ـ نیشتمانی دیکە بدرێت. دوورکەوتنەوە لە حیزبایەتیش ڕەوتێکی دواکەوتوویی و دژەئنجامی دیکتاتۆریەت و بنەمای یەکەیزیی خەڵک نییە.
هاوپشتی و یەکگرتوویی و یەکێتی ڕێزەکانی شەش پەیوستە بە بەرزکردنەوەی ئایدیاڵترین و مرۆڤدۆستانەترین و هەمەلایەنەترین ڕەخنە لە تەواوی ئەوسیستەمەی کە هەیە . بە تایبەتیش ئێرکی هێزە چەپ و کۆمۆنیستەکانە کە هەموو هێزی خۆیان لە هەلومەرجی شەشگێڕانەی وەک هەلومەرجی ئەمڕۆی ئێراندا چ بکەنەوە بە چەسپاندنی هاوپشتی و یەکگرتنی ڕێزەکانی شەش لە دەوری ڕەخنەی سۆسیالیستی لە هەموو نایەکسانی و هەڵاواردن و نادادپەروەرییەکان. ئەمە تاکە ڕێگایە بە پشکەوتن و سەرکەوتنی شەشی ئێستا.
٢٠ی نۆڤەمبەری ٢٠٢٢

دۆنۆ و تۆماشاکـــانی ئۆمـــم..
شیعری: عۆبدوڵا سـۆمان(مۆشخـۆ)

جاران ڕۆژکانم جۆدەهشت و
بۆشۆن گوڵ بۆیبوونکانی خۆشۆیستیدا
سۆبەر سۆبەر هاوری خۆمم دەڕواندۆوە و
دۆچووم لۆسەر بەرزاییکانی ئۆمۆددا
تۆماشای ئاسمانی پڕ لە ئەستێرە پشت نووشتاوەکانی تۆمانی خۆمم دۆکرد.
جارام خۆمم لۆدۆبوو بە سۆعلوکێکی دەرەوەی مۆژوو
یاخی یاخی لە شۆوە هەرە تووش و تاریکەکاندا
گەرانیم بە هۆتاو دۆوت.
لۆسەر شووشەی برسۆتیدا وێنەی نانم دۆکێشا
لۆپاڵ دیوارەکانی چاوگوانی
بۆسەرهاتی تۆنیایی خۆمم بە عاشقۆ دڵشکاوەکان دۆگێرایۆوە
بووم بە بابەتی ڕۆمانـنووس و سیناریستۆ سۆوداکەرەکان
بووم بە ئاوێنەیەک لە پێشیمانی
بە پێنجەرەیەک لە فڕین
بە هۆفتەیەکی پڕ لە سۆفەر و لە پشوو
ئۆستا دوای ناسینی تۆ و
هۆناسۆ پڕ حۆسرۆتەکانی شیعر
خۆمی هۆڵگەڕانەوەی ژیان،
بووۆ بە پەرتەتی شاعیرێکی خولیاگەر
کەوێنەکانی ئۆم ژیانەی لە تۆڵخ کردووم
ئۆستا دەبۆت لۆژەر چۆتری ئۆو خۆشۆیستیۆ گەورەیۆی پێی دۆڵێن بوون
ڕۆش بکۆمۆوە سپی و
خۆم بە ئۆمۆد و جوانی
جێنگۆڵ بە خۆشنوودی و
خۆشمان ببینۆوە بە ئینسان.
ئۆستا دەبۆت هۆموو ڕۆژێ بەرەو دوێنێ و
سۆریش لە ئایندۆ بدۆم

تا دنیا بم گۆڵای زەردی بەهیوایی و فڕامۆشی
لەگۆڕ پایز خۆنەکدا هەوڕیوون.
ئەمم نە لەدونە دچێ و
نە ئایندەشم وەک ئەمێ بەتاریکی داپشراوە

٢٠٢١

کینیا لە پێنجڕکەی پشەوا کاکەییەوە.. هەشەنگ قادر

گۆڤانەوەم بە ئەفریقا
کینیا لە پێنجڕکەی پشەوا کاکەییەوە

هەشەنگ قادر

سەرەتا:
ئەم کەمە کتێبە (گۆڤانەوەم بە ئەفریقا)، تایبەتە بە گۆلانی کینیا، [هەمانشیعر]ە، کە بە جیا، [دەقەوڵا، بەیتی نوێ، چامە-شیعر، شیعر]ە کە خۆی لە یانزە بەرگ دەبینتەوە لەناو بەکسکدا، دنیابینی پشەوایە، سەفەرکی خیاڵییە بەرەو ئەفریقا و کینیا. هاوشێوەی سەفەرە خیاڵییەکی کەمیدیای ئیلاهیی دانتی ئالیگەرییە. ڕوانینکی گەڵدەزییە، ناسین و کەلتوور و داب و نەریت و ئەدەبیاتی نەتەوە و کەمەگاکانی ئەفریقایە. گوتەیەک هەیە دەڵێت: هاوەکانی سپینەزا کەمک لە دەڵکانی، فەلسەفکەی سپینەزایان دەبینی، بەڵام هەرگیز سەرتاپای سیستەمی عەقڵ پێییە قووڵکەی سپینەزایان نەدەبینی. هیوادارم ئەمەی هاوەیانی پشەوا بە دەردی هاوەیانی سپینەزا نەچین، بەکوو لانی کەم بشکی بەرچاوی شیعرکانی پشەوا ببینین.
هەروا ڕووکەش سادە لە وشە و ڕستە و دەقکان نەڕوانین تا پەمان بکرێت قووڵ ببینەوە. کە دەبین ئەفریقا ڕاستەوخۆ نیگا و سەرنجمان دەچێتە سەر کیشوەر و خاک و مرۆڤ و پنتی ڕەش. ڕەش بە مەیلکی

قاوەیی وەک پەکهاتەیەکی سەرەکی لە پاڵ هەنگەکانی تردا. ئەفریقا لە مەنزومەی سەرمایەوە، واتا هەزی کار و هەزی بزوێنەر و بونیادنانی شارستانیەتییەکان. ئەفریقییەکان لە هەر شوێنێک هەبن، ئیشپێکەر و بناغە و دروستکەرن، هەر لە کووچەکی هەژمەکانەوە بگرە تاکوو بابل و سەمەر و هیت و تەنانەت بە شارستانیەتی هیندۆاوا و بەرهەمی شەشی کشتوکاڵی نوێش، بەشێکی بە بازوو و دەستی هەزی کاری ئەفریقییەکانە.
لەکاتی پەویست، کەمپانیاکانی هیندۆاوا بە دەزینەوەی کرێکار دەچوونە سەر مانگ، بەڵام بە ئەوان ئەفریقا لە مانگ نزیکتر بوو. واتای هەزی دەستی مروڤی ئەفریقی دەزینەوەی گەورەترین کانگای سەروەت و سامان زیندەتر گرینگتر لە هەر بەرهەمێکی سروشتی تر. ئەفریقییەکان وا هەژمار کراون کە خەڵکانی بێ ئەزموون و لێهاتووی هەمەچەشنن. نووکتەیەکی کەمیدی هەیە دەڵێت: ئەوروپییە سورفلێ پێستەکان چەند پێست ناسکن کە بەرگەی هیچ ناگرن تەنانەت لە کردەی سێکسیشدا جگەی هیندەزامەندی ژنەکان نین. بە پێچەوانەوە، ئەفریقییە ڕەشکەکان و زبرەکان بەرگەی هەموو نەخێشییەک و دەخێک دەگرن.

جا لێرەدا کە پێشەوا کاکەیی ئەفریقای هەڵبژاردووە، بژاردەیەکی دروستی کردووە، ئەدەب و کولتوور و جوانناسییەکەی دەستنیشان کردووە. دەت جوانییەکانی مرۆڤی ئەفریقی بیان دەکات، ئەگەر لە ڕوانگەی سەرمایەوە ئەفریقی هەزی بزوێنەر و بەرهەمهێن بن، ئەوا لە ڕوانگەی پێشەواوە ئەفریقا کانگای شیعر و ئیستاتیکا و جوانییە.

لەنەو ماسایییەکاندا: بەشی یەکەم؛

سەرەتا شاعیر دەڵێت: (بوونتان لێپێش هەموو شتێکەوە)یە؛ کە مەبەستی بوونی ماسایییەکانی کینیایە. خوێندنەوە بە زمانی کوردی، نەوەک فارس مەژوو بخوێنێتەوە، فارس کە زمانی کوردی بە لقێکی هیی خێی دەزانێت؛ یاخود پێشەوا وەک ئایدیۆلۆژیستە تورکەکان نییە هەموو شتێک بە سەر ئەسپ و فەسی خێی گرێ بداتەوە و ئەوانی تر بە نەتەوەی پلە دوو یان نەتەوەی ناسەن دابنێت؛ یاخود کاکەیی وەک موفەکیری ئیسلامی نییە هەموو شتێک بە خێی قڕخ بکات، زەمەن زەوی بە هەوای خێی بزانێت؛ بەڵام ئەوەتا زمانی کوردی وەک ئەوەی شاعیر دەڵێت: (پەیشکی وشەم بەر دەیان شوێن کەوتووە).
پێشەوا، بە جیهانبینییە کوردیەکەیەوە، بە زمانی مائایی کە زمانی یەکەمی ئاخەوڕانی ماسایییەکانە، دەت هەسنایەتی بوونی کینییەکان، شوناس، ئایین و زمان وەک خێی وەک ئەوەی هەیە تیا بخوێنێتەوە، بیانناسێنێت، پێناسەیان بکات.

شاعیر دڵێت: (بەم وشکەساڵییە هاتوون، پزیشکانی دنیا پشتیان کردتە ئێرە، کەچی هەمووشیان چاویان بەیوتنەوە گیای ئێرە .)

واتە چاویان بەیوتە کینیا. واتە ئەفریقا کانگای سرووشتی گژوگیا و تاکە سەرچاوەی پەیداکردنی دەرمانە؛ بەڵام لە هەر حاڵەتێکی نەخوازراو، پزیشکی جیهانی پشت لە ئەفریقا دەکات. واتە وەک ئاوەی بەروبوومی درەخت و گوڵ و گژوگیای سرووشتی سەرچاوەی دابینکردنی دەرمانی بەشکی جیهانە، کەچی لە دەخی ناهەموار پزیشکانی جیهانی پشت لە ئەفریقا دەکەن. ئاوەیە بەختەشی کیشوەری ڕەش. شاعیر دڵێت:
(لە ئاسک و مامز بچوانن، بزانن چۆن گیانیان دەلەرزێ!
دڵشاد نین، با سەری شێریش خوێنی لە بچڕێ .)

بەڵێ ئەمەیان بنچینە و بنەمای یاسای دارستانە. ئەگەر بە دەست ئاسک بێت ئەوا کاغەزەکە بە بەتاڵی ئیمزا دەکات، کە ڕاوکردن قەدەغە بکرێت. ئەگەر بە دەستی مرۆڤی ئەفریقی بێت، ئەم کیشوەرە لە ڕەشاوە سەرتاپای ڕەنگاکەی بە سەوز دەگۆڕێت. کە هەیە نەخوازێت هەرەم و وڵاتی خەی نەکات بە بەهەشت، تاکوو ببێتە جێگەی ڕەزامەندی ئەوانی تر. ئەگەر بە دەستی ئەفریقییەکان بێت ئەوا گوڵی هەموو کیشوەرەکە دەخڵێنە ئینجانەکەی کینیاوە، پشکەشی ڕەکخراوی تەندروستی جیهانی دەکەن لە پێناو تەندروستی باشتر بە مرۆڤایەتی و ئایندەی گەشتر. ئەگەر بە دەستی ئەفریقییەکان بێت ئەوا بە ڕەگی درەختە درۆزەکانی کە ڕێ چووەتە ناو قووڵاییی زەوی، ناو لم و بیابان، ئەوا ئەو ڕەگانە سوودیان لە وەربگیرێت، لانی کەم بە بنبەرکردنی نەخشی شەرپەنجەی مەمک، ئەفریقا ئەو دایکەی شیر بە مرۆڤایەتی دەدات.
ئەگەر لە سەدەی نۆزدە و بیست دەوڵەتە کۆڵنیەکان ئیمپریالیزمی جیهانی ئەفریقایان پشتگوێ خستبێت کە کەمتر ئاوەڵگەرمەکانی لە بێت، ئەوا پزیشکە ڕەژاوەییەکان ئەفریقایان داگیر کردووە، واتا ئەگەر کەمترین خاکی ئەفریقی کەوتبێتە ژێر پێستاڵی داگیرکاریی، ئەوا گشت بیابانی پان و فراوان کەوتوونەتە ژێر ڕەحمەتی زڕەبینی نەو تاقیگە پشکنینەکانی دکتۆرە ڕەژاوەییەکانەوە.
کەواتە ئەفریقا بەبێش نەبووە لە داگیرکاریی سەرتاسەری. ئەفریقا کۆگەی مرۆڤایەتی، ئەو بیابانە سەختە فراوانەی کە مرۆڤ پێویستی بە ئارامی و پشوودرێژی هەیە، هەر کەسێک بەشکی بیابانی گەرمی بەیبێت ئەوا بەشک خاوەن ئەزموونکی قووڵە.

بەشی دووەم: گیکوییوو و تیرەی کچانی مەمبی:

شاعیر پەشکەشی کردووە بە (خانی) و نگووگی وا سیەنگە.
ئادەم و حەوا وەک هەگەز و پنت و بنەچەتی مرۆڤایەتییە. ئەوا لە کینیا هەگەزی کینییەکان هەگەزیان دەگەڕێننەوە بە سەر گیکویوو و مەمبی. کاتێک چوونەتە کەوی کینیا، کە گیکویوو بە مانای (درەختی هەنجیر) و مەمبی بە مانای (دروستکەر) دێت؛ ئەم دووانە واتا گیکویوو و مەمبی، خاوەنی دە کچ بوونە و کوڕیان نەبووە. هەموویان شوویان کردووە یەکەکیان هەر بە قەیرەیی ماوتەوە و شووی نەکردووە. کچەکان هەمان بە ئاشتی و وە هەریەک لەو کچانە دوای ئەوەی شوو دەکەن، ئەوا دەبنە خاوەن تیرەیەک. مەژووی ئەفریقییەکان، مەژووی تیرە و خێڵەکانە کە ئەفریقایان گەیاندەتە ئێرە، بەینی زەمانێکی زۆر زەمانی مەژووی مرۆڤایەتی.

چەمکی گەلانەوە لە ڕووی فەلسەفییەوە:
کارل کاوتسکی، لە کتێبی بناغەکانی مەسیحیەت باسی چەمکی گەلانەوە دەکات، کە سەرجەمی مەژوو لە بازنەیەک دەچێت کە هەمیشە دەگەڕێتەوە ناوخۆی، دووبارەبوونەوەیەکی ئەبەدی هەمان خەبات کە تیایدا تەنها عادەتەکان دەگۆڕێن بەبێ ئەوەی مرۆڤایەتی هیچ هەنگاوێک بەرەو پێشەوە بنێت. نیچە ئەم ئایدیای گەلانەوە بە سەردەمی سوکرات و یۆنانی کۆن دەگەڕێنێتەوە. ئایدیای گەلانەوە هەمیشە خولانەوەی بازنەی مەژووە. نیچە بە گەلانەوە بە هیراکلیتس ڕەمزە ئاینییە یۆنانییەکان دەیەوێت ئەفسانەیەکی نوێی ئایینی دروست بکات کە مەسیحیەت تێپبەڕێنێت. چەمکی گەلانەوە بە ڕەگ و ڕیشەی ئایدیا فەلسەفییەکان بنەمای تێگەیشتن و پەشکەوتنی خودی فەلسەفەیە.
گەلانەوە بە فەلسەفەی کۆن، کلیلی کردنەوەی دەرگا سەرتاکانی فەلسەفەن، بۆوەدا چەمکی گەلانەوە زادەی هونەری فەلسەفەیە . چەمکی گەلانەوە لە ڕووی دینیشەوە گەلانەوەیە بە سەرتای ئیسلام بە سەردەمی کۆن، سەردەمی زێڕینی ئیسلام و هتد… لە بەرانبەر چەمکی گەلانەوە، چەمکی پەشکەوتنیش هەیە، چەند لە مەژووی فەلسەفەدا بگەڕێنەوە، هێندە دەرگای پەشکەوتن بەرەو ڕوو دەکرێتەوە. پێش ئەوەی بەمە بڵێی سەیرم، حەز دەکەم دێڕە شیعرێکی پەشەوا کاکەیی بخەمە پێش چاوتان کە لە شیعری (لە ئاوەوە هاتم بۆ خاکدا تێپەڕیم)ـدا شاعیر دێت؛
(گوتم: ئەی کیژی داماو!
لە چیای قەندیلا هاتووم
تا لە ژیانی ئەجەلان بکەمەوە،
لە باوەزخانە، خەریک بوو منیش دەستبەسەر بکەن،
لەبری قەرز، بە تورکیام بسپێرنەوە .)

ئەو دەقە شیعرە هەموو هێرشوونی دەسەڵاتی کینیا دەخاتە ژێر پرسیار و گومانەوە، کە هێشتا کینیای سیاسی، یارمەتی فاشیەتی تورک دەدات. بەمەش دەسیەی سیاسی کینیا لە ناشیرنێک زیاتر چیتر نییە. بەیە پشتوا کاکەیی لەسەر ئەو دەقە شیعرە، هەقی خۆتکردنی هەیە.

بەشی سێیەم: ئەمبوو و ئەمبەرییەکان، وێک درێختێکی لێکئاڵاو:
ئەم بەشە پێشکەش کراوە بە حاجی قادری کۆیی و تەنی موچاما
بەشی چوارەم: وێک مەرووێک باڵم گرت بە لای مەرووەکان:
ئەم بەشە پێشکەش کراوە بە سالم و مووانا کووپەنا

بەشی پێنجەم: بە حەیرانی ساراکا و چووکایی بم:
لەم بەشە، کاکەیی چیرۆکەکە بە شێوەی بەیت و حەیران و باڵوورە دەگێڕێتەوە. بە لەهجەی پشدەر بیتوێن نووسراوە تێکەڵ بە ناوچەی هەولێر کراوە، هەڵبەت ئەمش جوانی جیهانبینی شاعیرە کە لەسەر یەک شەوزار نانووسێت، هەڵبەت ئەوش مەرجە بە دەوەمانەدبوون و تێامانی کاکەیی لەگەڵ زمان و شێوازرکانی. زۆر کەم هەڵدەکەوێت هەورامیێک خۆی لە قەڕەی لەهجەی هەولێر یان پشدەر و حەوزی بیتوێن و دەڵی مەلەکان بدات، بەڵام بە پشتوا کاکەیی ئەمانە گرفتێک نیین.
چەقی چیرۆکەکە ئەمیە (دەریس نسیگا و ئانسەنی باراسا نینگەسا)، هەردووک عاشقی یەکدی بوون و لەگ دابڕان و یەکدییان نەدزیینەوە. دەریس نسیگا، کچێک بوو، چاوقاوەیی، ساراکایی بوو، ئانسەنی باراسا نینگەسا، کوڕێکی چووکایی و دەشکاوی کولتووری ساراکایی بوو، دایبابانی دەریس پێیان خۆش نەبوو کچەکە لە خێڵی خۆیان دوور کەوێتەوە.
ئانسەنە، لە بە شیعرێکی لەسەر پێنج گۆڵای دار نووسیبوو، کە خەزگەی بە مەریس خواستبوو:
بەشێک لە شیعرەکە وەردەگرین و دەڵێت؛
(گەر مەمکت دوو بزۆنی خۆ نەبن بە حاڵی بەیت!
ئامان لە پێنجەکانم!
دە بزۆنی درێژن و مەقامن بە هەر پێنج بەیت .)

دەخێکی ئیرەتیکی هەستبزۆنە، کە هەم مەمک بزۆنە و هەمیش پێنجە دەستبزۆنە، کە کردە فسیەلەژیێکە و عیشقەکە دەبنە تەواوکەری یەکتری. هەروەها شاعیر دەڵێت:
(نە ژیان لە زماندا تەر دەبە و
نە مردنیش شوناسی خۆی بیر دەتەوە .)

لەردا زمان وەک بوونەکی ئەنتەلەژی، بنەڕەتی ژیان، ئاوەژی هایدگەر دەیەت زمان مالی بوونە، واتا دازاین، بوون لەرەولاوە بەردەوامیدانە بە ژیان تا زمان چالاکتر بێت لە ژیان بە جووڵەتر و گەشاوەتر دەبێت. بە جووڵەتر و گەشاوەتر دەبێت، زمان هەواڵیتیدانە بە ژیان. تا زمان بمێنێت، شیعر هەر دەمێنێت، بەڵام دوا جار مەرگ وەک دواهەمین ئیمکان دێت.

بەشی شەشەم: غەدەغەدەم بە وشەی یاکووەکان کرد:
شاعیر لەم بەشەیدا دەڵێت: (نەهاتووم فریوتان بدەم و پیشەتان پێ بگەڕێنم، گەڕینی جیهان ئیشی من نییە. هاتووم جیهانی خەم نیشان بدەم کە هەڵواسینی وشە لە شیعرمدا پیشەی من نییە .) بەڵێ ئیشی شاعیر جوانترکردنی وێنەی دنیایە، ئەفڵاتوون شاعیرەکان لە ئەکادیمیەکەی خۆی دەردەکات، فەلسەفە و مەعریفە لەپێش شیعر دادەنێت. لەمیاندا مارکس دژی ئەفڵاتوونە، مارکس دەڵێت گەر بەهرەی شیعریم هەبوایە، ئەوا دەبووم بە شاعیر. بەڵێ هەموو وشەیەک قابیل نییە لە شیعردا تەوزیف بکرێت، بەڵام دوا جار ئەوە وشەیە نیگای جوانی دەبەخشێتە شیعر.

بەشی حەوتەم: ئیلچامووس و خەونی ئاوەماسی:
ئەم بەشەیان پێشکەش کراوە بە گێرانی شاعیر و مارگارێت ئەگالا.

بەشی هەشتەم: هەشانیی و تاریکاییی تووگەن و پەکەتەکان:
ئەم بەشە پێشکەش کراوە بە دایە تەرەزی هەورامی و نینگا.
شاعیر لە شیعری (ئەو کچە هەشتاوەی بە نەریتی خەیانی ناساندم)ـدا دەڵێت: (شەو بەدەنگ و هەوا پاک، ئاسمان پڕ مۆ و خەیاڵم تاکەس، چونکوو چاڵەکەی نەو دەم کە دەفڕێ، زمانێک شک دەبا پڕی بجریوێنێ، ئاویش ئاوێنە و بەدارێ، هاتووە بە لای تۆ بفڕێ .) یاخود شاعیر دەڵێت:

(زەوی
خۆی کیمیایە و هەموو شتە شی دەکاتەوە،
خۆی فیزیایە و هەموو وزەیەک وە گەڕ دەخات،
خۆی هەڵدەستێ،
لە سکیدا، کرم دەیجوێ و خۆ نابزوێنێ،
لە چاویدا،
هەرچی ماسییە مەڵە دەکات و پەووی لەک نانێ،
بەسەر پشتیدا، هەرچی گیاندارە، ختووکەی دەدەن و
ئاوە ناداتەوە، نەوچاوانی گرژ بە .)

بەش زەوی دایکە، ئاسمان باوکە، زەوی کەمپانیای بەرهەمهێنەری خەراکە، زەوی خانوویەکی جوانە پڕ لە کەشک و تڵار و ئازاوەیە، شاخی بەرز و ناوازەیە، زەوی تاقیگەیە. زەوی عەترەکە هەموو کەمەڵی خەر بەندار دەکات.

بەشی نۆیەم: ناندی و تەریک و کیپسیگیس، وەک سیانۆیەک لە چاوی منداڵ:
ئەم بەشەیان پێشکەش کراوە بە مەولەوی کورد و مووگە گاسەرە.
شاعیر دەڵێت:
(کچێکی ئەشتاڵە
سینگی میوەگرتوو،
قوباد با دێگوت وای لە کوزت!
کووزەکم بدێ لە نارنج یان پرتەقاڵێت.
منیش سەرقاڵ بووم بە کات و زمانەوە،
دەترسام لە واوەکدا هەڵملووشێ و
لە دووەم واودا فڕێم بداتەوە !)

لەرە ئاگەزدەزی شیعرییە، کوز وەک میتافەر هەم وەک ئەندامی مێینەی ژن و هەمیش وەک هاوتای قاشە میوە. بە دیوەکی تر، ناوهێنانی قوبادی جەلیزادە و گوزارشتی کوز و ئیرتیک دەچێتە خانەی ئاخنەوە، باشتر و لایەقتر و گونجاوتر دەبوو، بە مەبەست، بەبێ ناوهێنانی هیچ شاعیرێک. بەڵام شیعری قوباد زیاتر لەسەر ژن و سرووشتە، بەڵام دوور لە جیهانی بکەفسکی. ئیتر ئەم دێڕە شیعرە کە دەڵێت: (قوباد با دێگووت وای لە کوزت!) نەگونجاوە بە کەسایەتی شاعیر قوبادی جەلیزادە.

بەشی دەیەم: شەش کەڵگەی کاڵەنجین:
پێشکەش کراوە بە جەلاڵەخانمی لوڕستانی و جاوید ئانگەرا.
ئەم بەشە تایبەتە بە ژانی ئەفریقییەکان. جیهان لەسەر هەژو و بازووی ئەوە پێش دەکەوێت، کەچی هەر ئەفریقییەکان باجەکەی دەدەن.

بەشی یازدەم: لە هەر گەڵەکدا شیعرم کاژی خەی فڕێ دەدا:
شاعیر لە شیعری (ئاوازەک لەناو ئاوەزی شیعرمدا)دا دەڵێت
…)
بەڵام بە دەتەنگی خەی ئاواز دەژەنێ و
نایەوێ منداڵەک بەنەتە دنیا
کە نەتوانێ بە زمانی خەی بخوێنێ و
هەر چەک هەڵگرێ و

چەک هەڵگرێ و
چەک هەڵگرێ...
دواییش پێی بگوترێ منداڵی شاخی و
نەتوانێ لەنێو شاردا
شیعرێک بە هاوڕێ تورکزمانەکەی بنووسێ و
بڵێ برا ئەز دڕخوازم دەستمان لەنێو دەستی یەکتردا بێ !)

شیعر زادەی ئیلهام و خەیاڵە، دەشێت لە هەر ئان و ساتەکدا، لە هەر کات و شوێنێک بێت، شیعر بێتە بوون. دەشێت بە هەڵکەوت تە لەو کاتەدا دەرگای سەلاجەکەت بکەیتەوە بە دەم خواردنی وشترێیەک یان بە دەم گەڕان بەنێو ماڵدا شیعر بێتە بوون.
هەژاوا، ئەفریقا داگیر دەکات، کەچی هەشتا چووکی دەستکردی ئەفریقی هەش لە لایەن ژنانی سپیپێستی ئەفریقی دەخوازێ. ژنی سپیپێست حەز و ئارەزوی ئەفریقی قووڕەش دەکات و بە پێچەوانەوە پیاوی سپیپێست ئارەزووی ژنی ڕەشپێست دەکات. لە هەردوو باردا، ئەفریقییەکان هەم دەچەوسێنرێنەوە و هەمیش دەخوازیشن. هیوای بەردەوامی و سەرکەوتن بە کاک پشەوا کاکەیی دەخوازم، ئومێد دەکەم سەفەرێ خەیاڵیەکەی پشەوا وەاتانی تریش بگرێتەوە، دوا جار ببێتە سەفەرێکی واقیعی!

بیرەوەرییەکانی فەقێیەکی گوماڵ(36).. شەماڵ بارەوانی

بەشی سی و شەش

خودا شاهیدێ، کاکە مەلا ئەتوو موخالیفی..

ژیانی فەقێیاتیم، دنیایەک یادگاری زەر خەش و شیرینی تێدایە و هەرگیز، بیرم ناچنەوە.

با ئەوەش بڵێم، من بەو بیرکردنەوە لیبەرالانە و ئاستە سیکەلاریستانەیەی ئەستام ،ناتوانم هەمان شێوەی ئەوسا، بە دوو هەژیش لە حوجرە و ژیانی فەقێیاتی و لە بەردەستی مەلایەک و پیاوەکی ئایینی دا بخوێنم و بمێنمەوە.

ژیانی فەقیاتی، بە تایبەتی لەو حوجرە و مزگەوتانەی ئەمانانی تیابووین و لەوە دەمان خوەند، هیچ ئازادییەکی وامان نەبوو.

بە تایبەتی سەرەتای ژیانی فەقیاتیم و ئەو یەک دووسالەی سەرەتای چوونە حوجرەم.

هەموو شتەکمان بە دیاری کرابوو، بەوەی چی دەخوەنین و چی بخوەنینەوە و چی بکەین و کەی بچینە دەرەوە و کەی بگەڕینەوە حوجرە.

بڕینە کامە مزگەوت و گوە بە وتاری کامە واعیز و وتاربێژ و مەلای ئیسلامی سیاسی دادەرین.

ئاگاشمان لە وتاری کامە مەلای حیزبی تری ئیسلامی سیاسی و واعیز و وتاربێژکانیان بێت و نەکەوینە ژێر کاریگەریەکانی.

سەردانی بارەگای کامە حیزبی ئیسلامی بکەین و سەربە کامە خەت و کامە ئایدیۆلۆژیای هەزی ئیسلامی سیاسی بین و بە ملیم لەی لانەدەین.

چی عەقیدەیەکی سیاسی و چ مەزهەبەکی فیقهیمان هەبێت.

توخنی کامەی حزبی تری ئیسلامی سیاسی نەکەوین و خەمان لە کامە بیر و باوەڕ و مەزهەب و مرۆڤی تری دەرەوەی ئەو حزب و مەزهەب و ئایدیۆلۆژیایەی خەمان بە دوور بگرین.

ئەمینداری کامە حزبی ئایینیمان خۆش بوێت و وەک کەسایەتییەکی پیرۆز و نیمچە ئەفسانەیەک و کارەزمایەکی بە وەنە و پاڵەوانەکی ئیسلامی و باوکەکی ڕۆحی و سەپەرمان و ڕزگارکەری ئیسلام لەی بەوانین و حیسابی نیلسەن ماندەلا و گیڤارا و مەهاتما گاندیەکی ئیسلامی و مەحەمەد مەهدی و موعجیزەیەکی بە بکەین و وەک موجەددەک و تەقریبەن نەردراوەکی خواوەند بەی بەوانین.

حیساب بە سەرەک حزب و ڕابەر و ئەمیری کامە بزاوتی فەندەمێنتالیست و حزبی تری ئیسلامگەرایش نەکەین...

بەو چەشنە کەمەک بوت و دەگەم و هەڵ و یاسا و ڕێسایان بە دانابووین، نەدەبوو بە موو لەیان لابدەین.

دوای چەندساڵەک و کاتەک هەدی هەدی و ئینجا بە تەواوی هۆشیاربووموە و لە غەیبووبەی فیکری وئاگا هاتموە، کەشی

سەرکی من و پرسیار و گومانکانی من و ترسکانی من، ئەبوو، لە ئامانج و ئیدئالۆژیا و دگم و عەقیدەی ئەو هەزە فندەمنالیستە، بە تایبەتی ئەو لایەنەی کە منی تدا ئندام بووم، ئەو هەزەی لە قناغی هەرزەیی و ناکامی و سز و عاتیفەوە کوتمە ژەرکاریگەری گوتار و ئایدیئالۆژیاکەی. وئە ئستا لە ەگای ویژدان و هەزی ئقەوە، لەی کوتوومتە گومانەوە.

لگە خم دکوتمە منەولگەوە !

باشە هەر بەاستی ئەوە باوەتان بە ئازادی تاک و پلەرالیەتی مزهەبی و دینی و سیاسی و کمەایەتی و جیاوازی او مافکانی ژن و مرۆف بوون و ئویتر هەیە!؟

هەر بە استی ئەوە گەر خوانخواستە، بیانی بنە سەر دسەات(چاوکانم کوربەت و ئەو ەژە ەشە نبینم) ئازادی بە ژنکی بە لچک و سفەر، یان ژنفەمنیستک و کسکی سیکلار و نا ئیسلامی دروەی بازنەی حزبکەی ختان ددن، کە بوونی هەبەت و بە ئازادی و وک ئەوی خی دیەوەت بژیت و بانگشە بە سیکلار و یکسانی جندری بکات؟

خبینیمان ماویک بەرلئستا و لە زانکەی هەبجە، چن بە فیت و دندانی ئەو هەزە فندەمنتالیستانە و کمەک گنجی فندەمنتالیست و بیرداعشی سربە یکک لەو هەزە کنزرقاتیقانە گری لە کەکی یکسانی جندری کرا !

ئەوە لە کاتکدا کە هشتا تەوالتیکیان بدەستەوە نییە، ئەی ئگەر کاتک هموو وات بکوتە ژەر دستیان؟

ئاخر ئزیزم حزبک، قبووی نبەت کچکی بە لچک و سفوور و کوکی جگارکش و کسکی مەیخەر و موسومانکی نوژنکەر و ناپابند بە ئایین، مسیحییک و ئزدییک، زردشتی و کاکەییک، جووک و بە ئایینک، تیدا ببتە ئندام و هەر لە ئستاوە، کە هشتا هیچی بدەستەوە نییە داستانی دروش عبدی لە پرگرامی خوندن لابات و گری لە کەی یکسانی جندری بکات و کنسرتی هونرمندی میسری(ئحمد مزان) بە پارزگاری یکک لە پارزگاکانی کوردستان هوشنتەوە و هەرچی شتک نچت بە میزاج و ئقەیەت و مەیلی داعشگرایانەی لە سشیاە میدیا، هاشتاگی نخەر و نای بە پک بنەت و دژی بوستتەوە و دروشکانی خی و مگەی کوردواری لە دژ هان بدات.

چۆن ئازادی خوازان و ئەوانیتر لێی نەترسن!؟ چۆن فەقیێکی وەکوو منی گومڕا و یاخی، دەتوانێت لەگەڵ دەگم و ئایدیۆلۆژیای حزبێکی وا تەتالیتار و ئاسۆ تەسک و دید داخراو هەڵبکات و لەناو هێزێکی لەو چەشنەدا، جێگای ببێتەوە و بەرگەی حزبێکی هێندە مەزهەبی و ئایدیۆلۆژیست و دەگمایی بگرێت و ترسی ئەوەی نەبێت و گرێنتی چییە کاتێک وەڵات بکەوێتە دەست ئەو هێزە فەندەمێنتالیستە، ئەزموونی کابول و ئەفغانستان و تالیبان پێشەوی لە نەکات ؟

منێك، کە بەردەوام لەناو ئەو حزبە کەسێکی خۆتر و نەخوازراو ئەزاگران بووم و دەروشکانی حزب، ئەوانەی دایمە بە سەز و عاتیفەی دینی کاریان دەکرد و لەسەر ئاساسی بیعەت دان و گوایەکی کوڕانە و وەکو موریدێک، پەیمانی دەسزییان بە شێخ دابوو.

ئەو دەروشە دەمارگیرانەی بەبڕغە ئاسا و زڕ بە تووندی تەریقەتیان وەرگرتبوو و سەری ئەزامەندی و ئەزبانییان بە هەموو بکە و نەکە و قەول و قیلە و قاڵکی شێخ دەقاند و هیچ ناڕەزایەتی بوونێک و ئاخنەیێک و لام و جیمێکیان لەهەمبەر حزبی پیرەز و شێخی مەعسووم نەبوو و تووتی ئاسا، حزب و شێخ چییان گووتبا، هەر ئەوە یەقینی سەر و گومان و سەر و ئاخنە و، ئایین و قەولی پیرەز و ڕاستی ئەها بوو.

کاکەگیان، ئەوان بە کورتیەکەی بە ئەقڵیەتی ڕاعی و ڕەعیەت کاریان دەکرد و مەبووڵیش بە من نادەکرا. ئەوە پێش ئەو کاتەی تووشی گەڵانی فیکری بم و دەست بەرداری زەرەک لە دەگم و تێگەیشتنەکانی پێشووترم ببم.

ئەو دەگم و تێگەیشتنانەی ئەژگارەک و لە قەناغێکی ژیانی فیکریمدا، وەکوو یەقین و سەرو ئاخنە و ئەها و پیرەزییەک وەرم گرتبوون و زڕ بە خوێن گەرمی و حەماسەتەوە بەرگریم لەدەکرن.

بەرلەوەی ببم بە کەسێکی سیکۆلاریست و سەت و هەشتا پلەو بە ئێگۆیەکی زانستی و پلە بە پلە و قەناغ بە قەناغ و لە ئێگای خوێندنەوەی زڕ و بیرکردنەوە و تەئامان و بەراوردکاری نەوان ئایینەکان، تووشی گەڵانی هزری ببم.

ئەوکاتە ئەوان وەک بەمبەکی مەترسیناک لێیان دەڕوانینم و پێیان دەگووتم: ئەو کوڕە خۆتارە، فەقیێکی عەجووڵە، فەلسەفە و بابەتی فیکری دەخوێنێتەوە، خەتانی لە بە دوور بگرن، ئەو تووشی گەڵانی

فیکری و لادانی عەقائیدی بووە، فەلسەفە تەکی داوە، ئامان و سەت ئامان ئەو کوێ با فیکرتان تەک نەدات.

ئای کە بە منەک، منەکی هەمیشە و لەوەتەی بیرم دەت و خەم ناسیوە، جارەک لە یاخی بوونم لە هەمبەر هەر شتەک هەبووە، کە نەچووبەت بە دەما و لە ئازادی دابەتم و ویستبەتی ژیانم بکات بە قەفەس و شەوازەک لە سیستەمی کۆیلایەتیم بە سەردا بسەپێنەت و بیرکردنەوە و جوڵەکانم لە قاڵب بدات.

بۆیە هەمیشە دەمارەکی یاخی بوون لە لەشی منداە، لەجوڵەدابووە و خوێنی یاخی بوون لە دەمارەکانم دا، هاتووچۆی کردووە و بەردەوام لە شڵەکی هۆشیاری و هۆشنبیری و مەعریفی و ئەقڵانیدا بووم، لەگەڵ حزبەکی وا ئایدیۆلویست و نادیموکرات و تەتالیتار لە بەرنامە و فیکر وتەوانین دا.

لەگەڵ کەمڵەک شت لە دەور و بەر و لەگەڵ بۆکانی کەمەڵدا، لەگەڵ مینتاڵیتی خۆگرتی و بیری نەرسالاری و ئەقڵیەتی داخراو هاساکانی نەریت و دەسەڵاتی مەزهەب و ئایدیۆلۆژیاکان و تێگەیشتنی مێگەڵدا.

کە من زەر لەمژە هەموویم بە جارەک لە بوت و تەلبەند داناون، لەبەردەم ئازادیەکانی تاک و سەربەستیەکانی ژن و پشمەرج و هەنگاوەکانی مرۆڤ بوون.

لە بەردەم هۆشیاربوونەوە و ژیانەکی شارستانیانە و هۆشنگەرانە. لەبەردەم هەزی ئەقڵانیەت و کەشکی مەدەنیانە.

لەبەردەم ئەو هەموو هاسا و یاسا و قیلە و قاڵە و بت و متانە.

سەرتان نەیەشنم و بینەوە سەر بەسەرهاتکیتری ژیانی فەقیاتیم،

ئەوە تازە هەشتبوومە فەقێ یاتی، مەلایەک کەمەڵەک هاسای مەلایەتی و یاسای فەقیاتی و هستەک هاسای حوجرەی داپەمان و گووتی: ئەمە واریسی پێغەمبەرانین و نەهەنگەکان لە نەو دەریاکان و فریشتەکان لە ئاسمانەکان و مەرووڵەکان لە کونەکانیان سەاوەت لەسەر قوتابی زانستە شەرعیەکان(فەقیەکان) لە دەدەن و ئەمەی فەقە هەزەکی تایبەتمەندن لای خوداوەند هەیە. بۆیە دەبەت لە ئاست ئەو بەرپرسیارەتیەدا بین و جیاوازبین لە خەکیتر و لە مەجلیس یەکەم قسە هەر خەمان بین و لە هەیشتندا دەبەت لە پشەوەی خەکی بەین و کاتەک هەگا دەکەین دەبەت بە پڵە و خەرا هە بکەین..تاد.

من کە ئەوەم بیست یەک هەستی خەبزلزانی و خەفشکردنەوە و لوتبەرزی گرتبووەی، هەر مەپرسن ! دەمگوت:من فەقەم و زەر موهیمم و فەزەم بەسەر هەموو کەمەوە هەیە.

جا بەو بەنیەوە، ئەوە هەژەکی من و فەقیەکی هاوەیم لە حوجرە، لە مزگەوی حاجی قەرەکی لە گەڕەکی ئیسکان، بە پیان هەیشتین لە بازاڕ ، بە مەبەستی کینی هەندەک پیداویستی. لەڕگا پیم گوت: کاکە ئیمە نابەت وەکو خەڵکی ئاسایی، ئاسایی هەبکەین. دەی عەیبە با هەندەک خەرا هەبکەین و جیاواز بەین، هەندە خەرا دەیشتین، دەتگوت سوسکەین هاهاها

بە یەک لەحزەی گەیشتینە بازاڕ و خەمان کوتا ناو قەیسەری. فرۆشگایەک، یەک دەرزن مەنجەڵی هەواسیبوون و فەقیەکەی برادەرم، کە دەتگوت سوسکەیە و بە شەویەک خەرا دەیشت، هەک سەری خەی لەمەنجەرەکیدا و جاماناکەی سەری یەک مەتر فەی.

لەسەر ئەو بە ئیجازەیی و موخالیف بوونەی خەیشی، تووەیی هەموو بوونی داگرت و لە گەڵ ساحەب دووکانەکەی بە دەمەقاڵەهات و گوتی: توخوا بە من بڵێ، ئەرە کەی جگەی مەنجەڵ هەواسینەیە؟!

کابراش گوتی: خودا شاهیدە کاکە مەلا، ئەتوو موخالیفی.

لەناو دەکاندا.. نەوزاد بەندی

شوشەیەکی زەر شکان …
هیچیان چاک نەبوونەوە ..
دەریایەکی زەر تکە
بە زەراب و قوماو بوون ..
هیچیان پاک نەبوونەوە ..

چرای دەی زەرینە ،
کوژایەوە و تاریک بوو ..

هیچ ڕوناک نەبوونەوە ..

ئەو سەری دنیا دەرکەوت ،
لەمسەری باشتر نەبوو ..
کەچی نازانم بۆچی ،
هیچیان لە عەشقی دینار ،
پێشیمان نەبوونەوە ..

ئاگر ڕۆحی سوتاندن ،
باران داوەتی کردن ،
قەپیان کرد بە پشکەدا و
ئاوەدان نەبوونەوە ..

تەنانەت کاتی گیاندان ،
لە گیان جیا ئەبوونەوە و
کەچی لە ماڵ و سامان ،
یەکبوون ، جیا نەبوونەوە ..

یەک دڵ پەی تیا نەما ،
هەشتا هەر ڕاوەستابوون ،
هەڵهاتن دەری کردن ،
هەر ئاوا نەبوونەوە ..

گیاندار و ڕووەک
یەک یەک ..
لەو دەخە بەزار بوون و
دنیایان ڕۆتکردەوە ..
هەر مرۆڤ بوو .. هەر مرۆڤ ،
هیچ ئۆشکەنجەیەک دنیای
لە دەستی نەکردەوە …

لەگەڵ هەزاران ئازار
وا لای دا لە هەشت ملیار

ـــــــــــــــــــــــــــــــــنەوزاد بەندی